

CENTRALNI ODJEL

910.4

HIRC

9.

GRADSKA BIBLIOTEKA RIJEKA

g. Hirc:

GORSKI KOTAR.

GORSKI KOTAR

Tržič

Škofja Loka

Črna na Koroškem

Trzinjeva

GORSKI KOTAR

Tržič
Škofja Loka
Črna na Koroškem
Trzinjeva

Dragutin Hirc
GORSKI KOTAR

Nakladnik
"Tiskara Rijeka" d.d. - Rijeka

Za nakladnika
Ado Hungler

Urednik
Ivan Škunca

Tisak i uvez
"Tiskara Rijeka" d.d. - Rijeka

J A D S K A B I B L I O T E K A R I J E K A	
inv. br.	179729
Signatura	
310.4 HIRC 9	

17 22 026

Katalogizacija u publikaciji-CIP
Naučna biblioteka Rijeka
310.4
UDK 908 (497.13 GORSKI KOTAR)

HIRC, Dragutin
Gorski kotar : slike, opisi i putopisi / napisao Dragutin
Hirc ; slike risao Vaclav Anderle. - /Pretisak/. - Rijeka :
Tiskara Rijeka, 1993. - 175 str. : ilustr. ; 27 cm

Faks. pretisak izd. iz 1898 god.

ISBN 953-158-004-9

Riječ nakladnika

Zahvaljujući svom prometno-geografskom položaju Kvarnerski zaljev i njegovo zaleđe, Gorski kotar, oduvijek su bili najkraća veza podunavskih zemalja i središnje Europe sa Sredozemljem.

Upravo zbog takvog položaja i stalne otvorenosti prema europskim utjecajima već zarana su, a osobito krajem devetnaestog stoljeća pa do današnjih dana, ti prostori bili izloženi urbanizacijskim procesima koji su bitno mijenjali njegovo obličje i način života. U obalnom dijelu razvijali su se gradovi-luke, pojavom prvih kapitala razvija se brodarstvo i brodogradnja, podižu se tvornice, a industrijski razvoj pod nezadrživim utjecajem znanstvenih i tehničkih dostignuća poprima sve veći zamah. Javlja se potreba za radnom snagom, što dovodi do migracije stanovništva u veće centre gdje lakše ostvaruju svoje životne potrebe, ali zauvijek ostaju odvojeni od tradicionalnog načina života i običaja. U novije vrijeme i sami smo svjedoci naglog razvoja turizma i prometa, pa i nekontrolirane izgradnje što potpuno mijenja prepoznatljive vizure krajolika.

I u Gorskom kotaru, preko kojeg se ostvaruje ta veza s Europom, grade se prometnice: Karolinska i Lujzinska cesta povezuju Karlovac s Bakrom i Rijekom, a Jozefinska cesta Karlovac sa Senjom. Nekoliko godina kasnije gradi se i željeznička pruga Zagreb-Rijeka. Stanovništvo, koje se dotad bavilo uglavnom poljoprivredom, prihvaćajući nove mogućnosti usmjerava svoj interes na prijevoz i trgovinu. Krče se šume, podižu pilane i pogoni za preradu drva, otvaraju se obrtničke radionice i podižu nova naselja uz glavne prometnice.

Gotovo preko noći nestale su stoljećima stvorene forme pučkog kulturnog identiteta ustupajući prostor "modernom" a u biti potrošačkom mentalitetu, koji danas zapljuskuje gotovo cijelu zemaljsku kuglu ne dopuštajući nam da barem na trenutak zastanemo i prisjetimo se naših korijena.

Bilo bi pogrešno idealizirati ostatke arhaičnog života i ono prastaro poimanje svijeta i ljudskih odnosa, koje se kroz dugi niz stoljeća probijalo sve do modernog doba. Međutim, bilo bi također pogrešno nekritički prihvaćati sve ono što nam nameće današnjica. Zar nisu za to dostatan dokaz opustjeli otoci, devastiran Bakarski zaljev ili uništene goranske šume?

Ti otočki, primorski i goranski prostori danas su obuhvaćeni Primorsko-goranskom županijom, koja predstavlja novu gospodarsku i administrativnu cjelinu sa sedam gradova i 28 općina. I upravo zahvaljujući raznolikim mogućnostima koje se međusobno nadopunjuju, na tom zaokruženom prostoru

razvilo se snažno gospodarstvo, promet, turizam, a postoje i izvanredni uvjeti za još intenzivniji razvoj poljoprivrede, stočarstva i šumarstva. Time se ovoj županiji, čak i u sadašnjim teškim ratnim i gospodarskim prilikama, pruža mogućnost da doživi polet u svom razvoju i tako potakne ekonomske promjene u današnjoj samostalnoj Hrvatskoj.

Međutim, da bi se upravo to ostvarilo, a da se pritom ne ponove greške iz prošlih vremena, moramo i sami revalorizirati svoj zavičaj i odrediti svoj odnos prema baštini i generacijama naših predaka koji su na ovim prostorima stoljećima odolijevali posizanju stranaca i nametanju njihove volje.

Ponukani željom da svoje čitatelje na trenutak vrati u ta protekla vremena, "Tiskara Rijeka" objavljuje pretisak knjiga Dragutina Hirca "Hrvatsko primorje" i "Gorski kotar", koje su tiskane prije stotinu godina i danas predstavljaju pravu bibliofilsku rijetkost.

Zahvaljujući činjenici da je 1873. godine imenovan učiteljem u Lukovdolu, a 1876. u Bakru, gdje je proveo punih deset godina, Hirc je pješačeći, vozeći se kolima, vlakom ili brodom uzduž i poprijeko proputovao Primorjem od, kako kaže, "vilovite Učke gore do posestrime Dalmacije, istražujući mu površinu i utrobu zemaljsku", stalno se vraćajući Gorskom kotaru, njegovim vrhovima i planinskim dragama, diveći se "groznim prolomima, ponorima, ponikvama, čudnolikim dolomitnim stienama..." Pri tim obilascima zapisivao je sve što je vidio i čuo, opisivao područja i naselja, bilježio događaje i prošlost, prikazivao ljude i osobitosti njihova života, od ribolova i poljskih radova do nošnje i običaja. U tim zapisima iznosio je mnogo podataka uvijek se značajki oslanjajući na djela drugih znanstvenika, a pokatkad ih i ispravljajući.

Čitajući tekstove tog zaljubljenika u prirodu i velikog domoljuba, vraćamo se stotinu godina unazad pomalo zatečeni opisima u kojima ćemo danas teško prepoznati ove naše krajolike.

Obje knjige nadahnuto je ilustrirao još jedan zaljubljenik u prirodu i šumska prostranstva, češki slikar Vaclav Anderle, čiji crteži daju još veću uvjerljivost Hircovim tekstovima.

Dragutin Hirc (Zagreb, 6. 4. 1853 – Zagreb, 1. 5. 1921) bio je prirodoslovac, geograf, planinar i putopisac. Nakon završene preparandije radio je u mnogim školama diljem Hrvatske. Prirodoslovnu naobrazbu stekao je u Grazu, a potom je radio u Botaničkom zavodu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Osobito zanimanje pokazivao je za floristiku istarsko-kvarnerskog dijela Hrvatskog primorja i otoka. Glavno njegovo djelo "Revizija hrvatske flore" ostalo je nedovršeno. Znatnu znanstvenu vrijednost ima njegova velika herbarska zbirka, koja je, uz zbirku Ljudevita Rossija, osnova velikog herbarija Botaničkog zavoda Prirodoslovno-matematičkog fakulteta. Objavio je veliki broj stručnih i popularnih članaka iz područja prirodnih znanosti, pedagogije i planinarstva, a bio je i prvi urednik časopisa "Hrvatski planinar".

Obje knjige, kao pretisci sad dostupne i vama, objavila mu je zagrebačka izdavačka kuća L. Hartman, i to "Hrvatsko primorje" 1891, a "Gorski kotar" 1898. godine.

Češki slikar Vaclav Lev Anderle (25. 8. 1859 – 27. 6. 1944) bio je sin šumarskog činovnika. Iako je još kao dječak pokazivao crtački dar, zbog prerane očeve smrti nakon završene realne gimnazije nije mogao studirati slikarstvo, pa u Beču polazi Višu školu za šumarstvo, ali uspredno i Akademiju likovnih umjetnosti. Cijelog života je službovao kao šumar, najprije u Češkoj, zatim u Hrvatskoj (1888–1899) te u Würtembergu. U dokolici je crtao motive iz prirode i života u šumi te ih slao različitim listovima. Za boravka u Hr-

vatskoj surađivao je u "Viencu", "Nadi" te "Domu i svijetu". Za izdavačku kuću L. Hartman (Kugli i Deutsch) u Zagrebu ilustrirao je niz izdanja. Boravio je tri godine u Gorskom kotaru, pa njegove slike prirode i ljudi tog kraja, kao i Hrvatskog primorja, vjerodostojna su i impresivna svjedočanstva o vremenu u kojem su nastala.

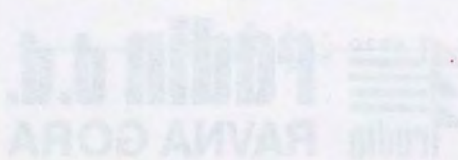
GORSKI KOTAR

SLIKE, OPISI I PUTOPISI

DRAGUTIN MIRO

SLIKE IZDALO DRUŠTVO ANĐELIĆA

Priznanje sponzora izdavača 1993. godine

IZDANA U ZAGREBU, 1993. GODINE

... i ...

... i ...

... i ...

... i ...

... i ...

... i ...

... i ...

Ekskluzivni sponzor pretisak izdanja 1993. godine

GORSKI KOTAR

SLIKE, OPISI I PUTOPISI

NAPISAO

DRAGUTIN HIRC

SLIKE RISAO VACLAV ANDERLE.

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE LAV. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH), ZAGREB

GORSKI KOTAR

SLIKE OPISI I PUTOPISI

MATJEŽ

DRAGUŠIN NIČO

SLIKE RISAO VAČLAV ANDERLE

Štampa: 1901. Ljubljana, tiskarna narodna in študentska

Sva prava pridržana u smislu zakona toli glede slika koli i teksta.

PRIPOMENAK

HRVATSKOJ ŠVICI:

GORSKOMU KOTARU

POSVEĆUJE

P I S A C.

HRVATSKOL SVICIL
GORSKOMU KOTARU

PROLOG

PISA C

PRIPOMENAK.

odine 1873. budem imenovan učiteljem u Lukovu dolu, odkuda sam poduzimao sad veće, sad manje izlete u razne strane i krajeve. Jednoga svibanjskoga dana prekoramim torbu i uzem svoj putnički štap u ruke, krenem do Plemenitaša, a odavle do Razdrtoga i Komorskih Moravica, uživajući pomladjenu prirodu mjeseca, kojemu se veseli i mlado i staro, veliko i malo, zdravo i bolesno. Vidio sam i gledao puno toga, što mi obuzelo dušu, a uzhitom sam pozdravio hrvatsku Švicu, velebni i gordi naš Gorski kotar. Drugom nekom prilikom dodjem na Fužinu, vozeći se željeznicom iz Vrbovskoga uz riekü Dobru i budno gledajući svaku sliku, koju mi je uz put priroda otvarala u bogatoj svojoj knjizi. Dodjem i u kršno naše Primorje, u drevni Bakar grad, dodjoh do skutova azurne naše Adrije. Od ovdje sam zalazio u Gorski kotar kroz desetak godina, kadgod mi je to dopustilo vrijeme. Uzpeo sam se na sve najviše briegove i vrhove, lutao planinskim dragama i sočnim lukama, bio usried ljeta na vječnom sniegu i ledu, divio se groznim prolomima, ponorima, ponikvama, čudnolikim dolomitnim stienama. Bio sam u mračnim i zdenim sutjeskama, drhtao uz ledene bujice, zašao u spilje i pećine i plovio podzemnim jezerima. A cvieće, ono divno cvieće alpinske flore, one boje, oni oblici, onaj žar, razdragalo je cielü moju dušu.

Što dalje, to me je priroda više zaustavljala i mnogo sam puta sustao kao niem, da se u njezinu hramu, da se pod njezinim okriljem, zahvalim vruća srca dragomu Bogu, što nam je milu domovinu Hrvatsku ukrasio veličajnim Gorskim kotarom.

Slika se tako redala uz sliku, ali slika mrtva, kojoj je valjalo podati života i zato odlučih, da te slike opišem, da ih razjasnim. Sjeo sam i Gorski kotar opisao, a opisao ga, da i njemu naskoro svane bolja budućnost.

Saksonci se ponose divnim krajem uz riekü Labu, svojom Saksonskom Švicom, a braća Česi Českom Švicom. Naša je Švica Gorski kotar, gdje je priroda veličajna, romantika pitoma i divlja, priroda mjestimice grozna i strašna.

Prošli smo Gorensko, obašli južni Štajer, putovali preko drugih alpinskih zemalja, obašli Visoke Tatre i tu vidjeli mnoge, koji dodjoše, da uživaju prirodu ili da se u njoj oporavljaju, ali vidjeli mnogo krajeva, koji nisu ravni Gorskomu kotaru.

Daleko, daleko moraš putovati, da u jednome danu vidiš sve ono, što ti podaje Gorski kotar, a koliko li naslade, koje li promjene, kad u istom danu možeš biti na vječnom sniegu ili vječnom ledu, a u večer odmarati se u hladu masline i lovorike, na žalu našega Sinjega mora.

Tko dolazi u Primorje, neka ne mine Gorski kotar, a tko dolazi ovamo, neka ne zaboravi Hrvatskoga Primorja, jer je poznato, da mi u strani sviet, a drugi k nama, da se dive onomu, čega još nikada nisu vidjeli.

Kad sam godine 1892 opisao »Hrvatsko primorje,« vodio sam štioca iz Rieke uz morski žal u Volosko, a odavle u dražestnu Opatiju; poveo sam ga do Ike, Ičića i Lovrana, a poslie i do biser-zrna Liburnije, do grada Kastva. Da smetne pod oko kraj od Rieke do Dalmacije, uzpesmo se na Velu Učku (Monte Maggiore), odkuda mu oko sezalo do bosanskih i dubrovačkih planina, a sjeverno do starca Triglava. Putujući morem od Baga, učinismo skok na otok Pag, a uz put se zabavismo i na otoku Rabu.

I u »Gorskom kotaru« sam zastrančio, nu zastrančio s rodoljubive dužnosti. Kako smo u Prezidu na mejašu jednokrvne braće slovenske, vodim štioca do svetom glasovitog Cirkničkog jezera, a kako smo se u Polici primakli opet Slovencima, uzpinjemo se na kranjski Veliki Snježnik, da odavle zatočimo okom u veličajne krajeve pobratimske Slovenije.

I ovu knjigu ne bih napisao, da me na mojim putovanjima nije podupirala visoka kr. zemaljska vlada, kojoj i ovom prilikom najsmjernije hvalim, a liepa hvala i požrtvovnoj knjižari L. Hartmana (Kugli i Deutsch), koja je »Gorski kotar« izdala u ovoj opremi.

Bratska hvala i prijatelju V. Anderleu, koji je ukrasio knjigu toli liepim, ponajveć izvornim slikama. Živuci tri godine u Gorskom kotaru, zirnuo je u svaki zakutak, upoznao štono rieć u gori svaku bukvu, na planini svaku liticu, narodni život i prirodu, pa zato i jest »Gorski kotar« ilustrovan, kako ga može ilustrovati samo umjetnik, koji ga poznaje u tančine.

Hvalim i Dragutinu Žagaru, trgovcu u Prezidu, koji je na moju molbu sjeo u kola i fotografski snimio sve mi nuždne krajeve kotara čabarskoga, a usrdna hvala i velečastnomu gospodinu O. Čadežu, župniku u Plešcima, koji me je upozorio na toga vrloga i požrtvovnoga gospodina.

Hvala liepa svim rodoljubima, svim prijateljima i znancima, a naročito mojim sudruzima, koji su mi na putovanjima išli na ruku. Bog im naplatio, a »Gorski kotar« bio napisan u dobri čas.

U Zagrebu, 8. veljače 1898.

Dragutin Hirc.

SADRŽAJ

GORSKI KOTAR.

Kad sam godiš 1822 upao »Rrretskó-prigorje«: vedó sam brzo isliko
iz mesta dol u Vičaku, a odavde u blizini Opatju; putem sam ga do Dv. Rije i
Laurana; a posle i do bivšeg Liburnje, do grada Karva. Da sam put od dol
od Rije do Opatju, putem se na Velu Učku (blizine Maggiore), odavde na oko
sele do bivšeg i »Rrretskó« planin, a sjeverno do narca Triglav. Putem sam
od Doga, odavde dol u otok Pag, a u put se zalutao i na otok Brač.

I u »Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
Kako me u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
»Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:

I »Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:

»Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:

»Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:

»Gorjski Kotar«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:
u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«: u »Rrretskó«:

U Zagrebu 2. maja 1822.

Dragutin Petrović

SADRŽAJ:

	Strana		Strana
Fužina	1	Brod na Kupi	86
Ličko polje	11	Zeleni vir	92
Na Bitoraju	18	Hajdova hiža	97
Lokve	24	Na Grebenu	108
Risnjak i Mrzla vodica	30	Turke, Plešće i Sv. gora	116
Na izvoru rieke Kupe	49	Čabar i Prezid	121
Bjelolist	60	Cirkničko jezero	129
Mrkopalj	64	Tršće	138
Pilarova pećina	66	Gerovo	145
Delnice	71	Petar Klepac	146
Veliki Drgomalj	75	Veliki Snježnik	150
Skrad	80	Guslice i Medvrh	155
Muževa hiža	85	Put na kranjski Snježnik	161

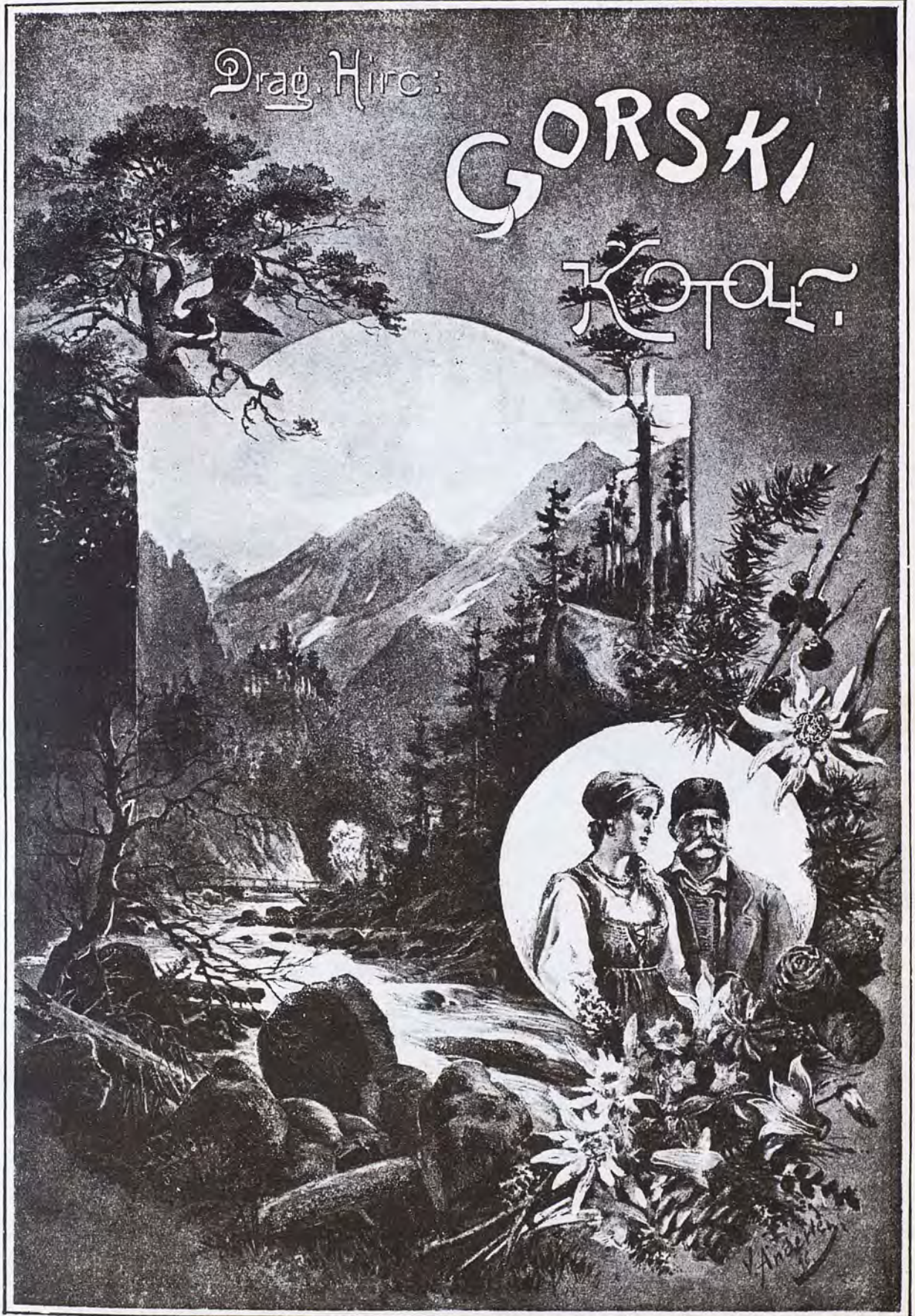

S L I K E:

Strana		Strana	
Fužina	1	Kupa kod Broda	89
Orlići u Bakarskoj Dragi	3	U dolini rieke Dobre	92
Sv. Ana u Dragi	5	Put na Zeleni vir	95
Fužina	6	Ždrielo rieke Kupe kod Kuželja	97
Drvodjelac iz Gorskoga kotara	7	Zameti sniega u Gorskome kotaru	99
Koliba drvodjelca	8	U Hajdovoj hiži	102
Ličko polje	11	Kositba u Zagolskoj dragi	108
Pilana u Gorskome kotaru	12	U šumi vrha Grebena	109
Šumski radnici u Gorskome kotaru	13, 15	Dugari kod ručka	111
Drvodjelci u Gorskome kotaru	10	Ponikva na Grebenu	113
Jožina plana na Bitoraju	18	Planinari na počinku	114
Snježnica pod Jožinom planom	19	Sajmište i crkva na Sv. gori	116
Vela Učka i Čepičko jezero	20	Plešće	117
Nosioci siena na planini	21	Hodočašće na Sv. gori	118
Lokve	24, 25	Grobница plemenite obitelji Ghyczy u Čabru	121
Dolomite stiene kod Lokava	27	Put na Kozji vrh	122
Na putu iz Lokve u Gerovo	28	Izvor Čabranke	123
Pod Tisovcem	31	Vilharova pila u Prezidu	124
Pogled na Veliki Risnjak	33	Prezid	125
U Smrekovcu pod Velikim Risnjakom	37	Ribnjak vlastelinstva čabarskoga	126
Pogled sa V. Risnjaka na Jadransko more i Velebit	41	Travnik kod Čabra	127
Ugljari i dugari u Gorskome kotaru	43	Cirkničko jezero	129
Pod Velikim Risnjakom	45	Planinska pećina (ulaz) i Izgled iz Planinske pećine	131
Crni lug i Risnjak	49	Podori Maloga grada	132
Spilje kod Crnoga luga	51	Otok bleški, kinč nebeski	133
Šumski radnik iz Crnoga luga	53	Veliki prirodni most na potoku Raku	135
Crkva u Razlogama	55	Ponor i prodor potoka Raka	136
Nutrašnjost župne crkve u Razlogama	57	Tršće	139
Kupeško jezero	58	Velika Karlouca	140
Šumska koliba u Smrekovcu	60	Crni lug	144
Bjelolist	61	Ponor Gerovčice i Mali lug	145
Sabirač bjelolista	62	Cirknica u Kranjskoj	147
Poslie lova	64	Medvedova vrata	150
Dobro jutro	69	Lazac u Gorskome kotaru	151
Da Bog da	68	Pogled na Veliki Snježnik	152
Delnice	71	Šumarska postaja Vršiče	153
Fužina	73	Guslice i parna pila u Križulni,	155
Veliki Drgomalj	75	Šumarska postaja Milanov vrh	157
Na tragu	76	Na počinku	160
Na planinskoj paši	77	Klanska polica	161
Pećenica na planini	78	Delnice	163
Dobra u Gorskome kotaru	80	Crni lug	165
Dobra sa iztočne strane	81	U kolibi ugljara	167
Skrad	82	Lokve	168
Ravna gora	83	»	169
Zrinjski grad u Brodu	86	Primorski ugljari	171
Sumrak u selu	87	Tvornica škatulja u Vrbovskom	173

Drag. Hirc:

GORSKI KOTAR.

GORZKI

PHOTO

Onaj kraj liepe naše domovine, što ga sa sjevera omedjašuje rieka Kupa i Čabranka, s juga Jadransko more, sa zapada istarske i kranjske planine, a sa iztoka Senjsko bilo: zove se od davnine Gorski kotar.

Dok bijahu mnogobrojni briegovi Gorskoga kotara zarasli prašumama, malo je tko u nj zalazio. Tu su se po volji širili medvjedi, risovi, divokoze, jeleni. Silne šume, naročito crnogorice, bijahu u planinama nepristupne i tek da si je čovjek sjekinom mogao prokresati put, dakako za nuždu. Nu kad je sjekira počela obarati stoljetne divove, probiše i po koj kolni put, da mogu drva izvažati, a svakako bijaše jedan od prvih planinskih kolnika onaj, što vodi iz Čabra na Rieku, a sjegurno je, da ga sagradiše knezovi Zrinjski, kao gospodari toga mjesta, imajući u okolici i svoje rudokope.

Takovi putevi bijahu dovoljni, da se do planine moglo i da omoguće kojemu prirodoslovcu, da se popne na koji brieg i nasladjuje dalekim vidicima i riedkom alpinskom cvjetanom. Nu ceste, koja bi spojila Hrvatsko primorje i Gorski kotar sa sjevernom Hrvatskom ne bijaše sve do g. 1725., kad je Karlo VI. prvu takovu sagradio

Karolinska cesta vodi iz Karlovca preko Bosiljeva i Vrbovskoga (506 m), na Ravnu goru (816 m) i Mrkopalj (824 m), od kuda zakreće na Fužinu i Zlobin, gdje probija silnu stienу »Peći« na 130 m daleko, vodeći preko Hreljina u Kraljevicu.

Nu valjalo je Karlovac spojiti i sa Riekom i radi toga je god. 1803. niknula misao, da se sagradi cesta, koja je i danas jedna od najljepših u monarkiji, a zove se Lujzijana. No uza sve to bijaše nam Hrvatsko primorje s Gorskim kotarom slabo poznato, a putovanje veoma daleko i s velikim troškovima skopčano. Tek odkada je čovjek probušio gore, zasipao ogromne uvale i ponikve, podigao velike nasipe, prosjekao ciele briegove, sagradio divotne mostove, preko kojih sada juri željeznica: od onda ti je sgodno, da veličajnu prirodu Gorskoga kotara od Skrada do Plase promatraš sa udivljenjem, a naročito okolicu Fužinsku.

Sjedneš li u željeznička kola na Rieci (3 m¹), prodješ u tren cestom Strada Alessandrina i naletiš visokim prosjekom u Kalvarski prorov (447 m duljine), a tad željeznim mostom preko Rječine, odkuda zakreneš prama Martinščici, nasladjujući se vidikom na daleko more. Velikim nasipom dolaziš do Sv. Ane i zakreneš u milovidnu dolinu Drágu, gdje si se oprostio s morem, pasući svoje oči na pitomoj zeleni i onim labudjim seocima, koja se tu nasadiše. Uzpinjući se po malo, evo te u Zaloj dragi, gdje je postaja grada Bakra (262 m). Od ovdje uživaš dalek i raznoličan vidik gledajući Krasicu, Praputnjak, Meju, Hreljin, podore Frankopanskoga grada, sa tunolova glasoviti Bakarac i bielu kao lokvanj Kraljevicu sa bivšim veličajnim gradom bana Petra Zrinjskoga. Gledaš i gledaš, ali se rajskih ovih krajeva uz azurnu Adriju ne možeš nagledati.

Oprostiv se opet sa dnevnim svjetlom, naleti željeznica u ponikvarski prorov (79 m dug), a onda uz ogroman nasip uz koji se radi bure uzdižu dugi i visoki zidovi — burnjaci. Sa ovoga nasipa zagleda putnik ponajveću ponikvu naše domovine, u kojoj se s proljeća i u jeseni razlieva Kukuljansko jezero, dočim mu je inače dno (Veli i Mali lug) obradjeno kao i Cirkničkomu jezeru u Kranjskoj.

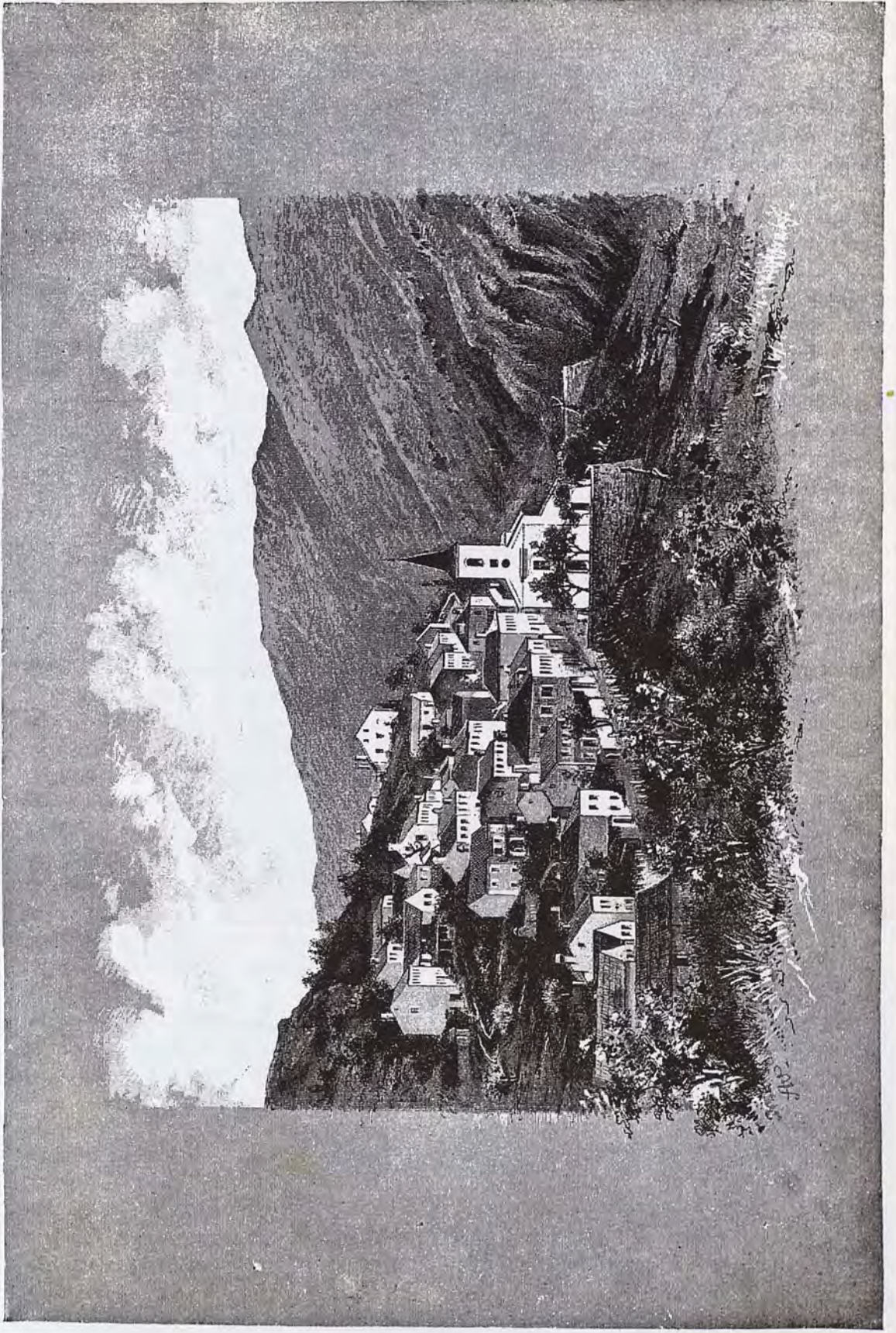
Sa ponikvarskoga nasipa zalazi željeznica u puste krajeve primorskoga krasa. Gole i bliede one stiene, raztrgane i razklimane, daleke krase, razno kostrilje i trtori, prate putnika do zloglasne Meje (444 m), gdje ga ostavljaju primorski vinogradi, ali ga ne ostavlja vidik na more, koji bude sve to obsežniji i raznoličniji. Kad je pak došao na nasip Gradinu (667 m) poviše Hreljina, tada ne zna, da li je utvara ili obmama vida, što pred sobom, i oko sebe gleda.

Godine 1876. posjetio sam kod Hreljina podore Frankopanskoga grada, posjeo na jednu stienу i prvi puta od ovdje zagledao cio Kvarner sa svim otocima i naokoličnim mjestima. Kad je sunce tonulo za Učku goru, planu u božanskom rumenilu i more i primorje i potrese mi dušom — kleknuo sam i poljubio sam zemlju, u kojoj ugledah svjetlo božje.

Sve se po malo željeznica uzpinje, dok si došao i u Plasu (551 m), gdje si se morem i primorjem oprostio, stupiv na prag Gorskoga kotara. I primorski zrak i dah ovdje te ostavljaju, a primaju gorski lazi i luke, šuma bukve i crnogorice, prima te u svoj naručaj prebujna priroda. Daleko i daleko morao bi čovjek putovati, da doživi tolike promjene, tolike slike u kratko vrijeme, koje mu se kao u kaleidoskopu od Rieke do Gorskoga kotara izmjenjuju.

Od Plase svija se željeznica u dvie trećine kruga, sieče više prosjeka visokih i sunovratnih stienа, te dolazi u postaju Lič (816 m), gdje putnika udivljaju golemi kameni briegovi Medvedjak, Kalačnica i Karlovac na podnožju ukrašeni gustim šumama crnogorice. Dalje Liča valja opet proći jedan prosjek kad naletiš u Kobiljački

¹) Znači polag službenih podataka nadmorsku visinu.

ORLIĆI U BAKARSKOJ DRAGI.

prorov, dug 520 *m*. Željeznica juri sada izpod Probijene drage, a kad si opet svjetlo ugledao, zaustavlja ti se oko na dalekom Ličkom polju, na Burnome Bitoraju, Javorju, Velikoj Viševici i drugim briegovima, a prošav smrekovom šumom, zagledaš i Fužinu, gdje nad Ličankom sagrađiše 24 *m* visok željezni most, a malo dalje probiše isto toliko visok prosjek Jama i prorov Sljeme (304 *m* dug). Tu je ujedno najviša tačka karlovačko-riečke pruge (879 *m*).

Sa kolodvora, odakle se otvara putniku zadivljujući vidik na cielu okolicu, kreneš u mjesto, koje se pribralo nešto u ravnici uz hladnu Ličanku, a nešto po sočnim i zelenim brežuljcima, uzdignuv se do 800 *m* nad površinu morskou. Nedaleko željezničkog mosta dva su parna stroja, svaki od 36 konjskih sila, kojima se diže gorska voda do postaje ličke 133 metra visoko. Od ovdje teče po cievima do Zale drage, obskrbljujući sve postaje i željezničke stanice.

Kuće su na Fužini od kamena — vapnenca gradjene, obično jednospratnice, s prieda sa dugačkim hodnikom. Od većih sgrada odlikuje se bivši Zrinjsko-Frankopanski grad, u kojem je šumarski ured. Drugi drveni most veže dolnju Fužinu s gornjom, a ulicu, koja vodi uzbrdice, zarubljuju dvokatne kuće. Tu je i najljepši ures mjesta, veleliepi hram božji, posvećen sv. Antunu Padovanskom, kojemu položiše temelj 1808., a dovršiše tek god. 1834. Župa fužinska, kojoj pripadaju još mjesta: Bielo selo, Benkovac, Slavica i Vrata, ustrojena je godine 1725. i broji do 3500 duša.

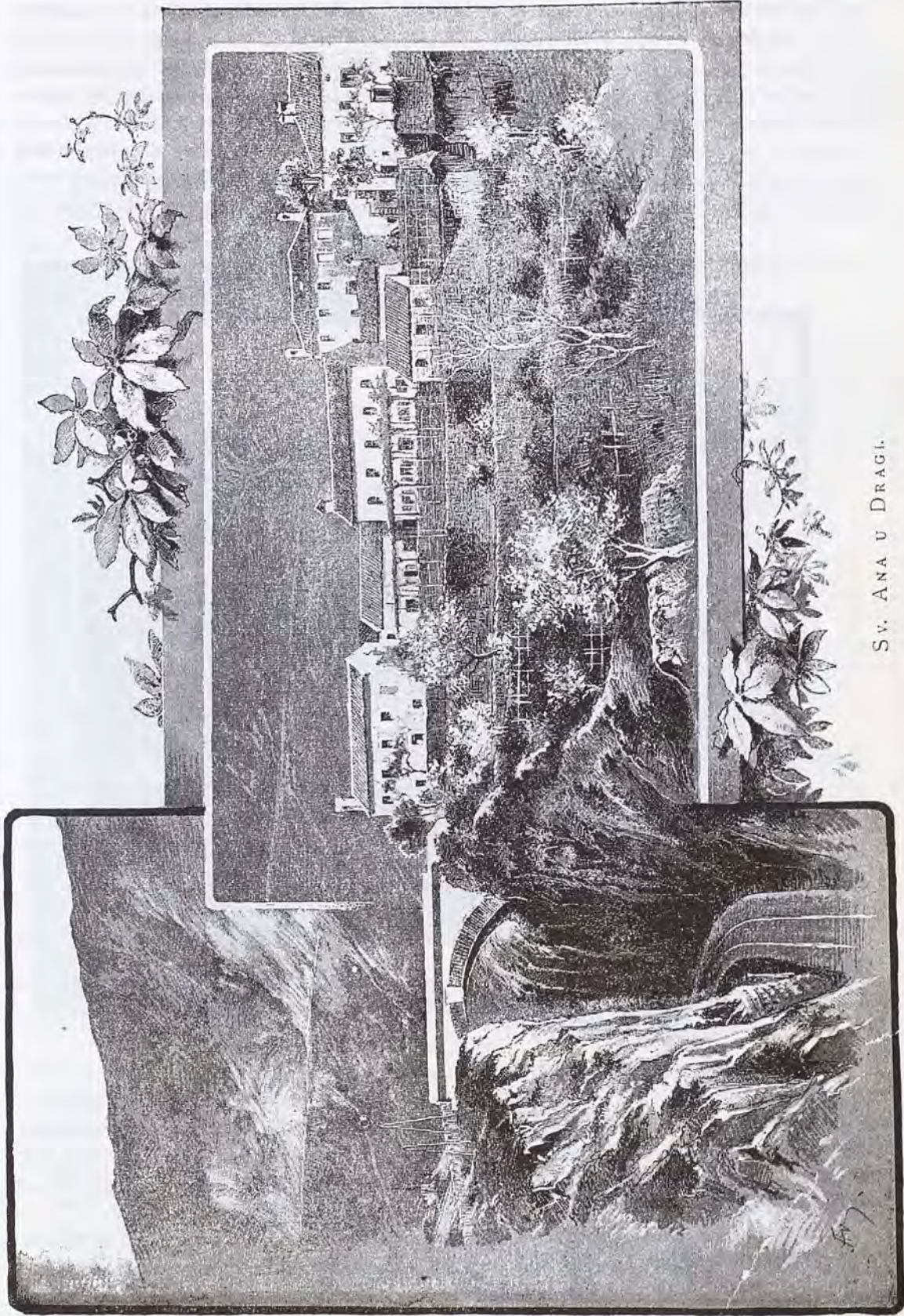
Fužina je naseljena za Karla VI, te bijaše god. 1712. ondje samo 40 duša, koje si sagrađiše i malu crkvu. Mnoge se obitelji preseliše za Marije Terezije. Starinom potiču Fužinari iz Hrvatskoga primorja, Gornje Krajine i susjedne Kranjske, zato i čuješ u Fužini sva tri narječja: čakavsko, štokavsko i kajkavsko.

Na vrhu Fužine uzdiže se pučka škola, u koju je kadkada upisivano do 500 sposobnjaka, ali ne bijaše za tolike ni prostora, ni dovoljno učitelja. Prije nekoliko godina otvoriše drugu školu u mjestu Vratima, gdje su i dvie tvornice: paromlin i tvornica pokućtva, koje se pravi od savita drva. Nema u domovini jamačno občine, koja daje toliko mladića u srednje škole, kao Fužina. Fužinaraca ima na sveučilištima, gimnazijama, realkama, učiteljskim školama, šumarskom učilištu u Križevcima i pomorskoj školi u Bakru. Na Fužini zablista hrvatskomu narodu i celomu slavenskomu svijetu sjajna zvijezda — tu se rodi od imućnih roditelja 25. studena 1828. dr. Franjo Rački, neumrli velikan naše domovine.

Fužinarac je srednjega stasa, zagasite masti, jaka tiela, bistra uma, kao što mu je i bistra priroda, u kojoj se rodio. Takove su i žene, koje se kao i mužkarci nose na gradsku. Seljak iz Fužine, zdrav i jedar, kad doraste, lati se sjekire i zato ne zimuje kod kuće. Pozna ga ciela Slavonija i susjedna Ugarska, zna ga Bosna, Hercegovina, Erdelj i južna Rusija, dapače i daleka Amerika. Rano u jesen polazi on u svijet, a s proljeća vraća se veseo kući u naručaj drage si žene i dječē, da ih razveseli sa težko i krvavo zasluženim novcem, što je u daleku svijetu prištedio. Koliko li sam toplih suza vidio, kada se na kolodvoru muž sa ženom i djecom oprštao, — suza — žalostnica, a koliko opet gledao suza — radostnica, kad se muž — otac čil i zdrav povratio kući.

Neki hoće, da je Fužina dobila svoje ime od talijanske rieči »fuccine,« što znači samokov, jer se je ovdje prije talilo željezo, pa ima i danas limonita i željezne troske iz onih vremena, dok bijahu Zrinjski i Frankopani gospodari Gorskoga kotara. Ne ćemo izpitivati, tko ima glede imena pravo, tko li krivo, nu krivo imadu svi oni, koji pišu »Fužine,« a ne »Fužina.« Narod govori ovako: Idem na Fužinu; bio sam na Fužini; bio u Benkovcu kod Fužine itd., a kad je tako, onda nam valja ovo ime usvojiti i u peru, i u knjizi.

Riedka su u domovini mjesta, u kojima bi žitelji tako gojili cvieće, kao na Fužini, gdje se reć bi natječu, koji će si ljepšim cviećem ukrasiti svoje prozore. Tamo

SV. ANA U DRAGI.

od mjeseca lipnja ciela je Fužina jedan cvjetnjak. Nisam našao još jedno, toliko ptica pjevica, koliko opet u ovom planinskom gnjezdu. Tu ti pjevaju stienjaci (Steinröthl; *Petrocincla saxatilis*), kao nigdje u Gorskoj kotaru.

Nema u domovini kraja, gdje bi se na malenu prostoru izticale tolike zanimivosti, kao upravo oko Fužine, a sve to u blizini. Kada u Primorju ljetna omara ubija tielo i duh, dolazi u fužinske divotne krajeve mnogo gosti, naročito iz Rieke, Bakra i Kraljevice, da se odmaraju u gustoj hladovini stoljetnih jela i smreka, da uživaju onaj svježiji gorski zrak, da se napajaju onom biser-vodom i da se nasladjuju u naručaju bajne prirode. Kadkada vidjesmo u Fužini toliko stranaca, da su se mnogi morali vraćati, nu

FUŽINA.

sada kreće u tome sve na bolje i Fužinarci ne će nikada dopustiti, da se u njihovim krajevima ugniezditi tudjinac, već svojski nastojati, da Fužina bude hrvatskim »Gassteinom«. Akoprem je ciela okolica fužinska Bogom stvoren cvjetnjak i perivoj, to su Fužinarci, da povise krasotu prirode, predjel Goricu pretvorili u umjetni perivoj, gdje će se svatko rado odmarati, jačati i kriepti se onim aromatičnim gorskim zrakom.

Fužina je od naravi stvorena za ljetovalište i malo ima krajeva i u stranim zemljama, gdje ti krasote leže kao na dlanu. U Fužini nije putnik nikada u neprilici, kamo bi krenuo; tu može boraviti i po više dana i svaki može dan u drugi kraj, može kud ga srce vuče. Bio sam vazda sretan, bio blažen, kad sam u fužinskim krajevima boravio i

pomladjen se povratio kući uz želju, da što prije iz Bakra (gdje sam služio) prhnem u te planinske krajeve. Okolica fužinska predivna je, ona je pravi tip alpskoga kraja. Okružena je visokim briegovima, koje pokriva šuma crnogorice, ima tu jelvika, kakovih nismo nigdje u Gorskom kotaru našli; ima gorskih luka i laza, livada najbujnijeg planinskog i alpskog cvieća; ima potoka, potočića, vrelašca, dolina, prodola, polja, ima vidika, koji ti do kraja razplamte dušu; ima puno, puno toga i kičeno je odielo, što ga Fužina nosi i njime se ponosi.

Od briegova fužinske okolice preporučamo svakomu putniku Veliki Tuhobić, Javorje sa Debelom kosom, Burni Bitoraj i Tičjak, a tko se ne plaši vratolomnih puteva, taj se neka potruđi na kameni i raztrgani Medvedjak i mi smo onda voljni, da ga pozdravimo kao smjelog i odvažnog planinara.

Na Veliki Tuhobić (1106 m) krećeš preko Benkovca prekrasnom jelovom šumom, ideš gorskim putem, gdje te osyježava onaj eterički miris crnogorice i zalaziš u šumu bukovu, odkuda si naskoro zahvatio najvišu tačku briega. Kako je Tuhobić sa sjeverne i južne strane pust i otvoren, to se ovdje putniku pari oko na dvima veoma različnim vidicima. Svrne li okom prama Gorskomu kotaru, gleda u dalekoj dubljini Brložko, najljepši jelvik ovoga kraja, gleda Jelenje gornje, Lepenice sa bujnim Lepeničkim poljem preko kojega žubori Mala voda, tekući prama Fužini. Jasno se iztiče Veliki Risnjak sa Snježnikom, Burni Bitoraj, Velika Viševica i drugi briegovi okolice fužinske mrkim šumama crnogorice, nad koju se iztaknuše bijele poput sniega dolomitne stiene. Daleko se pružilo eliptičko Ličko polje preko kojega se vijuga ponornica Ličanka, a vidiš kako se blista i krst na crkvi sv. Antuna u Fužini. Sva je priroda Gorskoga kotara ozbiljna značaja i veličajna, dočim je prama moru življa, milija i veselija. Tu gledaš cio Kvarner sa brodovima i jedrenjacima, vidiš izprelomljeni ostrv sv. Marka, taj kostur u Kvarneru, gledaš malo ne cio otok Krk i liepi mu zaton Soline. Na Krku se bijeli Omišalj, dalje tamo sa krasnih žena poznati Dobrinj i Vrbnik, zavičaj »liepe mažuranke i sitnoga bosiljka.« Daleko, daleko tamo, gube se u modrilu neba i mora dalmatinski otoci Rab i Pag, dočim se simo bliže protegnuo i razčlanio otok Cres.

Zapadno pada ti oko na Učku goru i najviši joj brieg Velu Učku (Monte Maggiore), pod kojom se stere hrvatska »Riviera« sa Voloskim, Opatijom, Ičićima, Ikom, Lovranom i drugim mjestima.

DRVODJELAC IZ GORSKOG KOTARA.

KOLIBA DRVODJELCA.

Na bîlu Velikoga Tuhobića rado ćeš boraviti, a na povratku ubrati onu azurno-modru gentianu, koja ti mjeseca lipnja utrudjuje oko. Tu će te od leptira iznenaditi ugledni Apollo, koji veselo leprši oko crvenih cvietova strička, igrajući se kadšto u zraku sa vriednim si drugom Admiralom.

Na pećinama Velikoga Tuhobića ima jedna bilina, koja svakomu mora da pada u oči, jer je obično porasla u samim razpuklinama; to je kamenika vazdazelena (*Saxifraga aizoon*), koja raste u nas i po drugim alpskim vrhovima. Pod stablikom, koja se okitila bielim cviećem, pribralo se lišće u ružicu, kojemu okrajci izlučuju vapno.

U obće je cvjetana na tome briegu tako zanimiva, da je i u znanstvenom svijetu zadobio dolično mjesto. Seljaci drvodjelci zalaze na Tuhobić, da uberu brdjanku ili veprinu (*Arnica montana*), kojom si vidaju rane. Dok ju sabiru, pripjeva im u visokoj i mirisavoj travi ševa, koju zovu ladvica ili nad njima u oblačnoj visini kruži suri orao, koji možda gniezdi na sunovratnim pećinama Velikoga Smiežnika.

Tko je posjetio Tuhobić, ne treba da se vraća istim putem, već se neka spusti niz južne obronke, otkuda dolazi livadama u šumu, a odavle u planinsko mjesto Zlobin (772 m), gdje može počiniti, a tada preko Brda krenuti na Fužinu, gdje ga bog Morfej dočekuje razkriljenim rukama.

Krasan je alpski kraj, što se Fužini pružio prama sjeverozapadu: duga je to dolina, bujna, svježā kao proljetno jutro, zarubljena šumom crnogorice u kojoj se koče smreke i jele-stolaktice. Ovamo treba da se potruđiš rano s jutra i da uživaš mjeseca lipnja prirodu u svem njezinom razkošju i punim se pravom ponose Fužinari s ovim krajem i svakoga stranca na nj upozoruju. Ovo je najbujnija oaza. Prvi put sam ovuda lutao g. 1876. mjeseca svibnja, kad su se daleke luke i prostrani lazi okitili prvim proljetnicima.

Na Malom i Velikom Rogoznu i dalje uz desnu obalu Ličanke prekrasna je jelova šuma, medju koju se umiešala smreka, bukva, bieli javor (*Acer Pseudoplatanus*) i jarebika (*Sorbus Aucuparia*), dočim podnožje obrubljuju breze i lieske. U debeloj planinskoj travi zlatila se miomirisna jagorčika (*Primula suaveolens*), modrila se vladislavka proljetna (*Gentiana verna*) i žutio ljubki kaćun (*Orchis pallens*). Preko livada laze i žubore potočići oko kojih poskakuje pastirica (*Motacilla boarula*) ili se u vodi peruša najmilija mi ptica naših planina, kos-vodenjak (*Cinclus aquaticus*), kojeg u Gorskom kotaru zovu »crni povodnik.« Svigdje je on poznati nemirko, ali vazda ptica slobode, koja ne druguje s drugim pticama. Trči hitro uz vodu, sjeda na kamen, potresa kratkim repom, pridiže liepu glavicu, pa za čas ne stane izpred očiju. Sad je skočio u vodu, umače glavu, škropi se i peruša, a onda uzleti pod slapić, ne mareći, što voda oko njega bući, zalieva ga i moći. Sada trči vodom, zaroni čas ovdje, čas ondje, prhne na kamen, otrese mokro perje, kad opet zaroni, trčeći koritom, ne bi li našao koj zalogajac, da ga iznese i potroši. Malo je počnuo, kad i opet uzleti pod najveći slap, brzajući razkriljen po vodi. I zimi ne

ostavlja kos naše krajeve, pa kad se je voda uz obalu i sledila, on se peruša, skače i roni i milo ti zapjeva u mrtvoj zimi. Uz vodu se je rodio, uz vodu živi, uz nju i umire.

Nek nam živi mila ova ptica hrvatskih gora i planina!

Tako lutajući i uživajući, dolaziš i do VreJa, gdje je začetak ponornice Ličanke. Tu možeš na pećinu posjesti pa gledati, kako zlatni konjici lagano leprše nad vodom, tu gledaš oslastne pastrve i pastrvice, gdje se vodom poput nestašne djece naganjaju i pračkaju. Tu se odmaraš, tu uživaš, pa kad si se okriepio onom vodom — živicom, tad skreni opet s druge strane u Fužinu ili se popni na Preradovića vrh, da i s njega paseš oko na fužinskim krajevima.

Kad si u Fužini, nastoj, da posjetiš i onu koritastu dolinu, koju protiče Lepe-
nica, gledaj da se razhladiš i u onom tihom, ali čarnom jelviku Brložkoga.

LIČKO POLJE

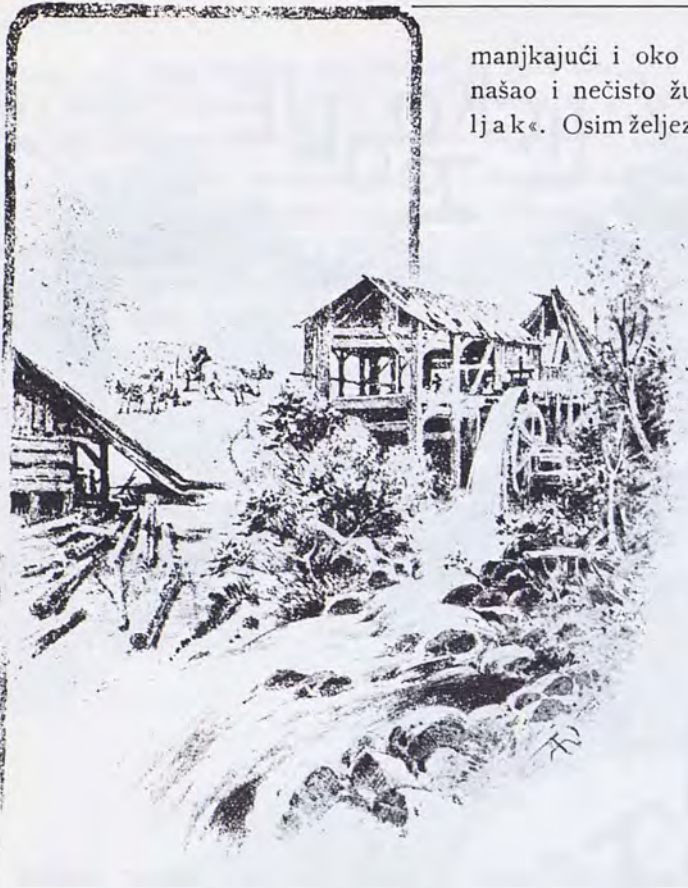

ličko polje prostire se sred visoke ravnice jugo-zapadne visočine i prostrana je kraška kotlina, duga sat i pô, a široka pô sata. Putniku se iztakne celom veličinom svojom, kad je željeznicom dojurio iz mrke crnogorice na visoki kameni nasip iznad mjesta Liča. Od

ovdje gleda pusti i plodni mu dio, vidi svaki slog, gredu i gredicu i svaku kuću u podnožnome selu Briziću, što se nasadilo u sred polja, zaklonjeno uglednim brezama.

Na okolo okruženo je Ličko polje koje golim, koje šumom zaraslim briegovima. Sa zapadne se strane protegnuo Vranjak, Sovinjak, a do njih Benkovac, kojemu daleke luke natapa istoimeni potok, a obale mu kite omašne breze i jalše. I u Benkovcu ima pastrva, ima pod kamenjem i korenjem i raka — kamenara (*Astacus saxatilis*). Bujan je to brieg, dočim je susjedni Spićunjak gol i raztrgan, po kojem je miloduha bresina (*Satureja variegata*) tako obična, kao po primorskim krasama.

Sa istočne strane uzdiže se Bajta, Gradina i niza brieg do briega do Javorja (1122 *m*), Debele kose (1288 *m*) i Oštoga vrha (1276 *m*), dok se velebno iztaknuo svojim stienama Burni Bitoraj, a nad svim briegovima Velika Viševica, uzdignuv se poput ogromnog trula 1428 *m* visoko. Ličko je polje na sjevernom kraju visoko 709 *m*, kod Liča 726 *m*, južno kod Kobiljaka 701 *m*, dočim se skoro u sredini uzdiže 699 *m*. Tlo toga ogromnoga polja spada na diluvijalnu i aluvijalnu formaciju. Oblučé, kojega ima veoma mnogo, sastavljaju ponajveć dolomiti, koji nisu zaobljeni, već bridasti. Na ovo oblučé staložio se piesak i brusnica (prapor), kao nevrstana, vapnovita, smeđo-žuta ilovača. Treseta ima takodjer po nekim mjestima, a živa pieska (*Flugsand*) našli smo prama vrhu Kobiljaku u tolikoj množini, da noge u nj propadaju. Pomiešan sa zemljom stvara težatnicu, na kojoj ječam i krumpir izvrsno uspievaju. Stiene i pećine mnogobrojnih briegova Ličkoga polja sastavljaju sivi i bieli dolomitični vapnenci ne

PILANA U GORSKOM KOTARU.

Tuhobiću, odavle do Lepenica i Jelenja gornjega, gdje mu se trag gubi. Na Kobiljaku ga prati bjelutkov konglomerat, u kojem su bjelutkova zrna velika poput golubjih jaja ili mendula, pa ga zato u Liču zovu »mendulaš.«

Stache nam tu zanimivu i prolomnu vrst kamena nije označio, dočim ga Vukotinović držao za melaphyr ili neku odliku dioritnoga porphyra, nu biti će valjda porphyrički diorit, kojega je još u prošlom vieku odkrio glasoviti etnograf i prirodoslovac Baltazar Hacquet na Vratniku kod Senja, držeći ga za zeleni škrljavec, koji se često pretvara u porphyr.²⁾

Tlo Ličkoga polja više manje je eliptično, zapadna mu je strana plodna, osim onoga diela prama Kobiljaku, dočim mu je iztočna i južna strana pusta, močvarastotresetasta, pokrivena razasutim doplavljenim kamenjem, prudom i pieskom, te zarasla šikarom, nu nigdje nije zemlja tako mršava, da na njoj ne bi porasla bar slaba paša za ovce.

Ličko polje obiluje zdravom, pitkom vodom. Oko sela Liča ima po više izvora, tako pod Vranjkom i Špićunjom od 8.5° C. Osim toga ima u polju jezeraca sa posve bistrom vodom, a ima i Marasovo jezero kod Tomina sela, u kojem je dno koturasto, pa tu zato živu frilje (*Phoxinus laevis*), manjki (*Cottus gobio*), a ne manjkaju ni štuke.

*) Jahrbücher d. k. k. geolog. Reichsanstalt (Wien, 1859, p. 120.)

1) Prinesci za geologiju i botaniku Hrvatske. Zagreb, 1878.; poseb. odtiska, p. 15.

2) Physikalisch-politische Reise aus d. Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen u. Norischen Alpen im Jahre 1781 u. 1783. Leipzig, 1785. p. 26.

Najznamenitija je voda Ličanka, koja sa svojim pritocima oživljuje cijelo polje. Ličanka probija na dva izvora, a iz jednog vapnenog kamena pod jelvikom Malo Rog'ozno u visini od 700 *m*. Svaki od ovih izvora na svoju žamori, svaki na svoju lazi, dok se ne sliju u zajednički jarak. Teče bujnom fužinskom dolinom i ojača kod Fužine tako, da okreće mlinska kolesa i fužinske pile, zalazi pod željeznim mostom u Ličko polje i dieli se tu u dva rukava ili panoge. Dulji rukav teče od sjevera k jugu, dočim kraći zakrene prama iztoku i uvire pod Gavranicom.

Gavranica duboko je duplje među visokim i silnim dolomitnim stienama, po kojim gnjezde gavrani, a uvalila se u vrh Gradinu, na kojem stajaše nekoč grad, o kojem narod ne priča ništa.

Drugi rukav Ličanke ponire pod Kobiljakom u visini od 700 *m*. Među dolomitnim stienama prva je rupa do 6 *m* duga, 1–2 *m* široka, a malo dalje je druga u dnu lievkasta i ilovasta. Odavle se korito suzi, puno je dovaljena kamenja, što odaje jakost vode. Tu prestaje Ličanka, a kad nije velika, tu uočiš i prvu vodu. Silne su opet

ŠUMSKI RADNICI U GORSKOM KOTARU.

stiene, što se nad ponorima uzdigoše, a podnožje im obraslo sa planinskim zovom (*Sambucus racemosa*) i sa trim vrstima orlovih nokata (*Lonicera nigra*, *Xilostemum* i *alpigena*).

Moram da spomenem i za Gorski kotar značajnu bilinu *Atragene alpina* (Alpenrebe), koju takodjer u cvietnjacima, naročito oko sjenica, rado gojimo. Stablika je kadkad i na 3 *m* visoka, vijugava, lazuća, veliki cvietovi ljubičasti. *Atragene* prekrasan je nakit mjeseca svibnja ne samo kobiljačkom ponoru, već svim šumskim okrajcima oko Liča, Fužine, Lokava i Mrzle vodice.

Tu kod ponora možeš posjesti i smetnuti pod oko daleko Ličke polje. Na okolo sve je tiho, sve mrtvo, samo pod nogama čuješ, kako voda gogolja, prodirući lagano u zemaljske šupljine.

Ličanka ne uvire kao Dobra kod Ogulina, Lika kod Kosinja donjega ili Gačka na Gušić-polju, jakim šumom i bukom, već kradomice lazi u zemaljsku utrobu. Da nema ovdje i kod Gavranice oduška, morala bi Ličanka poplaviti i u jezero pretvoriti cijelo Ličko polje, što nekoč valjda i bijaše.

Tekući Ličanka podzemno, provaljuje, kad nabuji u Vinodolu kod Sušik-sela, pod vrhom Zebrom na 12 *m* dubok bezdan. Prije, što voda izbije, zemlja se potrese, voda zakuha tako silno, da podzemno kida i teško kamenje i uz tutnjavu ga izbacuje. Od ovdje do utoka u Vindolsku Rječinu, zove se Ličanka, Fužinarka, jer narod dobro znade, da je to voda, koja dolazi od Fužine. Kada Ličanka — Fužinarka nabuji, pretvara Tribaljsko polje u povremeno jezero, na koje se otvara liep vidik sa grada driveničkoga.

Da je Fužinarka samo odtok Ličanke, svjedoče nam pa trve (*Trutta fario*), frilje (*Phoxinus laevis*) i glavači ili manjki (*Cottus gobio*), ribe, koje u njoj kod Fužine živu, ali i žagotina ili pilotina fužinarskih pila.*)

Kod Fužine prima Ličanka dva znatnija pritoka: *Kostajnovicu*, koja utiče u nju tik vrela, i *Lepenicu*, koju prima kod vrha Mačkovice.

Od Kobiljačkoga ponora kreni preko seoca Podkobiljaka u Lič. Prije nego što si došao ovamo, zaustavlja te velika riedkost — hrast-lužnjak, jedini hrast, što ga znadem na vis-poljani Gorskoga kotara.

Selo i župa Lič (726 *m*), kojemu pripadaju i mjesta *Banovina*, *Pirovišće*, *Brizić* i *Tomino selo*, poredalo se uz cestu, na podnožju kamenih vrhova i broji preko 2000 duša. Godine 1725. pripao je Lič župi fužinskoj, nu pod Josipom II. podignut je na lokalni kapelanat, a prvim kapelanom bijaše Mate Miloš, Hreljanin. Godine 1807. bude ustrojena župa sv. Jurja. Ukupno žiteljstvo sačinjava u Liču 17 zadruga, kako nam to reče upokojeni župnik i vrli rodoljub Mato Brušia. Te obitelji jesu: Starčevići, Radoševići, Miloševići, Tomići, Budiselići, Vlahovići, Matkovići, Tomljanovići, Golci, Vicići, Marasi itd.

Koncem XV. vieka stradala je Modruška županija od Turaka, koji su onuda provlivali u Kranjsku. Žitelji u dolini Dobre razbjegli i razselili se, tako da je kraj opustio. Ovo bijaše uzrokom, da je god. 1599. zapovjednik hrvatske krajiške vojske, obrstar Juraj Lenković, pošao u Tursku i odanle doveo »Vlahe«, pak ih naselio u dolini Dobre, naročito u Vrbovskom, Gomirju i Moravicama. U isto doba naselilo je Ličko polje, koje je pripadalo knezu Jurju Zrinjskomu, 500 Vlaha. (V. Klaić: *Crtice o Vrbovskom*. Vienac 1891., str. 762).

Ako su Ličani i napustili svoju prvobitnu nošnju, to ih odaje jezik, sbore čistom i zvonkom štokavštinom. Prvobitno se naseliše usred polja, gdje je danas crkva Majke Božje sniežne i brežuljak sv. Ivana na kojem stajaše istoimena crkvice. Tu su prije više godina izkopali zvono, stube i drugih stvari, a ima u okolici i razrušenih kuća. Ovo mjesto napustiše Ličani radi jake zime i žestoke bure, te se nastaniše u zavjetrini, gdje su i danas. Medju njima bijaše vrlo imućnih zadruga, tako su se n. pr. u Marasa hiljadile ovce.

Podneblje je na Ličkom polju oštro. Magle padaju već mjeseca kolovoza, zima traje do pò godine; počimajući mjeseca listopada, traje do travnja. Krumpir, grah, grašak i bob cvatu koncem srpnja, a u kolovozu ima još zrelih trešanja. Prije više godina pokušali su gojiti oko Liča vinovu lozu; ona je cvala, odcvala, zametnula zrna, ali koja se poslie osipaše.

I u Liču može se putnik nasladjivati svaki dan novim vidicima. Izašav iz bilo koje kuće, zagledati će pred sobom visoki kameni vrh, koji je na okolo zarasao crnogoricom, dočim se na tjemenci uvalio poput vulkanskoga kratera. Taj oblikom svojim čudnovati vrh zove narod *Košarina* (902 *m*), a u onoj mu uvali ciela šuma medju bielim stienama.

Nedaleko Košarine uzdiže se brieg Tičjak, na kojem je preugodan *Zeleni dolac*, pun alpskoga cvieća i bilja i kad sam ovdje 1. srpnja godine 1883. boravio sa

*) Poblize čitaj o toj zanimivoj ponornici u mojem djelu „Hrvatsko primorje“ (Zagreb, 1892.), str. 183—184 i u razpravi: „Jugo-zapadna visočina hrvatska u oro- i hidrografijskom pogledu“ (Rad jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti). Zagreb, 1889.; knj. 98., str. 68—70.

svojim dobrotvorom, Ljudevitom Vukotinovićem, nisam znao za kojim bi cvietom prije segnuo.

Samonikla su tu i dva stabla, koja po perivojima gojimo: mlječak (*Acer platanoides*; Spitzahorn) i negnilj (*Cytisus alpinus*; Goldregen), od kojih se i jedna draga na Ličkom polju zove Negnjila.

Očarani krasnom florom, osvježeni zrakom, kakav dišeš samo u Gorskome kotaru, bijasmo uznešeni, kad i s ove visine mogosmo pozdraviti naše sinje more. Na povratku izvalismo se na Ličkom polju u debelu travu i gustu sjenu i razpredosmo razgovor o Tičjaku, a naročito o njegovoj cvjetani, koju drugom prilikom opisasmo.*)

Sa Ličkoga polja otvara se veoma poučan vidik na Bitoraj, naročito na Javorje (1122 m) i susjednu mu Debelu kosu (1288 m), kojim su obronci zarasli gorskim lazima, dakle pusti i otvoreni, sižući do Ličkoga polja i Male drage.

Preko polja valja ti poći do Majke Božje sniežne, gdje se žare šumski kâranfli, do gorskoga kolnika, kojim se lagano uzpinješ prama Javorju. Tko je ovuda prošao koncem mjeseca lipnja ili početkom srpnja, taj se onoj bujnosti planinske cvjetane ne

ŠUMSKI RADNICI U GORSKOM KOTARU.

može načuditi. Poznamo floru ciele domovine, ali takova prirodom satkana saga nismo nigdje našli. Nu još je jedno, što uzveličava prirodu ovoga kraja, a to su mnogobrojne ruže na Javorju i u okolici. Jedan je to ružičnjak, divotan ružičnjak, u kojem ti se oko pase po onim krasnim bojama raznovrstnih ruža. Najuglednija je *Rosa rubrifolia*, u kojē su grančice, palistići i bodlje grimizne i modrastom maglicom pokrivene. Deset do petnaest žarko-crvenih cvietaka sjedi u grunjićima (*corymbus*; Doldentraube), utrudjujući ti oko svojom bojom. Reda se bus do busa, a po njime cvieća kao lišća. Odkineš li grančicu i okreneš prama svjetlu, gledaš prirodni grimiz, kakvoga nema u nijednoga našega cvieta. K ovoj ruži pridružuje se uz šumske okrajke kraljica alpinske flore, *Rosa alpina* tamno-crvena, bujna cvieta, gustih štetinja i poput igala tanahnih bodalja.

Prekrasna ova ruža zarubljuje šumske okrajke i oko Ličkoga polja, pa od Fužine do Mrzle vodice u tisuće i tisuće pojedinaca i kad procvate, tad bi tu prirodnu razkoš uz onu divotnu *Rosa petrophila* badava tražio u drugim alpinskim krajevima.

*) Dragutin Hirc: «Aus dem kroatischen Litorale.» (Oesterr. botan. Zeitschrift. Wien, 1883., br. 10).

Osim pomenutih ruža ima na Javorju *Rosa vinealis* sa velikim blijedo-crvenim cvietom, *R. arvensis* sa daleko puzavim grancicama, koje su tako pune sitna biela cvieta, kao da bi cvietove povezao.

DRVODJELCI
U
GORSKOM KOTARU.

O cvjetani Javorja dala bi se napisati cela knjiga, jer je to prva botanička bašća naše domovine. Na Javorju našao je Vukotinović godine 1875. *Silene Schlosseri*, koje nema nigdje u carevni, tu je odkrio *Hieracium Račkii*, vrst runjike, koja je križanjem postala od *Hieracium florentinum* sa *Hieracium Pilosella*; lišće i stabliku ima od prve, a cviet od druge vrste. Na Maloj Viševici nadjosmo *Senecio Croaticus*, koji je prije više godina obreten po grofu Waldsteinu i Kitabelu na Velebitu u Lici.

Tko je sve to obašao, što do sada opisasmo, toga vuče srdce da posjeti i Veliku Viševicu, što se uzdigla 1428 *m* visoko.

Bijaše 7. rujna god. 1882., kad sam u Liču uranio ili štono rieč, kad sam izašao kao puž na rosu. Mnoga je još zvijezda titrala na nebu i mjesec jasno iztaknuo svoje blijedo lice. Nekoliko laganih oblacića tetiljalo je na obzorju, a briegovi i vrhovi bijahu jasno izcrtani, samo Viševica i daleki Sitovnik ogrnuše se gustom maglom.

Pošli smo Ličkim poljem do Majke Božje snježne i došli na veoma loš gorski put. Kad izadjosmo iz bukove šume, dodjosmo na pusto mjesto, gdje ima njivica, polja, livada i nekoliko kuća. To su vinodolski stanovi; ovdje pa pod Malom Viševicom (1306 *m*), Velikom Striležem (1379 *m*), Maševim (1011 *m*) i Zagradskim vrhom (1185 *m*), Klobučinom (1026 *m*) i u Lešnjakovoj dragi, imadu Vinodolci, naročito Bribirci, svoja zemljišta. Sade krumpir i zelje, koje na zeljnicima krasno uspjeva, ovuda pasu i svoju stoku, kad im kraj mora uzmanjka paše, tu poslie kose, a sieno preko vrletnih puteva odpremaju kući. U okolini Viševice ima dolina sa lazima i košenicama, kojima je dno obradjeno. Takove su dolčine Crni kal, Ravno, Okruglo, Lukovo, Maševo, koje dobi ime od maše (mise), jer tu stojaše prvobitno crkvica kao i u Lukovu, ova posvećena sv. Luki. Od ovih zemljišta gdje se po livadama crvenila mrazova sestra, krenusmo strmom Klančinom k podnožju briega Igrišta, odkuda zagledasmo Viševicu.

Čim smo više uzlazili, tim je jače padala kiša, a kad izadjosmo na tjemenicu, moradosmo u pomoć prizvati kišobrane. Gusta magla i kiša zatvoriše nam vidik, koji je inače veoma obsežan. Po dru. Frischaufu vidi se Kvarner sa svim otocima, Primorje do Senja, Velebit; jugo-iztočno gledaš bosanske planine, Kapelu i kranjske Alpe. Pod sobom vidiš Ličko polje, a daleko tamo Veliki Risnjak i Snježnik, koji bi nam se od časa do časa iztaknuli.

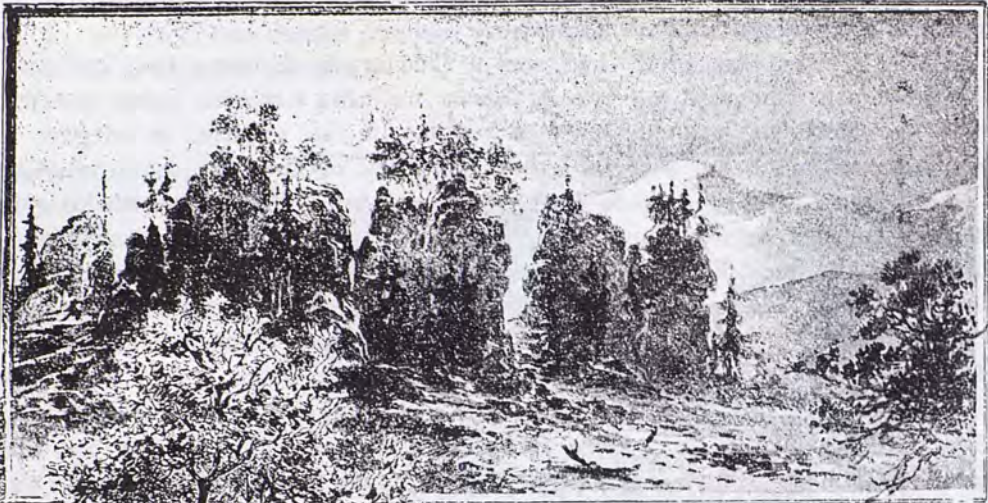
Sama tjemnica V. Viševice je zaobljena, gustom travom zarašla izmedju koje vire vapnene pećine. Bukve su i ovdje nizke, debele i kvrgaste, a u šumi u pridanku svite kao n. pr. i na Bitoraju. Najznačajnije su biline za tjemenicu od grmova: *Berberis Aetnensis* var. *brachyacantha*, *Cytisus radiatus* (u velikoj množini), *Lonicera alpigena* svojim gustim crvenim bobama. U šumama smo našli od riedjega bilja: *Senecio Croaticus*, *Telekia speciosa*, *Arabis alpina*, *Adenostyles albifrons*, *Aconitum variegatum*, od papradi: *Asplenium fissum*. Medju travom porasao je i na Viševici plućnjak (*Cetraria islandica*), kojega ima i na Risnjaku, na Suhom vrhu u Primorju i druguda, od kojega se vari tej, kad tko trpi od nahlade.

Radi kiše vratismo se skoro na podnožje te naletismo u jednu kolibicu.

Kolibe su onizke, od kamena gradjene i šindrom pokrivene. S jedne je strane malen otvor, kojim svjetlo ulazi, dočim na drugi izlazi dim. Uza zid su klupe, a u pri-krajku ognjište, kraj kojega nadjosmo jedan zglavnik i nekoliko oblica. U jednom kutu stajaše stara škrinja, oko nje nekoliko klada, koje služe mjesto stolaca. Kad spomenem još »palentar«, koji bijaše na krovu utaknut pod »rožnik« (konjić), i »sadjáč«, koji je izpod »vinčaniča« virio, spomenuo sam cieli namještaj.

Okolo ognja smo posjeli, da se osušimo, tu smo izpekli i nekoliko krumpira, čekajući na kišu, da stane. Badava smo čekali, stoga se počesmo istim putem vraćati, kad zakrenusmo u divlju Malu Dragu, gdje se uzdižu ogromne dolomitne stiene po kojima raste razno bilje, pa onda preko polja u Lič, da tu odmorimo i sabrane prirodine uredimo.

NA BITORAJU.

Posjetiv mnoge vrhove Gorskoga kotara, nisam smio minuti Bitoraja, i zato se 25. kolovoza godine 1884. spremi naša mala družba na put. Dvojica bijasmo oprćeni sa mapama u koje ćemo ulagati sabrano bilje, dočim je treći napunio žepove bočicama i eprovetama, kamo će pometati sabrane kornjaše i druge zareznike.

Iz Fužine podjosmo do seoca V r a t a, odkuda skrenusmo livadama prama šumi

bitorajskoj. Čim smo u jelovu šumu stupili, zamjetismo onaj svjež, okrepljujući zrak crnogorice i onu osobitu tišinu, koju ne prekidaju pogrmuše i druge ptice pjevice milim pojem svojim. Samo smo jednu pticu čuli i vidjeli, koja, poletiv s jednoga stabla na drugo, nakostrušila se i zakrieštala, kao da joj ne bijaše pravo, što smo zapali u njezinu postojbinu. Bijaše to ugledna šoja, šojka ili kreštelica za koju, da ju i ne čusmo, znali bi, da u šumi bitorajskoj živi, jer nam to posvjedočiše izpala pera, kojima okitismo svoje šešire.

Put, kojim podjosmo, prekrasnom jelovom šumom, obični je kolnik ili voznik, što vodi pod samu tjemenicu Bitoraja. Tri smo sata tom šumom hodili, nasladjivajući se na pojedinim predmetima. Na jednom nas je mjestu zaustavila izprebacana hrpa dolomitnih stiena na kojima je gusta mahovina porasla na pedalj visoko, a na njoj se zelenila duga pera preprutova i žutili cvietići šumske kreštice, dočim su na okolo porasle vite jele, s kojih visijahu blijedi lišaji.

Ima tu jela, kojim su debla i svrži obrasla gustom mahovinom, a na jednom nas mjestu iznenadiše tri jele u jedno srasle.

Od raznih papratnjača ima na Bitoraju celih šuma, zato ih i marljivo sabirasmo, pa onda mahove, lišaje, koje smo gulili sa stabala, panjeva i kamenja. Cvatučje su biline u crnogorici riedke, i zato nadjosmo na debeloj crnici samo tri biline: *M o n o t r o p a*

hypopytis, *Goodyera repens* i *Epipactis viridiflora*. Među grmljem opazimo i otrovni likovac (*Daphne*), za kojega mi naš vodič reče, da se zove »vučji liek,« nu zašto, toga mi nije znao kazati.

Svakoga će zanimati, da na Bitoraju raste pravi onaj ogrozd, što ga u vrtovima gojimo, samo mu ovdje bobulje nisu gladke, već žljezdicama posute. Našao sam ogrozd i na Maloj i Veloj Viševici, našao ga kod ponora Ličanke, na Medvedjaku i drugim nekim briegovima Gorskoga kotara. Uzpinjući se malo po malo, dodjismo opet do velikih stiena, koje se iztakoše osebice na šumskoj čistini, ognute mrkim jelama. Tu sjedismo, da odpočinemo; sve bijaše tiho, samo daleki udarci sjekire, prekidahu od časa do časa tišinu.

Nedaleko od nas, a uz s'azu, stajaše jedna visoka, nešto oguljena jela. Naš vodič, pristupiv k njoj, ogleda je, kao da nešto traži i položiv prst na deblo, reći će: »Evo vidite, gospodo, to su medjedovi zubi zasjekli.« Kad ga upitismo, zašto medjed zubima o deblo udara, reče nam, da to od zabave čini, nu ja mislim, da si medjed zubima pomaže, kad se na stablo penje. Još nam je vodič rekao, da ga već više godina vidjaju i sám ga gledao, kako se penjao.

On nam je o medjedu pripoviedao još ove dvie crtice:

»Seljak P. iz Fužine pošao sa domarima u goru i tu se sastao sa medjedom. Medjed navali na njega i obuhvativ ga prednjim nogama, na tle ga obori. Nasta očajna borba između medjeda i seljaka i ovaj hoće da se maši za nožem, nu u taj mu čas skine medjed kožu sa glave i prevuče preko lica. Seljak se onesvjesti, a medjed, onjušiv ga nekoliko puta amo i tamo, mislio je da je mrtav, pusti ga i otidje dalje. Poslje ga nadjoše, u Fužinu ponesoše, gdje i danas živi.«

Druga je ova: »Lovački psi gonili medjeda, a on se stisnuo među pećine i tu pse čekao. Čim je prvi pas naletio, spopade medjed veliki kamen i ubije njime psa. Lovci poslje dodjoše i medjeda ustrieliše.«

Samo se sobom kaže, da se je razgovor o medjedu duljio, dok ne dodjismo do jednog sjenatog mjesta, gdje se vodič opet zaustavio i uprv prstom rekao:

SNIEŽNICA POD JOŽINOM PLANOM.

VELA UČKA I ČEPIČKO JEZERO.

»Ono tamo je »pušina,« kako zovu rupu na koju se love pusi. Podjosmo u dolac, da tu pušinu razgledamo. Nad otvor se nagnuo kamen, izpod kojega puhovi ulaze i izlaze. Povrh otvora položeno je nekoliko kolčića, koje »paki« zovu, a svaki je zaoštren i poduprt. Zanjuši li puh orah, liešnjak ili bukvicu, izadje, no kad udari o žbicu, kojom je »pak« poduprt, ova popusti, i on se ulovi.

Pred jednim ponorom opet je vodič sustao i izpripoviedao nam nepriliku, koja je nekog seljaka snašla. Spuštao se u sumrak po vodu, pa ne vidiv ponora, padne unutra, ali ipak tako sretno, da nije nastradao i prolazeći ga seljaci izvukli konopom.

Razgovarajući, krenusmo napried. Crnogorica se počela gubiti, a jelu zamienila bukva. Dodjosmo na čistinu, zatočismo okom po onim tmastim vrhovima Gorskoga kotara, te izadjosmo na »Jožinu planu«*). Zelena je to i pusta kotlina, okružena bielim vapnenim stienama, od kojih ti padaju naročito one prama jugo-zapadu u oči. Protežu se nekoliko stotina metara daleko, od vode su izprane, od sunca obžgane, pune oštrica i pukotina. S jedne strane stvoriše pećine naravna vrata, koja vode u duboku, divlju i šumom zaraslu ponikvu, gdje je obično leglo medjeda. Jedva što sam planom malo prošao, zagledam u dalekom modrilu Učku goru, pa kad opazih, da joj se podnožjem nešto cakli, uzklikoh veseo: »Evo mora, evo mora!«, na što pohrliše i prijatelji, da s te visine pozdrave more i da oko raje na divnim krajevima domovine.

Iz daleka one ti se stiene čine na oko puste, nu ipak nije tako, jer ih ukrašuju prekrasne alpinske biline *Silene pusilla*, oblikom cvjeta gizdavo alpinsko čedo, i tamnomodra zvončika *Campanula rotundifolia*, svojim velikim zvonastim cvietovima.

Obadjosmo i iztočne pećine, gdje nas iznenadi u najbujnijem cvietu jedna od ponajljepših naših otrovnica naprstak ili jedić (*Aconitum Napellus*), uz koga je bujila ruža alpinska (*Rosa alpina*) sa plodovima kao malenim crvenim boćicama.

*) Plana dobila svoje ime svakako od tuda, što ovuda ovce pasu i planduju. — Slika na čelu opisa sa tjemenicom Burnoga Bitoraja.

NOSIOCI SIENA NA PLANINI.

Bijasmo na podnožju Bitoraja, valjalo se uzpeti i na njegovu tjemenicu; pokušasmo od pećina, ali naskoro zapasmo u taki labirint, da se moradosmo povratiti i strmom bukovom šumom krenuti uzbrdice. Bukva je tu takova, kao na Velikoj Viševici ili Snježniku, debla su u dnu svita, malo ne polukružna. Nigdje u Gorskom kotaru nisam tako čudnih prilika od bukava vidio, kao na Bitoraju; pred mnogom se zaustavismo i nakazi od drveta sladko nasmijasmo.

Preko ove bukove šume teško se probijasmo, sabirući i bilježeći sve, što smo uz put vidjeli. Vodić i prijatelj K. prvi zahvatiše tjemenicu, odmarajući pod hunkom (piramidom), dok smo mi izašli bili. Sad stajasmo na tjemenici, a 1385 *m* visoko. Tu su se naslagale ogromne stiene, na površini gladke poput stola, a iz daleka gledane biele poput sniega. Prva mi bijaše, da razgledam čime je božica flora plješivo tjeme Burnoga Bitoraja okitila.

Izpitavši kraj, podjoh opet do tjemenice, da se nasladjujem dalekim vidikom. Oko se najprije zaustavlja na Bielim stienama, koje se razpucane, razklimane, pune kukova i zubova, uzdižu 1259 *m* visoko. S ove strane gledasmo Veliku (1059 *m*) i Malu Lipovaču, Oštrc (1124 *m*), Bielu kosu (1088 *m*), Slavicu (1120 *m*), Debeli vrh (1137 *m*), Mrkovac (1091 *m*); zagledasmo Risnjak, Snježnik naš i kranjski, Kuželjske stiene kod Broda, na desno Višnjevicu (1367 *m*), Bielolasicu (1533 *m*), simo bliže Viševicu (1428 *m*), pa onda otegnuti, veličanstveni Velebit. Uz staru Karolinsku cestu poredala se Brestova draga, dalje Sungeri, pa Mrkopalj.

Ličko polje steralo se pred nama sa Ličem i pokrajnim selima, a tamo dalje se po brežuljcima pribrala pitoma Fužina. Kad si oko zaustavio na raztrganom Medvedjaku, zasvjetluca ti se more, u kojem se iztakoše otoci: Krk, Cres i Lošinj, pa i Učku goru sa Velom Učkom, pozdravio sam i odavle s uzhitom.

Povrativ se na Jožinu planu, spustismo se u hlad jedne bukve, da odmorimo i trudno tielo okriepimo. Poslje kratka ručka, sjeo prijatelj na jedan panj, da riše stiene na plani, dočim sam ja pošao do spomenute duboke ponikve. Naslućujući, da bi mogao u blizini biti medvedji brlog, prizvah vodića, da me prati. Došav, do onih naravnih vrata, poče pripoviedati: »Bilo je lani, gospodine, kada su ljudi za košnje opazili medjeda, koji je ovuda izašao. Nastavili mu dvie nabite puške, jednu ovdje, drugu ondje, a za kokot privezali žicu. Čim bi se medjed puške dotaknuo, srušio bi se mrtav, ali su ljudi ipak badava čekali nu od onda se još uvijek ovuda tepe.«

— Podjimo na put, jer ćemo inače u gori omrknuti, — dovikne vodić, i mi se spremismo.

— Kuda da idemo,? upita nas nadalje. Rekoh mu, da se ne vraćam rado krajem, kojim sam došao, već drugom stranom, da nešto vidimo, čega ne vidismo. Reče nam, da će nas voditi do snježnice, u kojoj ima vječna sniega.

Spustismo se u nizdolicu, vodić pred nama, koji se na jednom zaustavi i dovikne: »Evo vam, gospodo, sniega!«

Valjalo se malo spustiti, preko jednog srušenog stabla nagnuti, kad nam se u groznoj dubljini zabeli snieg. Stojasmo i gledasmo tu strašnu ponikvu, koja je 30–40 *m* duboka, okružena tankovitim jelama do samoga ruba, a pukla u ogromnim vapnenim stienama. Ravno pred nama uzdižu se te stiene malo ne osovno, biele, bjelcate i skoro gole. Od mjesta gdje stajasmo, pada strana na koso i veoma strmo. Tu i tamo pokriva razpukle pećine bujno bilje, a mnogu šupljinu zatrpaše trula trupla burom oborenih stabala, nu najzanimivija je zapadna strana snježnice

Tu se stvoriše na 20–24 *m* visoke, a 5 *m* široke kamenite cievi, zaokruživ se u dvie trećine kruga. Stiene, što ih stvaraju, saviše se sa devet omašnih obruča. Koliko je do dna tih cievi, teško je reći, jer je ono sniegom zatrpano.

»Hajdmo dolje, da poskočimo na 25. kolovoza na vječni snieg!« i mi podjosmo. Silazili smo dosta teško, dosta mučno, i jedva što se spustismo prama dnu, zagledasmo nad sniegom biljku, kao mlieko biela cvieta, koju danas niti vidjesmo, niti ubrasmo.

Bijaše to *Ranunculus platanifolius*, krasna vrst alpinskoga žabnjaka, koji se ovdje nastanio. Od drugih bilina našao sam kraj sniega ili nad njime *Doronicum Croaticum*, *Valeriana tripteris*, bijelo cvatuću *Saxifraga rotundifolia*, ružičasti *Erigeron alpinus*. Po stienama je bujala modra *Campanula pusilla* i nježna *Silene pusilla*.

Dodjismo do omašne oborene jele, skočih na nju pa onda na snieg, a prijatelji za mnom. Uzmeh toplomjer, te ga objesim na suhu granu, pa promatrah tu čudnu satvorinu, taj debeo snieg i krasno bilje, koje je u ovoj dubljini onako milo cvalo. Bijaše nam hladno, počesmo se vraćati sa punim svežnjem bilja. Kad sam zasopljen došao na vrh ponikve, opazim, da sam toplomjer zaboravio u sniežnici. Ne imati toplomjera, ne znati koliko je dolje temperature, te nismo mogli pregorjeti, s toga se spustih do sniežnice po drugi put. Dodjoh opet na snieg, pogledam toplomjer i opazim, da je živa kod $+ 2.5^{\circ}$ R. stala, dočim bijaše na vrhu ponikve 11.3° R.

Pokupismo stvari i podjismo dalje. Ne potraja dugo, kada dodjismo opet do zamašnih stiena, do velike strmine, koja bijaše oborenim stablima zakrčena. Koliko smo se divili kraju, toliko nas je iznenadio preprut, jer je tlo pokrila cijela šuma, a pojedine hvoje bijahu metar i pô dugačke.

Probismo se šumom, izadjismo na jednu ravnicu, kad s lieva zagledasmo opet jednu ponikvu; dodjismo do druge, treće ponikve i vodić nam reče, da smo sada prošli »Žilavim dolcima« Dodjismo u Javorovu dragu, koja dobi ime od biela javora (*Acer Pseudoplatanus*). U Gorskom je kotaru porasao pojedince ili utrešen u šumu bukovu, nu ovdje vidio sam prvi put cijelu javorovu šumu, gdje stoji javor do javora porasav visoko i debelo.

Bijeli javor najugledniji je nakit naših planina, iztičuć se crvenkasto-pjegavim deblom s kojega se kora kao sa vodoklena (*Platane*) lupi, dalekim previjenim granama, zaokruženom golemom krošnjom i svjetlim, smaragdним liščem.

U toj smo šumi odmorili, zatim krenuli prama Ličkom polju, a odavle u Fužinu, kamo smo stigli oko osme ure, čime završi naše putovanje po Burnome Bitoraju.

LOKVE.

edju zaboravljene, ali u svakom pogledu zanimljive krajeve spada i okolica lokvarska. U ovom kraju ima toliko prirodnih krasota, da čovjeku treba nekoliko dana, ako ih želi i površno razgledati. Samo mjesto iztiče se najljepše sa kolodvora, koji se podignuo visoko iznad pećina. Lokve je zaokružio cio niz većih i manjih vrhova, tmastih jela i smreka, a daleko tamo diže bledu glavicu svoju velebnj Risnjak. Od vrha Golubinjaka pak do Srednjega jarka protegnula se duboka i uzka valovita dolina, a s desna poredale se uz Lujzinu cestu Lokve 730 *m* nad površinom morskom. Sa sjeverne strane izbočile se vapnene pećine, a na njima stoje tri propela. To ti je Kalvarija, na koju vodi priličan broj izklesanih stuba.

Lokvarskom dolinom vijuga se potok »M a l a v o d a«, dolazeći iz Mrzle vodice preko Srednjega jarka. Obale mu obrubljuju njive i polja, po kojima krumpir, grah, zob i ječam liepo uspijevaju. Kako je dolina lokvarska sa sjevera, juga i iztoka pećinama zatvorena, to bi potok cielu dolinu zaplavio i u potok pretvorio, kao što to nekoć valjda i bijaše, da priroda vodi nije dala oduška. U tomu nalikuje ova dolina Ličkomu polju, gdje Ličanka na dva mjesta uvire.

Tekući Mala voda pravcem jugo-istočnim, okrene na jednom istočno i propada u lokvarski ponor, jedno 10 časaka od samoga mjesta daleko. Ponor je puknuo u vapnenim pećinama, te je na 10 *m* dug, a 6 *m* širok. Kad o proljeću voda nabuja, ponor je ne može na jednom progutati i za to Mala voda zaplavi jedan dio lokvarskoga polja. Nu onda se nadje još po koje ždriecce pod Golubinjakom, koje vodu pomaže gutati.

Lokve su pravo gorsko mjesto, broje do 3000 duša, a Lokvarci kao brdjani osobito su vješti drvvari. Kao što nema nad Primorca zidara za kamen, tako nema nad Lokvarca

Fužinarca i Mrkopljanina drvara. Iz Lokava izvažaju se u veliko bordunali (velike grede), jarboli, daske, duge, letve, šindre, što se sve priredjuje iz šuma, koje su liesom bogate.

Potrudi se, cienjeni štioče, sa mnom u pilanu, da joj prostorije bolje razgledamo. Velika dvorana u koju stupimo, radionica je, a da možemo razgledati cijeli postupak, kako od debala daske režu, treba da se približimo k velikoj pili. Uz nju rade samo dva radnika. Sa skladišta, koje se proteglo iza pilane, dovezu na kolima veliki kus jelovine ili smrekovine, koja se ima razpiliti, te ga stave do pile, odkuda ga neopisivom lakoćom bace na pričnice i tako naravnaju, da ga zubovi pile odmah zahvate. Pila već radi.

L O K V E.

Najprije odpili vanjski obli dio kusa, što se zove »škorač«, a tad drugi dio »podškornicu.« Sad tekar dodju na red prave »piljenice«, nu nje pili druga pila, koja na jedan mah može da izpili 24 daske. Ali dok ona to razpili, razgledajmo malo, što se događa sa škorcima i podškornicama. Oni, jer su preuzki za daske, bacaju se preko prozora, odkud ih nose na manje skladište i tu nakladaju. Podškornice dolaze pod zube kružne pile. Pila se kreće veoma brzo, a pred njom i za njom stoji po jedan radnik. Ovaj s prieda, primakne najprije jedan kraj podškornice k pili, a kad je ona dosta duboko zarezala, prihvati joj kraj drugi radnik, te podškornicu poteže. U čas joj je jedan dio obrezan. Letva se baci preko prozora, a tada se pili drugi kraj, a obrezana daska baci na stranu, odkale je nose u skladište.

Nu i velika je pila svoj posao svršila; razpilila 24 daske. Sad se one oduzimlju, bolje se meću na jedan kraj, kvrgave na drugi. Medjutim dodje i jedan radnik, da daske pečati, a drugi ih bacaju na kolica i po tračnicama pred skladište voze.

Do radionice je druga pomanja soba sa raznim orudjem za popravljanje strojeva, a s druge su strane strojevi. Pod njima je parni kotao i radnici, koji piljevinu lopatama zgrću i u peć kao gorivo bacaju.

Nedaleko parne pile, uz obronak prama Maloj vodi, uzdiže se s desne strane brezuljak, a pod njim, tik do hladne vode, medju bujnom zeleni lieske i vrbe, podigao se »lokvarski fratar,« zaustavljajući svakoga, koji onuda prolazi.

Kraj vode nadigla se široka pećina poput podnožnika, a na njem lokvarski fratar na 6 m visoko. Na satvorini razabireš glavu, preko prsiju složen ruke, gledaš noge, a pod njima podstavak na komu lokvarski fratar stoji. Bog zna, je li to stvorila ruka čovječja ili se prirodi potitratu htjelo tvornom snagom svojom?!

Dolomitne pećine.

Hoćeš li, da se čudiš i diviš, da možda vidiš što je strašno, velebno, divlje, a ti se potruđi do drugoga čudovišta lokvarske okolice, do njezinih dolomita. Ako i nisu toli velebni, kao oni u tirolskim i švicarskim Alpama, to su oni vele znameniti i svakoga uvažanja vredni. Divio im se, bivši u Lokvama, pokojni glasoviti botaničar Mucij vitez Tomasini, divio akademik Vukotinović, prof. Stošić, a i ja, koji sam primjerice strahote Krasa u Primorju razgledao, pak i sam Lokvarac do njih te upućuje i njihovo ime nekim ponosom izgovara, kao i ime vrha Golubinjaka, koji im je maticom.

Sa jugo-istočne strane Lokava, protegnuše se ove zanimive i čudnolike pećine na nekoliko stotina metara daleko. Najprije teku od jugo-iztoka prama zapadu, a tad okrenu kraćim trakom sjeverno. Svaka je pećina za se skoro vrh, na koji se teško uzpeti, jer silne stiene osovce padaju, nu kad si se uzpeo, pregledavaš ih na daleko nazrievaš strašne razpukline, špilje i jamurine; gledaš orijaške jele i smreke, te napokon zuriš izmučen od čuda u grobnoj tišini, koja u ovom kraju vlada.

»Dolomitne stiene mienjaju se ovdje, sad na bijelo, sad na crljeno, sad na zeleno i svagdje se može razabrati, kako su se pojedini slojevi ponešto nadignuti, izlučivali. Tim redom nepromijenjenim ide stienje dolomitno do Mrzle vodice, gdje se pojavljuju ugljevni pjeskari sa rudom željeznom«*).

Na podnožju Golubinjaka najljepše se iztiču, dočim ih unutra debela zemlja i gusta šuma pokriva. Voda liže i izjeda ove silne pećine, stvarajući oštrice, bridove i kukove, a u utrobi je kroz vjekove izdubla špilje i ine šupljine. Pred stienama proteglu se valovito polje Javornik i otišlo zapadno u duboku kotlinu, a medju labirint dolomitnih stiena. S desna teku pećine na koju stotinu metara, okrenu tada sjevero-zapadno, a onda jednim krilom istočno, zatvarajući pomenutu kotlinu sa triju strana.

U početku desnoga krila osovila se velika dolomitna stiena, a do nje druga, dvojnomo veća, nagnuvši se glavicom na koso, a medju tim stienama ostao je otvor poput hodnika, otkuda ti puca vidik na daleke planine. Na prvoj stieni poraslo je sedam vitih smreka, a medju njima jedna poveća, blieda okostnica, jer je ili usahnula ili je grom ošinuo. Sad ti se dražestno reda smreka do smreke, okitivši bujno cielu desnu stranu. Hoćeš li napried, zaustave te velike orušine, nu ti ih obadji ili se propinji i uzpni zatim malo uzbrdice pak evo čuda: uvalila se u dolomit špilja do 60 m široka, a 20 m visoka. Pred njom leže odrušeni silni balvani, obrasli debelom mahovinom, tajnocvietnim paprat-

*) Ljudevit Vukotinović: »Prinesci za geognoziju i botaniku Hrvatske« Preštampano iz XLIV. knj. Rada. Zagreb 1878. str. 16

DOLOMITNE STIENE KOD LOKAVA.

okolo opet smreke stolaktice. Čim sam dalje išao, tim se svjetlo više gubilo, a pogledavši prama kraju, razabrah, da se nešto giblje i da se dva oka zakriesiše. Jednim mahom bijah na kraju špilje, te potrčah preko livade, čekajući, da će sigurno goso medo izaći, nu mjesto njega dotrči za mnom mali pas, skaćući i mašući repom. Taj je psić za nama iz Lokava došao, a preda mnom unišao, a da ga ni vidio nisam.

Od špilje kreni preko polja do onog niza dolomitnih stiena, koje se protegnuše zapadnim pravcem. One su zanimive već svojim položajem, jer se nadignuše na koso u tri reda poput ogromnih coullisa. Kad si pošao šumom uzbrdice, zaustavljaju te »Lokvarska vrata.«

Ovaj zapadni dio dolomita, opet je za sebe osobiti sviet, pun krasota i divota. U zadnjem redu otvoriše se naravna gotička vrata, preko kojih ulaziš u protivnu stranu dolomitnih stiena.

Lokvarska su vrata 4 m široka, 8 m visoka, a zidovi na 5 m debeli. Na vratima osoviše se dolomitni kukovi, a po njima jele, smreke, lieske i jarebika. Iza vratâ pukla je opet duboka kotlina 40 m široka, opasana visokim stienama.

To su ti zanimivi lokvarski dolomiti, po kojima sam se teško i mučno verao i penjao, nu pregledasmo ih tako, kao prije nas, sigurno nitko. Ali s njima ne dokrajčuju lokvarske krasote, jer nam se još valja potruditi u podzemaljski sviet, u veliku špilju, koja leži nad Golubinjakom u vrhu Bukovcu, a na koju me upozorio gostioničar, gosp. Juraj Majnarić idući mi sborom i tvorom, te riedkom požrtvovnošću, na ruku, čega radi mu se i ovdje svesrdno zahvaljujem.

njačama, zapleteni šikarom, grmljem, zakrčeni trulim smrekama, da se teškom mukom probiješ. Špilja je posve vidna i suha, sige u njoj nema, ali i malo života. Nad glavom mi prhnula jedna poveća sova, koju sam u njezinom skrovištu uznemirio bio. Kad si ovdje, nekako ti tiesno, čami ti prolaze tielom, te nehotice polaziš dalje. Nu kamo? Opet u duboku kotlinu, kojoj se u zaledju nasadio dolomitni vrh. Sada okreni uz lieve stiene ove kotline, pak te opet zaustavi špilja, u kojoj se svjetlo za malo izgubi. Duga je 21 m, visoka 1 i pô m, a na kraju 2 m široka. Pred ulazom postavio se veliki dolomitni balvan poput zida, a na

Dne 14. kolovoza, poslie podne, spremismo se, da razgledamo spomenutu špilju. K nama se pridružiše na svom konjicu gg. P., Š. i još dva gospodičića, pak vodić, koji je uz posviet i ostale stvari nosio. Idući preko liepoga lokvarskoga polja, dodjosmo za četvrt sata u seoce Sljeme, koje leži pod istoimenim vrhom. Kroz vrh juri 320 *m* dugačkim prorovom željeznica prama Delnicama. Od ovdje do Bukovca trebasmô još četvrt sata, a tad skrenusmo, medju mrkim smrekama uzbrdice i dodjosmo pred špilju, koju Lokvarci »Velika pećina« zovu. Pred 3·8 *m* širokim i 1·6 *m* visokim ulazom uzpinju se silne pećine, a po njima vite smreke i jele. Tu posjedasmo, da malo odahnemo, a tad se zaputismo 54 *m* dugačkim hodnikom, u koji svjetlo na daleko prodire. Na kraju mu se otvara dvorana 10 *m* široka i polukružna svoda. Sigastih prilika ne ima u njoj, niti nadjosmo tekuću vodu, koja bi dosta jaka bila, da stvori pred ulazom

NA PUTU IZ LOKAVA U GEROVO.

krasan vodomet, kako to neki M. u jednom domaćem časopisu spominjao, ali ne vidjesmo niti hodnik, koji bi se u troje razgranjivao, niti hodasmo po špilji 2 sata, kako bi to isti pisac htio.

Od dvorane skrene se istočno poduljim trakom, onda jugo-zapadno, zatim opet istočno i napokon zapadno. Čim se dalje ide, to se špilja sve više suzuje, a u zadnjem odjelu, gdje čovjek nizbrdice ide, tako se suzi, da samo pognut možeš napried. Ovdje se tekarsigaste prilike razvijaju. Na kraju odjela je školja, kojom se čovjek provući može, nu kad je to učinio, tad ga iznenadjuje prekrasna prilika, posve nalik na šator u postonjskoj špilji.

Ovdje moglo bi se još i dalje, ali mučno, ali kako nam je zublja sve više mračila, moradosmo natrag. Ipak sam na 88 *m* daleko prodro, a tko za mnom u ove strane dodje, te ga podzemni svijet zanima, neka špilju dokrajči i na vidik iznese njezine krasote, kojima dalje sigurno obiluje.

U špilji ne nadjosmo ništa, do jednu vrst sitnoga pužića, kojega je prof. Stošić žalibože poslje izgubio. Po mom sudu bijaše to riedki *Zospeum alpestre*, koji živi u i Ozaljskoj špilji.

Svršiv i taj put, krenusmo opet u Lokve, gdje se na večer na prijateljsku zabavljasmo, a sa Velikom pećinom završismo naša iztraživanja u znamenitoj okolici lokvarskoj.

I Lokvarci se digli, kako će svoj kraj poljepšati, putniku put olahkotiti i boravak u Lokvama, koliko je moguće više, zasladiti. Tako je načinjena staza, što vodi iz Maloga Golubinjaka prama kolodvoru, dočim u Velikom Golubinjaku urediše strieljanu. Od ovdje vodi prezanimivi put kraj dolomita i pećina u kojima gnezde golubovi. Blizu Lokava sagradiše na zgodnu mjestu kraj Male vode i kupalište, te se tako i Lokve spremaju, da osvanu u novom ruhu, što sve bilo skoro, i u dobri čas!

Priroda Gorskoga kotara veličanstvena je u svako doba godine. U zimi ju uzveličavaju ogromne šume crnogorice, koje se naročito iztiču tamo, gdje je porasla i ugledna breza. Neopisive su ono vite jele i smreke, kad je po njima palo inje, kao najskupocjeniji dragulji, prelievajući i titrajući o suncu ili na bledom mjesečnom sjaju. Oko ne može, da se od divotnih onih prilika odvrne, jer su u noći tako čarobne, kao da ih upriličiše vile—planinkinje. Kolike li opet promjene za putnika, kad se je oprostio sa Gorskim kotarom, i stupio na prag Hrvatskoga Primorja, zagledao more i čarno Primorje i stupio iz sniega, leda iinja — medju zimzelene, masline i lovorike.

RISNJAK I MRZLA VODICA.

orskomu kotaru glavni su ures šume, i to mrke šume crnogorice, a od gorskih je sklopova najzanimiviji Risnjak. sastavljen od mnogobrojnih briegov a i vrhova. Nad sve te izbočio se Veliki Risnjak 1527 m (4824 stope) visoko, okružen svojim raznolikim trabantima

Sklop se uzvisuje sa tri stepenice, od kojih se prva uzdiže naglo i strmo, zarasla šumom smreke i jele, u koju se svojim svjetlim lišćem umiešala bukva, podavajući briegovima osobiti čar u jeseni, kada joj lišće zaplamćuje.

Druga se stepenica uzdiže nad prvu, bukva je tu mnogobrojnija, ukrašena uz okrajke bielim javorom (*Acer Pseudoplatanus*), i po kojim grmom tise. Treća je stepenica najstrmija, prepletana divljom goleti, na podnožju obrasla niskom jelom, smrekom i bukvom, medju koju se uplela smričina (*Janiperus nana*) i orehovac (*Rhamnus Carniolica*), kao predteče alpinske cvjetane.

Bočine na Malomu Risnjaku, razsjeline i krševite provalije pokriva borić ili lekovina (*Pinus Mughus*) i smričina, dočim su vrhovi prama tjemenci sve pustiji i goliji, ali nigdje posve goli i bez bilja. Ova stepenica spada u alpinski pojas, tu se razvila i alpinska cvjetana. Ima na njoj dubokih škrapa i ponikava vjekovitim sniegom, a u utrobi možda i špilja sa vjekovitim ledom.

Na podnožju prve stepenice ima pješčanika i werfenskih škrljeva, dočim V. Risnjak sastavljaju vapnenjaci, dolje sivi, prama vrhu jedriji i bieli. Okamina, i to jednu vrstu pužića, opazio je Vukotinić na podnožju Maloga Risnjaka.

Na Risnjaku ima divotnih šuma, pa razgledajmo takovu malo poblize. Bukve, smreke i jele prave su stolaktice, a medju ovim divovima, koji prevališe već

koji viek, raste mlado drveće. Iz debele crnice porasao je pomladak tako gusto, kao da bi proju sijao i hodajući ovuda, morao sam gaziti po mladim bukvićima.

U takvim šumama mnogi od starine izginuli dubovi, ne nadju prostora, da se na tlo obore, već stojeći prhnu i trunu, nu dok pogibaju, ukrasuju im njihova orijaška

POD TISOVCEM.

trupla razni mahovi, povija ih crvotočina i krase nježni cvietići cecelja kiseloga. Ima opet dubova, koji se na tlo oboriše, a iz njihova trupla niknuše mlada stabalca smreka i jela. Truplo je kadkad odavno sprhnulo, nu mladi mu porast označuje grob. Skrši li bura stablo, ostane panj, a padne li na nj sjeme, uzbuja mlado stabalce. Kadkada zagledaš na široku panju tri, četiri mlade smreke ili jele, koje svoje korjenice sve dublje vrtaju, a dosegnu zemlju, u nju se spuste.

Sve je u takovoj šumi veličajno; biljke, koje u dolinama porastu na koj decimetar visoko, tu su, jer teže za svjetlom, metar i više visoke. Nu malo je u toj mračnoj šumi biljaka živahnih boja, riedki su šareni cvietići, sve je jednolično, mrtvo i nekako žalobno. Ako je na prisojnoj pećini porasao koji cvietak, rado se oko na njemu pase, po gotovo pak, ako je u mrkoj šumi crvene ili modre boje. Isti leptiri i kukci, koji ovuda lete i šikaju, tamnih su boja. Velika vlaga prija osobito bilinama, koje ne cvatu, prija tajno-cvjetkama, pa zato i jest mahovina debela kao blazina, izprepletana raznim lišajima. Lišće od j e l e n j a k a (*Scolopendrium vulgare*) ovdje je na metar dugo, a druge papradi tako bujne, kao malo gdje u domovini. Tlo je i na decimetar debelo iglicama posuto, te ti se pričinja, kako ti se pod nogama trese, da propadaš.

Grobna tišina podaje ovakovoj šumi osobit značaj. Tisuće i tisuće mrkih stabala, koja stvaraju gluhu ovu šumu, čudno djeluju na tvoju dušu. Tko ljubi samoću, tko voli mir: neka ga potraži u šumi crnogorice, koju je naš narod sgodno ozvao čamovinom. U istinu je u crnogorici nešto čudna, jer uz javor ili bukvić, kao starac uz mladića, izgleda drevna, pak i jest uz papradi, najstarije bilje svieta.

I životinje su u takovoj šumi riedke, i njima kao da ona samoća ne prija. Kadkad zabludi u njezinu dubljinu medjed, lisica, divlja mačka, vuk ili srna, da ju za kratko vrieme ostavi. Nekoć bijaše u tim šumama i r i s o v a, od kojih i Risnjaku ime.

Da bijaše na Risnjaku risova, potvrdio je i lugar Filip Osbolt iz Vršca kod Crnoga luga, koji je godine 1854. na istočnom podnožju Risnjaka ulovio risa na željeza i krzno mu odnio šumarskom uredu u Čabru. Prije 20 i više godina, ubio je risa na Risnjaku Mate Wolf iz Okruga. U Lazcu i Šegini, pripovjedahu mi godine 1885., da ga u zabitnim šumama čuju i sada, kako se dere. Godine 1865. zaglavilo je za mjesec dana pod ovim vrhom 17 mula i više konja i svakom bijaše razkrenut vrat i krv izsisana.

Samo ona mjesta, koja su u takvim šumama zračnija i svietlija, napučuju neke ptice, kao sokolovi, sove, tetrebi, jarebice, krivokljunac, u visini alpinska kokoška i orao. Nu samo je jedna ptica, koja se u šumi oglašuje, kao da bolno jeca; gorska je to sjenica (*Parus cristatus*)

Najživahnija je takova šuma u prigorju, gdje pogrmuše milo pjevaju, gdje kos zvonko fučka, tarući si kljun o grančicu; gdje se je nastanila strnadka, gorska zeba, juričica sa palčićem, a ne manjkaju golubovi, djetelji, žune i drozdovi. Tu traje poj do u večer, kada ptice padaju na počinak i samo se kadkad koja oglasi kao snena.

Sad nastaje život noći, onaj čudnovati život naših planinskih šuma. Ako si kada u takovoj šumi probdio, te noći ne ćeš nikada zaboraviti, po gotovo, ako ju je bliedi mjesec razsvietlio. Grobna zavlada tišina, ne čuješ ino, do pucketanja iskara, koje se u zraku razprštaju, i badava prisluškuješ na sve strane, te bi mislio, priroda je tu zamrla. No dodje vrieme, kada zahuška sovurina čas ovdje, čas ondje; oganj, kraj kojega sjediš, oblieću noćni mrki lepiri i kukci, te šumski netopiri. Zasušti, a ti se preneš i prisluškuješ, kad zasušti jače, pucaju grane, krši se prašće: valjda se probija divlja mačka, ili hrli na proplanak vita srna. Razabereš i tužan glasak koje ptice, jer ju zaskočila kuna ili druga koja zvier. Od dvoživaca tromo se giblje krastača, a i gadna je ridjovka izašla na plien.

Takove su šume na Risnjaku, takav u njima život, ako i nisu veličanstvene kao tropičke prašume, nu tko ima oči da gleda, a uši da sluša, tomu su i takove šume sviet tajinstven, sviet čudan i osobit.

POGLED NA VELIKI RISNJAK.

Kad si minuo željezničku postaju Skrad i projurio najduljim tunelom Kupjakom, ukaže ti se veličanstven brieg, izbočiv bliede pećine svoje. Putnici, iztaknuv zviudljivo glave, pitaju jedan drugoga, kakav je to brieg, dok ih provodić ne upozori, da je to najviši brieg hrvatke Švice, da je to Veliki Risnjak, zavičaj bjelolista i opjevane alpinske ruže.

U planini samoj tvori Risnjak ogromni sklop od sedam briegov, od kojih niže puk zove »Mali Risnjak.« Strahotu Risnjaka teško mi je tačno orisati, nu reći ću, da ni kras u Primorju nije na me djelovao tako, kao razsjeline i razpukline na tom briegu. Svrneš li mu po glavici i bočinama, pećine su mu mjestimice tako izprebacane, tako prošupljene, kao da su najoštrije kiseline na nj vjekove djelovale. Pojedini se slojevi nadigoše, izprebacani i izpremješani bez svakoga reda. Grebeni puni su bridova i oštrica, kao da bi poredao noževe. U uvale i provalije, sunce nikada ne dopire, dočim voda kroz šupljine propada, kao kroz sito ili rešetno.

Na Veliki Risnjak uzpeo sam se tri puta, 5. kolovoza g. 1879 sa nekojim članovima hrvatskoga planinskoga društva, 11. istoga mjeseca sa profesorom Adolfom Stošićem, iz Trsta i 30. srpnja 1885 sa profesorom P.

Povrativ se 9. kolovoza iz Mrkoplja, gdje sam u Mrzloj dragi izpitao špilju ledenicu, svratih se u Lokve, kamo je isti dan usljed dogovora, prispio prof. Stošić. Čim se pozdravismo i izrukovasmo, počesmo i razpravljati; svaki je pokazivao, što je sabrao, jedan se s drugim natjecao, kako da se iztakne što ljepšim, što riedjim bilinama. Ovako razgovarajući, navrnusmo razgovor o našem zajedničkom putovanju, koje potraja 22 dana, a ponajprije razpredosmo razgovor o Risnjaku radi kojega je Stošić naročito došao ovamo. Iztaknuv mu u kratko poteškoće laznje, reče mi: »Nu ipak nije kao Biokovo i sv. Jure u Dalmaciji, gdje sam mnogo pretrpio.«

— Dá, dá, Biokovo grozna je planina, teško smo se uzpeli, nu prvi sam put uživao izgled, kao malo gdje. Svu Dalmaciju gledate pod sobom kao na plastičkom zemljovidu, a dalekozorom opazismo i brieg Gargano na italskoj obali. Na iztoku gledasmo lanac vrhova, a prama jugu veličajni Durmitor. Neopisivo je to, dragi prijatelju, pak sam tako uz riedke prirodine zaboravio na svaku tegobu i muku.

Drugi dan u jutro, prizvasmo našu snažnu gospodaricu, da ju umolimo, što da nam za put spremi, a osim toga valjalo priskrbiti i kola do Crnoga luga, odkuda se na Risnjak uzlazi najpovoljnije. Oko podne posjetismo šumarskoga mjernika g. Pfistera, da razgledamo njegove prirodopisne sbirke. U ornitološkoj sbirci nadjosmo nekoliko riedkih ptica iz Gorskoga kotara. Tu je zidarčac ili zidarica (*Tichodroma muraria*), troprsti djeteo (*Apternus trydactilis*), *Turdus torquatus*, ubijen na Čednu kod Lokava, *Strix passerina* iz Smrekovca, *Anas acuta* (Spitzente), ubijena na Kupi kod Broda i tetreb (*Tetrao arogallus*), kojih ima na Risnjaku, Snježniku, Drgomlju, u Petehovcu kod Mrkoplja, i druguda po Gorskom kotaru. Mužjaka zovu »divlji peteh,« ženu »divlja kokoš.«

Bogata bijaše sbirka entomološka u kojoj bijahu kornjaši samo iz Gorskoga kotara, te od riedkih i zanimivih spominjemo: *Carabus Croaticus*, *C. Dalmaticus*, *C. convexus*, *C. nodulosus*, *Proceros gigas*, *Osmoderna eremita*, *Gronimus variabilis*, *Bostrychus lineatus*, *Rosalia alpina*, *Morimus tristis*. Osim toga vidjesmo i biljnik sa bilinama iz Gorskoga kotara. Časovi, koje sprovedosmo u krugu g. P., bijahu preugodni, a prijatelju Stošiću bili bi i ugodniji, da je našao sbirku mekušaca.

Poslje podne tačno u 3 sata, stajahu kola pred našom gostionom. Obskrbiv se svim potrebnim, ponesosmo u srcima nadu, da ćemo se u Lokve po dovršenu putu sretno povratiti. Doviknuše nam sretno i sbogom, a naš Tomo potjerao svoje konjiće. Minuv lokvarsku parnu pilu, naletismo u Srednji jarak, gdje je počela kiša rominjati. Prošav Mrzлом vodicom, zakrenusmo put Zeline i dokoturasmo se u tri i pô u Bielu vodicu, te navratismo šumaru H., koji nas ljubezno primi.

Biela vodica leži niže Crnoga luga, a ime joj od jednoga vrela, u kojem je voda mliečno-biela. Ima i potočić Biela vodica, što ponire za šumarskom kućom. Malo niže zagledah ogradu zapuštene pile, na lievo zapušten i izsušen ribnjak. Preostala sjenica, razne brvi i mostići, sjećaju te na nekadanju mu ljepotu, ali ti i zorno predočuju, kako je na ovome svijetu sve prolazno.

Da zidine zapuštenih sgrada umiju govoriti, čudnu bi ti priču pričale, čudnu velju, ali žalostnu i istinitu. U tom ribnjaku, kojeg je proticao gorski potočić ledenice-vode, pračkahu se za onda oslastne pastrve, plovijahu po njemu čamci sa krasoticama; tu se pjevalo i veselilo, a možda i — ljubilo, nadajući se u ljubavi sretnu i blaženu životu. A danas, a sada? taj je ribnjak presušio, kao što presuši suza mukotrpnika; mjesto pastrva legu se tu žabe, kunjču crnoglavci, i pjesan, koja odjekivaše sa planina, umuknu. Mjesto čamca plove barom trošne daske, a voda, što sa kamenja kaplje, kao da oplakuje sudbinu svoga gospodara.

Vjetar zadunu, vitke se smreke i jele uznjihale, a ja, prošav rukom preko čela, podjoh do svojega društva. Lugar Pero uzeo dvocjevku, a prijatelj Š. jednocjevku, da budemo sigurniji proti medjedu i tako oboružani i snabdjeveni, krenusmo prama Lieski, do kuda nas pratio i šumar.

Krasan je to alpinski šumski kraj! Bujne livade otegnuše se medju crnogoricom Mašinićaka, Špićunjka, Maloga i Velikoga Bukovca, Janjčarskim vršcima, Debelim vrhom i Travnikom. Tu je i jedna stara i zapuštena koliba, a nedaleko visoka lieska od koje i mjestu ime.

Liepo utrtim putem išli smo do podnožja briegova, nu čim dalje, tim postajaše put poredniji, jer ga izrovaše česte bujice. Napried idjaše Š. sa lugarom i nosiocem, dočim sam ja, sabirući sa Stošićem mekušce, zaostajao. Lugar bi nas frulicom dozivao da ne zadjemo. Za sat i pô uzpesmo se na tjemenicu Markova brloga, stojasmo medju orijaškim smrekama i bukvama, a na mjestu, što ga zovu »s dolnji podi.« Odpočinuv malo, jer nas je jedan strmac umorio, krenusmo dalje. Sad sam išao prvi i za malo tako odmaknuo, da od pratnje nisam nikoga vidio. Na jednom stanem, kao da sam se okamenio, smrtni me je strah popao, ledeni znoj oblio. Pred sobom na uzkoj stazici, kuda sam lagano koracati mogao, opazih više starih i posve svjež medjedov trag. Stadoh dozivati, ali mi se nitko do odjeka ne odazva, pobjah se, da sam i zabludio, uplaših se, da će me mjesto lugarove trublji, medo svojim mrmlijućim glasom pozdraviti. Na lievo ne mogu, jer je silan ponor, na desno ne mogu radi velike strmine; počeo sam se vraćati. Došav do profesora Stošića prva mu bijaše, da me pita, zašto sam tako probledio. Lugar Pero razgledao je trag, te nas uvjeravao, da je od velikoga medjeda, koji je prije pô sata najdulje ovuda prošao, što mu odavahu i drugi znaci.

U 7 i $\frac{3}{4}$ stajasmo na tjemnici drugoga briega, koji zovu »sgornji podi,« odkuda nam se prvi put otvorio vidik na crnolužku okolicu i podnožne briegove. Na lievo od staze, izboćio se kamen poput klupe, gdje odpočinusmo i malo se okriepismo. Tu sam počivao i prvi put te pio iz čuture snieg, jer voda iz kapnice u Smrekovcu ne bijaše čista. U ovoj visini običnija je bukva, nu krošnja joj prama vrhu sve to više kržlja, ona postaje sve to niža, dok na Malom Risnjaku bude patuljasta.

Za četvrt sata ukažu nam se bliede stiene Risnjaka, do kojih se do sada nije nitko uzpeo, jer je pod njima nedohod i mnogu je šupljinu pokrivala česmika ili planinska borovica (*Juniperus nana*), koju zovu u Gorskom kotaru »smričina.«

— Petre! jesmo li skoro kod kolibe, upitah lugara, jer se je prvi mračak spustio bio.

— Sad ná ćemo doći, gospodine, i sbilja zakrenusmo u šumu Smrekovac, a u 8 i $\frac{1}{4}$ na večer bijasmo u šumarskoj kućici. Udobno je to skrovište u ovoj visini i gluhoj šumi; s prieda je kuhinja, do nje soba s dva kreveta, stol sa dvie klupe, na svodu svjetiljka. Druga je soba na tavanu. Dok smo stvari odlagali, naloži Petar i drva

i za nekoliko časaka plamtio je oganj na čistini pred kolibom. Trebalo je topline u dvojaku svrhu, prvo, da si večeru pripravimo, a drugo, da se grijemo, jer je zahladilo bilo.

G. Š. izvadi iz torbe komad janjetine i upita Petra bi li znao prirediti paprikaš. Ovo pitanje kao da ga iznenadilo, te odgovornu: »Kako ne bih znao, ta svaki lugar i šumar, treba da je i kuhar.« Dok je Pero rezao meso, izvukosmo izpod kreveta tanjure, kotlić za palentu, soli, luka — crljenca, komad slanine, a u stolnici nadjosmo vilice i noževe. Pribrav sve za stol, izadjosmo i posjedasmo oko lomače, da se ogrijemo. Pero je u kotliču miešao janjetinu, dočim je Š. bielio krumpir.

Kao što bijaše zanimiva ova večer, tako i ona, kad su ovdje sjedili planinari, kojima sam tek oko devet sati u večer došao iz Crnoga luga. Iz daleka razabراسmo žamor i lomaču praskajućega kladja.

Od planinara bijahu tada tu gg.: dr. Šloser i Vukotinović, ravnatelj Torbar i prof. Dvořak, zatim Šloser ml., preparateur Wormastini, župnik crnolučki Strižić, mjernik Fink i još dva gosta. Od družine bilo ih više. Poslije 10. ure izašao mjesec, posrebreniv mrku planinu i biele stiene Maloga Risnjaka.

Večera bijaše onda slatna, jer bijaše svega kao na splavku, nu sada ne bijaše tako. Sluteći na zlo, više sam puta Š—a umolio, neka pripazi, da se paprikaš ne osmudi, jer bijasmo jako gladni. U kotliču je cvrčalo i pištalo, da su nam zazubice rasle, a u to dodje glas, da ćemo naskoro k večeri. Svakomu svoj tanjur, žlicu i vilicu, svakomu komad kruha i čašu vina, pak čekaj na slatku večeru. Na jednom se otvore vrata i Pero udje sa pušecom se zdjelom. Ponudih najprije profesoru Stošiću, koji pošteno nagrabi, okusi, ali me odmah pogleda čudnim okom. Zagrabilim i ja, ali ja! — paprikaš nam se prižgao. Ne preosta drugo, već da krumpiru koji okrajak odrežemo i kruh u gusti sok umačemo, ali sye to ne bijaše dovoljno, da glad utažimo. Moradosmo gladni u krevet, a gladu se pridruži i druga nevolja.

Sjedeći još oko vatre, nebo se naobláčilo, i malo zatim poče bljeskati. Podjosmo u kolibicu, misleći, da će nam dažd laznu osujetiti. Ne potraja dugo i već smo zaspali bili. Probudim se oko dva sata, nu kiša lievala kao iz kabla, bljeskalo i grmilo, da me u duši zeblo, a mi u kolibi kao u liesu ili grobnici na dometu ognjenoj strieli. Ustanem u 3, u 4 sata, nu kiša neprestano lievala i tako nam se ne izpuni ona toplá želja, da sa Risnjaka porod sunca gledamo. U pet i pô ustadosmo te se obukosmo. Najviše natezanja bijaše sa obućom, koja se mokra kod ognjišta skvrćila i jedva ju navukosmo na noge. Kako je kiša stala, naloži lugar vatru i u 5 sati stajasmo pred kolibicom. Toplomjer mi pokazivao 8° C., bijaše tako hladno, da smo se oko vatre stisnuli, no oganj kao da nam prkosio, gusti dim tjerao nas je s jedne strane na drugu, s kraja na kraj.

Na drvenu ražnjiću izpekosmo nešto janjetine, nu ta bijaše žilava i tako ostadosmo na pô gladni. Dok smo snuždeni sjedili, naskoči bura, poče oblake lomiti, tu i tamo prodre nebeska modrina, nada boljemu vremenu, i naskoro se zrak očistio. Oko 6 sati krenusmo na put, oprostiv se sa dragom kolibicom, prepustismo ju brizi našega nosioca. Kad smo iz Smrekovca izašli, ukažu nam se goleme stiene Maloga Risnjaka, pozlaćene jutarnjim suncem. Sve bijaše tiho, sve mirno i u duboku snu. Oku nam ugadjao zlatožuti opuh (*Telekia speciosa*), mirisava platiniska metvica (*Calamintha grandiflora*), bliedo-žuta krezubica (*Cirsium Erisithales*) i ljubičasto-crveni *Epilobium angustifolium* uz trobojnu ranjiku (*Anthyllis tricolor*) i žuto gospino zelje (*Hypericum quadrangulum*).

Za četvrt sata prispjesmo na jednu čistinu, odkuđ se valjalo šumom uzpeti na prvi brieg Maloga Risnjaka. Put je dosta mučan, jer ti valja poći preko oborenih stabala ili ih obaći. Izašav, počinusmo na maloj jednoj livadi, odktda krenusmo zapadno prama drugoj glavici. Bukva postajaše sve to niža, jela i smreka sve to riedja, jer smo se već prilično visoko uzpeli bili.

U SMREKOVCU POD VELIKIM RISNJAKOM.

Na kraju briega nesta šume, i mi stupismo u pojas alpskoga drveća; okruži nas klekovina, planinska borovica i orehovac, i pozdrave prve alpinke žarkih boja. Idući vodići napried, izgubismo put, nu traži simo, traži tamo, namjerismo se na utrtu stazicu medju klekovinom i pognuv se sad napried, sad natrag i uhvativ se rukom čas za klekovinu, čas za pećinu, izadjosmo: pred nama se zabeli u svem veličju svojem Mali Risnjak.

Utrudio sam se, noge mi bijahu lomne, a kad sam stao, od prijašnjeg mi napora drhtalo tielo. Nu kad me okruži klekovina i kad zagledah ono divno alpsko cvieće, zaboravio sam na svaki trud i muku. 5. kolovoz godine 1878 ostat će mi nezaboravnim danom, jer sam tada prvi put stupio u pojas klekovine. Već na podnožju Maloga Risnjaka pozdravila me kraljica alpske flore, opjevana gorska ruža (*Rhododendron hirsutum*, *Alpenröschen*), dočim pod klekovinom zagledasmo prvi kao nebo modri alpski zvjezdani (*Aster alpinus*), poslie ugledni žabnjak *Ranunculus plataniolius* sa velikim i kao mlieko belim cvietom. Na stienama milo su titrale nježne gušavice (*Silene pusilla* i *S. saxifraga*), tu mi svojim tamno-modrim zvončićima dobrodošlicu nazvanjala *Campanula pusilla*, uz koju druguje u belu ruhu *Bellidiastrum Michellii*. A one kao zlato žute runjike (*Hieracium villosum*, *Illyricum*, *flexuosum*), koje se zaviše u pusteno ruho, tko da ih ne bi brao, tko se pred njima ne bi zaustavio?!

Saviješ li to cvieće u kitu, pa joj pridaš miloduhe alpske karanfile, koje na okolo zarubiš zviezdolikim bjelolistom, imaš riedku kitu, koja ti nasladjuje oko, razblažuje dušu, koja će te i suha sjećati onoga dana, kad si boravio na Risnjaku, kojemu je božica Flora grudi toli divno zakitila. Ne možemo da izbrojimo sve ono krasno cvieće, što u tri puta ubrasmo, već ćemo se samo tu i tamo zaustaviti kod onoga, što bijaše duši našoj najmilije.*)

Pred Malim Risnjakom ima livada, zarasla sa gustom alpskom travom, ali i otrovnom čemerikom (*Veratrum Lobelianum*) na koju kao baršun crni lepir *Erebia Tynдарus* nije sjedao, ali je zato sladko srkao iz medovnika drugih neotrovnih bilina. Izvalismo se u debelu travu, da odpočinemo; bijaše 8 sati, i toplomjer mi pokazivao 8° C. Počivajući tu, najzgodnije ti, da razmatraš Mali Risnjak. Gledaš li ga iz Smrekovca, prikazuje ti se kao ogromna odsječena piramida, obrasla skoro do tjemence smrekom i bukvom. Nad šumu iztakoše se one oštre bliede stiene, koje putnika iz daleka tako obmamljuju, da bi mislio, vječni ga snieg pokriva, i ova se značajna bjelina i po drugim vrhovima (Bitoraj, Biele stiene, Snježnik) još i više iztiče, kad ju s druge strane zarubljuje mrka klekovina i smričina.

Mali Risnjak najviše se osovio sa strane iztočne i tu izbočio kukovima od kojih se ogromne pećine pružaju prama Velikom Risnjaku u prilici srpa. Kad M Risnjak gledaš izvana, mislio bi, da je to masivan vrh, nu koliko se čudiš, kad vidiš, da je u nutrinji svojoj šupalj, da nalikuje ugaslu vulkanu.

Stiene, na koje mi sa livade palo oko, osovne su, kao da bi ih odsjekao, a slojevi, na kojima se jasno vidi, kako se izlučivahu, teku vodoravno, kao da bi naslagao ogromne knjižurine. Ove stiene bijahu još zanimivije, nu mnogo se je kamenja odvalilo, koje im leži na podnožju. Ima tu balvana poput brežuljaka, ima ih tako izprebacanih, da preko njih nisam mogao proći. Kao što u Gorskom kotaru nema nigdje mjesta gola i pusta, bez svakoga bilinskoga života, tako i oko mrtvih ovih stiena buje i cvatu razne biline. Medju razpuklinama, koje su i samo koji centimetar široke, ima toliko zemlje, da tu cvati Kernerova saxatilis, sićušni *Ranunculus gracilis* i nježne papradi *Cystopteris alpina* i *montana*.

*) Alpsku floru Risnjaka opisasmo u razpravi „Vegetacija Gorskoga kotara.“ (Rad jugosl. akademije Zagreb, 1896., knjiga 126, str. 66–82.)

Oko stiena ima ciela sbirka bilina, a medju njima naprstak žuti (*Aconitum Lycoctonum*), *Trolius europaeus*, pakujac (*Aquilegia nigricans*), *Geranium palustre*, ugledni lier *Lilium Martagon*, puzava *Atragene alpina*, miloduha *Calamintha grandiflora* i primorski *Anthericum ramosum*, ali su tu i naši stari znanci: jagoda, *Cyclamen*, voluje oko (ivančica) i obljudljena skrižalina ili klobučić.

Nisam nikada vidio ljepši i umjetniji sag, nego li je ovaj, koji je priroda satkala sama. Cviet naprstka žut je poput limuna, u *Troliusa* kao zlato, u pakujca crno-ljubičast, u geranija crveno-ružičast, *Anthericum* biel, u košutjega uha žut poput žumanjka. Pridaj k tomu srebrnasto lišće *Achillee* i svietlo zeleno lišće *Cirsija*, tad imaš skalnu boju na kojima oko uživa i takove se boje samo vide po alpskim briegovima. Na podnožju Maloga Risnjaka iznenadit će putnika i osobita bukova šuma.

Bukva nije oso na, ravna i gladka debla, već se ovo u dnu pomalo svija, povali i napokon po zemlji puza, primajući oblik kosodrvine. Iz tako povaljena debbla izbijaju svrži razne debljine i uvijek njih poviše. Ima na livadi pred Malim Risnjakom bukava, koje se uzdižu samo 2–4 m visoko, a jedna je osobito zanimiva. Iz povaljena debbla izbija 18 stabala, najveće 5 m visoko; najdeblja stabla imadu u objamu 0.70 m, najtanje 0.14 m.

Od livade na kojoj počivismo, proteglo se pod tjemenicu Velikoga Risnjaka alpskom travom zaraslo sedlo, s obih strana zarubljeno stienama. Tu je botaničaru njegova bašča, tu je njegov Eldorado, ali i svakomu, kojega zanima ljepota prirode.

Već na Malom Risnjaku pasle su nam se oči na zvončiki *Campanula rotundifolia*, nu prekrasna nam se alpska flora tek onda svom dražešću prikazala, kad se sedlom počesmo uzpinjati. Ne mogoh odoljeti srcu, da ne uberem nekoliko busića *bjelolista* (*Edelweiss*), kojim si okitismo šešire, da se na povratku znade, gdje smo bili i što vidjeli. Čim smo se više uzpinjali, tim mi je srdce više titralo, jer takova bilja nisam još nikada vidio.

Košutje uho (*Gentiana lutea*), ozvano tako po obliku lista, krasan je ures onih bliedih stiena. Korjen mu je na dva tri palca debeo, žut i radi gorkoga soka izkapaju ga, suše, i sa rakijom piju.

Najbujnije se razrasla klekovina i alpska borovica, koje puzajućim granama i grancicama pokrivaju pećine, ali i golet te strahotu Risnjakovu.

Uzpev se prilično visoko, pozdravi nas kraljica alpske flore, gorska ruža (*Rhododendron hirsutum*; *Alpenröschen*), od koje smo takodjer svržicu u zupućak zatak-nuli. Kad smo došli sedlu na kraj, skrenem na desno, gdje me pećine i stiene zaustaviše pod kojima se uvalila duboka ponikva. Nisam znao, kud je Pero sa S – om prošao, a meni se pričinjalo, da sam za prvoga uzlaza išao ovuda. Na dugotrajno dozivanje, začujem trubljicu, skrenem na lievo, a do toga je umoran došao i prof. Stošić. I ovom sam se prilikom osvjedočio, da kod planinskih lazinja ne umara čovjeka toliko uzpinjanje, koliko promjena zraka.

Sad skrenusmo napried, nu kamo? U nedohod takovih pećina, koje je Stošić nazvao vražima; ovo je na Risnjaku najstrašniji, najvratolomniji i najpogibeljniji put. Sa jednoga grma klekovine stupasmo na drugi. Prošav guštikom klekovine, zaustavih se na prostoru, koji bijaše debelom mahovinom zarasao, a ova na gusto pokrivena sa pluć-nikom (*Cetraria islandica*; *isländische Moosflechte*), kojeg smo našli i na Velikoj Viševici kod Fužine i na Suhom vrhu u Primorju, na Velebitu i druguda.

Probiv se klekovinom, zagleda mo glavicu Velikoga Risnjaka, koja bijaše od nas nekoliko stotina metara daleko. Digao se jak vjetar, koji nam koracanje spriećavao, nu i to bi rado podnieli bili, da nam nije bilo proći »vražjim putem«. Od nas pak do glavice pružilo se sedam pećina na 100 metara daleko, 6–8 metara široko, koje su

medjusobno razstavljene i pune oštrica kao noževa. Stali smo i gledali, kuda ćemo, nu u zahman sve naše mudrovanje; ne mogosmo napried, dok nije došao lugar i pravac nam označio.

Hvatajući se o pećine, stupasmo od kamena na kamen, ne gledajući pri tome ni desno ni lijevo, već ravno preda se. Kad smo minuli šestu pećinu, odlanu nam pri duši, jer stigosmo do sedme i time zahvatismo plješivu tjemenicu Velikoga Risnjaka. Stojasmo 1538 m (4834') visoko. Tu je vjetar tako ojačao, da smo se morali uprijeti čvrsto nogama, da nas ne prevali.

Najviša tačka Velikoga Risnjaka pećina je 8 m duga, 3 m visoka, 4 m široka. Pod ogromnim kamenom nadjoh trobojnicu, koju zadnji put ostaviše Čabranci, posjetiv Risnjak sa planinarima. Odmah sam ju izvukao, na štap nataknuo, da se vije u slavu sretna uzlaza. Pod tim je kamenom sakrivena i staklenka, a u njoj smotan papir na kojem su ubilježena imena svih onih, koji se 5. kolovoza uzpeše na Risnjak. Taj dan uraniše Čabranci, te nas pretekoše i dok smo se uzpeli, već se tu pjevalo i nazdravljalo. Malo po malo zahvatismo i mi glavicu, a kad se je pojavio upokojeni starina Šloser, pozdraviše ga sa gromkim živio i slava. Ovaj se dan na Risnjaku pjevalo i veselilo, a prvi put nazdravilo s ove visine miloj našoj domovini. Bijaše nas toliko na glavici, da smo se jedva smjestili, a kad je prvi uzhit minuo, spremio se svaki na svoj kraj. Jedni se pribrali oko barila, što su Čabranci sa sobom poneli, kao pčele oko meda, drugi opet sjeo na pećinu i navijao dvozor ili dalekogled, dočim su pridošli neuztrpljivo čekali, da se naraje dalekim vidikom. Jednomu bijaše u ruci ura ili aneroid, drugomu opet toplomjer; ovaj se pružio po cvietnom onom sagu, da počine, a onaj se pustio niz pećine, da sabire bjelolist, gorsku ružu, zviezdane i druge alpinke. Poslie posjedasmo svi, da jedemo, da tielo okriepimo, nazdravljajući zanosne zdravice i pjevajući žarke domoljubne pjesme

Nu danas bijaše drugčije, niti toliko društvo, niti tako povoljno vrijeme. Bura je tako brijala, da smo se kabanicama ogrnuli, a šesire povezali, da ih vjetar ne odnese. U 8 i po sati pokazivao mi toplomjer na suncu 7° C., bijaše nam dakle studeno.

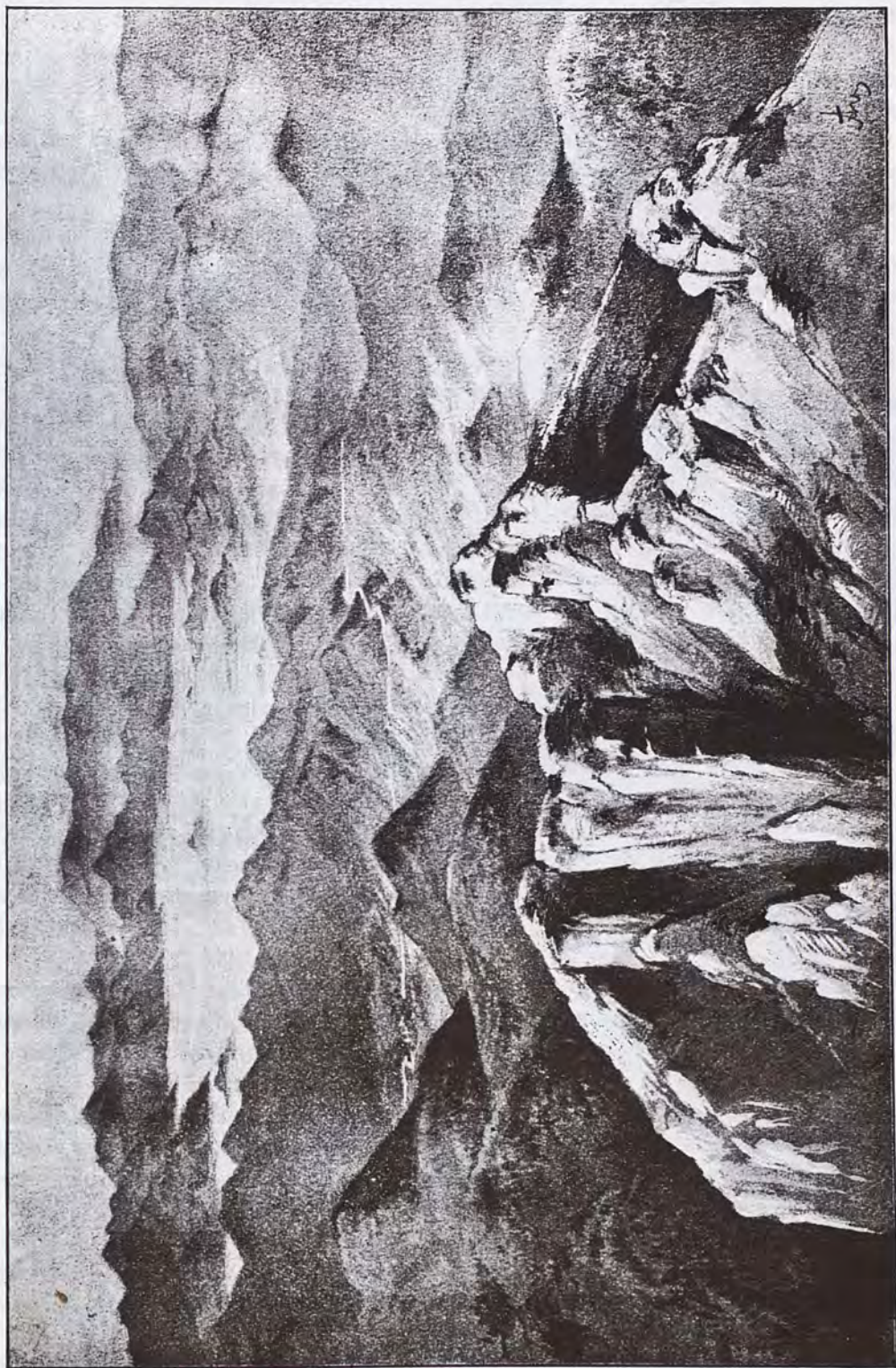
Prostor na samoj tjemenicu zaprema 3—4 četvorna metra i zarasao je debelom travom i alpinskim biljem. Od ovdje padaju pećine prama podnožju tako strmo, da im kraja okom ne možeš segnuti, a pokrivene su gustom šumom crnogorice u koju čovjek do sada sigurno nije stupio.

Veliki Risnjak zanimiviji je od Maloga; tako strašna vrha nema valjda nigdje u domovini. Najviše pećine zaokružile mu se u premjeru od 2—300 m, a dva puta se tako duboko izšupljile. U utrobu ponikve padaju skoro osovno, stvarajući stiene gole, golcate, strašno raztrgane i razklimate. Dno je puno survina, preko kojih se nikako i nikada ne bi dalo proći. I Veliki Risnjak šupalj je u utrobi, a ta je ponikva svakako postala uslied potresa, kao što postaju i danas na krasu uvale, ponikve, dolci, drage, dražke, provalije, ponori, propasti i bezdna. Rubom su pećine izprebacane, nu ipak bi se njimi dalo proći, a turistu bi u tome pomagala klekovina i smričina.

Grozno je u tu ponikvu pogledati, koja nam odaje borbu izmedju života i smrti i slikovito nam predočuje propast svega, što je bura onamo strovalila. Kada ju zagledaš, kličeš od čuda, prizoveš druga, da se s tobom čudi, nu u onaj se mah odvrćaš, kad si zirnuo u užasnu joj dubljinu.

Koliko mi je poznato, uzpeo se prvi na Veliki Risnjak g. 1825. dr. J. Sadler, bivši pristav peštanskog muzeja, kojega je u Hrvatsku poslao ugarski palatin, da prouča naše Primorje. Sadler je marljivo biljario ne samo u Gorskom kotaru oko Mrkoplja, Lokava, Delnica, Fužine, Mrzle vodice i Crnoga luga, već i na Risnjaku. Sam o tome nije pisao, već je njegove bilježke upotrebio dr. August Neireich, pišući svoje djelo o hrvatskoj flori.*)

*) »Die Vegetationsverhältnisse von Croatien.« Wien, 1868.

POGLED SA VELIKOGA RISNJAKA NA JADRANSKO MORE I VELEBIT.

Od godine 1825 do 1869 ne bijaše na Risnjaku botaničara, kad ga je posjetio Tirolac Tomo Pichler, sabirući na njemu biline za nekoje botaničare. U koje doba bijaše Pichler na Risnjaku, nije mi poznato, nu jer nam spominje u cvietu jedan jaglac, bijaše to svakako mjeseca lipnja ili možda koncem svibnja.

Godine 1876 u mjesecu srpnju uzpeo se na Risnjak dr. Vince Borbaš, profesor iz Budimpešte, kojemu je pošlo za rukom, da je našao i nekoje nove biline, (*Pedicularis verticillata*, *Epilobium Pseudo-trigonum* itd.).*)

Od hrvatskih botaničara prvi je posjetio Risnjak 14. srpnja g. 1877 Ljudevit Vukotinović, uputiv se iz Lokova u Mrzlu vodicu, a odavle Suhom Rječinom kroz Medvedova vrata u Smrekovac.

Vukotinović našao je od riedkih bilina *Aquilegia viscosa* (u Primorju na Suhom vrhu i Obruču), *Laserpitium verticillatum* i *L. marginatum*, dvie koli riedke, toli značajne biline za alpinsku floru, nadalje *Saxifraga lasiophylla* koje ima i na Velebitu.

Iste godine, a 17. srpnja zaputio se preko Suhe Rječine na Risnjak Stošić ml. bivši profesor na Rieci, te je svoj prt i opisao.¹⁾

Ja sam na Risnjaku u tri puta ubrao mnogo bilina, te sam sa alpskom mu floram upoznao i tudje botaničare.²⁾ Profesor Stošić i ja bijasmo prvi, koji smo Risnjak i okolicu mu proučili i sa malakološke strane, te našli za našu faunu ne samo novih forma, varieteta, već i novih vrsti. Vriedno je znati, da obični vrtni puž (*Helix pomatia*; *Weinberg-schnecke*) i na Risnjaku živi, a našli smo ovu vrst i na Velebitu u Lici.

Prekapajući medju kamenjeni, mislio sam, da ću naći kojeg zareznika, ali ne nadjoh ništa. Od lepira jedini je i u ovoj visini lepršio *Erebia Tynдарus*. Inače bijaše sve tiho, samo bi tu za Alpe značajnu tišinu prekinuo koji kamen, kotrljajući se niz strmi obronak, koji je takovim kamenjem, ali i velikim survinama, sav posut. Ovuda se ne bi usmjelio ni najodvažniji turista, jer se na južnom i zapadnom obronku i ovdje kamenje jako troši, tu se brieg najviše i ostrmljuje.

Zureći u daljinu, iznenadi nas neobičan glas, a kad okomismo glave, zagledasmo u oblačnim visinama orla, koji je zrijući na nas, plovio i kružio žrakom. U koliko je nama poznato, gnjezde se orlovi u Gorskom kotaru na Risnjaku, a možda i na nepriступnim stienama Snježnika, jer smo u njegovoj blizini našli pero, koje je orlu izpalo iz krila. Stajasmo do 5000' visoko, nu orđ digao se daleko više i napokon zamako medju oblačine. Risnjak vriedno je posjetiti i radi njegova vidika, koji se pred tobom širi na sve strane.

Zapadno gledaš Istriju, cielu Učku goru sa Velom Učkom (Monte Maggiore). Vidiš drevni grad Kastav, Veprinac, Volosko, Opatiju, Iku i Lovran. Čim su kuće dalje, tim su niže, dok se ne snize poput drvenih kućica, s kojima se igraju djeca. Tu i tamo su kućice razsute, kao na čistu guvnu pšenica – bjelica.

Šumoviti i mrki briegovi crnogorice zatvaraju vidik na more; prema Voloskomu gledaš ga samo jedan komadić, što se u daljini srebreni poput traka. Vidiš poluotok Kostrenski, seoce sv. Kuzme više Bakra, otoke Krk, Cres i Lošinj i mnogobrojne školje i školjiće, što se u moru biele poput galebova.

Dok smo na Risnjaku boravili, duvala je bura neprestano, i zrak tako razhladila, da je prof. Stošić navukao rukavice, dočim sam ja morao tvoriti toplinu trenjem. Sgurili smo se pod velike pećine, da se još vidikom nasladujemo. U 9 i ³/₄ pokazivao mi

*) Zur Flora des Risnjakberges in Croatien. Oesterr. botan. Zeitschrift. Wien, 1880, str. 329—331.

¹⁾ M. Stossich: »Excursione botanica sul monte Risniak in Croatia.« Glasnik naravoslovnoga društva u Trstu 1877, knj. III., str. 506—513.

²⁾ D. Hirc: »Zur Flora des Risnjak.« Oesterr. botan. Zeitschrift Wien, 1880, str. 292—297. i: »Zur Flora des croatischen Hochgebirges.« Oest. bot. Zeitsch. 1886., str. 1—7 (posebnoga odtiska).

UGLJARI I DUGARI U GORSKOM KOTARU.

toplomjer 11-8° C. U 10 sati krenusmo na put i stigismo za četvrt sata na livadu Maloga Risnjaka, gdje mi je toplomjer u hladu pokazivao 13° C.

Kad smo se vraćali, namjerih se uzput na dva bezdna u kojima se svjetlo gubi odmah u početku. Jedan je bezdan od drugoga udaljen 3 m i zarasao šikarom; čovjek bi s neopreznosti ovdje lahko nastradao. Prošav prvim briegom, počeo nas moriti glad, a k tomu nam sile sve više i više malaksale. Prof. Stošića slomio je put do kraja, ali su i meni od prijašnjih napornih puteva i dvostruke laznje na Risnjak sile slabile. Prijatelj Š. pohitio napried, da nam spremi sočan objed, a do 11 i pò dodjosmo i mi pred kolibu. Poslje objeda ponesosmo pred ogranj naše bielce (gunjce) te polegasmo. U 12 i pò pokazivao mi toplomjer na suncu 22° C.

Razgovor smo na skoro prekinuli i zaspali, štono rieč, kao zaklani. Što su perine, što uzglavci, prama krevetu, što nam ga spremila priroda! To će reći sladko spavati, pa bila pod tobom pećina, a pod glavom mjesto jastuka panj ili baš i kamen. U 3 sata se probudismo, nu kad tamo, manjka nam u društvu Š. Ustanem, gledam lievo, gledam desno, ali Š-a nema i sad sam se uplašio, nije li možda nastradao. Tražeći, nadjem ga u hladu jedne bukve, gdje je tvrdo spavao.

Prije, nego na put krenusmo, imao sam još razgledati jednu prirodnu satvorinu, duboku ponikvu iza šumarske kolibe. Ta je ponikva nekoliko stotina metara duboka i široka, okružena ogromnim vapnenim stienama, kojima se slojevi naslagaše jedan vrh drugoga, poput osovni zidova. Na okolo mrgode se smreke, sa kojih je mnogu vihar strovalio u dubljinu i ondje je zasulo i satrlo odvaljujuće se kamenje. U ovoj ponikvi ima u dubokoj jednoj škrapu, i vječna sniega, kamo sunčani traci nikada ne dopiru.

Kad sam sa planinarima ovdje boravio, uzmanjkalo nam vode, nu dva se momka odmah javiše, da će donieti sniega i raztopiti ga kraj vatre. Strminom, a preko tora i obora, smjelo i odvažno, spustiše se u ponikvu, gdje su sniega nakopali i naskoro se povratili.

Okriepljeni i ojačani, krenusmo na put, botanizirajući ili sabirajući jagode, kojih bijaše mnogo, dočim su maline tu puno riedje, nego li na Velikoj Kapeli ili Velebitu, gdje smo od njih našli čitave šume.

Nije dugo potrajalo, kad oćutismo, da nas sile ponovno ostavljaju. Pod koljenima natekle mi žile tako; da sam se jedva micao, a sa strane tlačila me cipela, da sam ju morao izrezati.

U 6 sati prispjesmo na vrelo »pod kladom,« kraj kojega teče Biela vodica, i tu smo žedni pali, kao Beduini usred pustare u bujnu oazu. Iz vrelo od 10° C., napismo se sladko gorske vode i tako odmarajući, doćujemo glas neobičan u planinama. Došav u pitomu Liesku, zagledasmo govedara, koji je, poduprv se nogama, trubio u rog, da planina odjekuje. Sa svih se strana kupile oko njega krave, a za njima došli i mladi volari sa djevojkama. Krave se sbile, najstarija stala na čelo ciele čorde, a za svakim stadom, govedar sa dvojnicama.

Okolo sedme ure, evo nas u Bieloj vodici, gdje nas šumar željno čekao i onu večer lukulski počastio. Drugi dan u 7 sati u jutro krenusmo pješke u Mrzlu vodicu. Došav do seoca Zeline, uživasmo veličajan pogled na Bjelolasicu i ostale visoke briegove i planine.

Mrzla vodica leži uz cestu lujzijsku, a 859 m nad površinom morskou, uklopljena medju briegove crnogorice. Iza pučke škole na brežuljku leži sdeno vrelo, od kojega je mjesto dobilo svoje ime. Ovamo podjosmo, da mjerimo temperaturu (11° C.) i da se nasladjujemo vidikom na Risnjak, što se otvara izmedju Tisovca i Vučje šije.

Mrzlu vodicu protiče jak potok Mala voda, koji izvire u gorskom kraju Mrzlici ili Mrzlim dolcima. Voda je na vrelo tako sdena, da kad ju čovjek gutne, sav protrne, štono rieč, u moždjanima ga zazebe. Takovu vodu ljubi manjak (Cottus gobio), pastrva

POD VELIKIM RISNJAKOM.

(Trutta fario), frilja (Phoxinus laevis) i klen. Podneblje je u Mrzloj vodici oštro. Trešnje i jagode dozrievaju tek početkom kolovoza, grah – pritkaš (kolčenjак) tu ne raste, niti uspieva kukuruz ili vinova loza. Grašak je mošnjićao tek ovoga mjeseca, osim toga siju ječam, zob, merlin (mrkvu), sade repu, kupus i krumpir.

13. kolovoza u 7 sati u jutro, pokazivao mi toplomjer 16° C, u 2 sata 22°, u 8 sati u večer 13·8° C.

Kuće su i ovdje od kamena gradjene, šindrom pokrivenе i pred svakom je skoro mali cvietnjak, gdje je cvao, kao obljubljena krasnica pitomi mak i ugledno trandovilje (Althaea rosea). U šumama ima divljači, naročito srna i medjeda, kojima je postojbina u šumovitom Tisovcu.

Iza pučke škole vide se i zapušteni rudokopi, a ima i humaka od troske i željezne rudače.

Čuveni naravoslovac i etnograf Baltazar H a c q u e t, koji je pod konac prošloga vieka putovao i Gorskim kotarom, vidio je te rudokope, gdje su kratko vrieme prije njegova dolazka u gori našli željeznu rudaču, koju su tamo i kopali. Po njemu znamo, da obstojaše tu grnilo i talionica, nu željezo bilo je krhko, a vlasnik te rudokopi nevježa.*

U Mrzloj vodici smo prenoćili, a drugi dan pošli pješice preko Srednjega jarka u Lokve, da u našim sobicama odpočinemo i da uredimo dnevnik i sabrano gradivo.

Po treći put uzpeo sam se na Risnjak sa prof. P. iz Trsta i velikim prijateljem botanike g. S-om iz Beča. Dodjoše u Bakar iz Opatije, odkuda krenusmo najprije u Delnice, da tu posjetimo Jezero, gdje je mnoga riedka bilina porasla.

Kada tudji botaničari zadju u našu botaničku bašču, tad su u sabiranju bilina sliepi: svaka im je trava skoro nova, jer bila i obična u njihovim krajevima, ipak je promienjene spoljašnjosti. Tako je i S. mislio, da mora imati svaku biljku, pa porasla ona i na pogibeljnim mjestima. Počeo se propinjati, hvatao se rukama, upirao nogama, da se dokopa jedne runjike (Hieracium), ali evo nesreće, odvali se jedan kamen i udari ga u bedro desne noge. Pao je i dugo se nije mogao pridići, a na povratku od Jezera do Delnica išli smo gotovo tri sata.

Od ovdje se uputismo poslie podne preko mrke šume u Crni lug i tu smo u gluhoj gori zašli. Mjesto da smo pošli starim putem, udarismo novim nekim kolnikom i u šumi se izgubismo. Već se mrak spustio bio, kad smo razabrali, da smo zabludili.

Zvali, dozivali, ali nigdje božjega stvora i već smo htjeli, da se vratimo, kad začusmo tovarna kola, i sbilja došli drvari, te nas uputili, kuda nam je poći, da dodjemo ne u Crni lug, već u Lokve. I tako bilo. A samo mjesecu, tomu vjernomu pratiocu i na kopnu i na moru, imali smo zahvaliti, da smo živi i zdravi oko desete ure u noći došli u Lokve i gostioničara iznadili. Ali je borme i on nas iznenadio, kad nam reče, da nema ništa za večeru, jer da smo došli prekasno.

Drugi dan u jutro krenusmo iz Lokava u Bielu vodicu preko kamena vrha, koji je zarasao niskom, grbavom bukvom. Dodjosmo na gorske laze u šumi crnogorice, gdje nas je kriepio onaj gorski, osobiti zrak, osvježavajući nam cielo tielo. U kraju Zaturipe, koja je puna dolaca, iznenadila nas T e l e k i a, najuglednija bilina iz familije Composita u Gorskome kotaru. Svojim zlato-žutim cvietom zaokupila je dulce i njihove obronke.

Nikada nisam tako putovao, kao ovaj put sa prof. P. Taj čovjek nije išao, nego trčao, tu i tamo tako brzao, da sam ga jedva sliedio. Ovdje bi odkinuo običnu biljku, ondje prošao kraj riedka cvieta, a uz to bijaše pun šale, kao šipak koščica.

Iz Biele vodice otišli smo u 9 sati, a u 12 bijasmo već u Smrekovcu, prevalismo dakle taj daleki i strmi put za tri sata. Želio sam, da ovdje odmorimo, ali ne da profesor, i za pò sata krenusmo prama Risnjaku.

*) H a c q u e t: »Oryctographia Carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder.« IV. Theil. Leipzig, 1789., str. 37, 38.

U 3 i pô smo sa Risnjaka otišli, a u 4 sata i 5 časa bijasmo već u Smrekovcu pred kolibom, gdje nismo ni odmorili i već je profesor gonio napried. Gledao sam ja, gledao lugar, ali takova prirodnjaka nisam nikada vidio

Došav pod Mali Risnjak, ni da bi dahnuo, već trči odmah uzbrdice prama Velikomu Risnjaku, dočim sam ja ostao na podnožju, da sabirem bilje i da proučavam floru, što točnije. Ubrao sam i ovaj put mnogo bilina, kojih prije nisam našao, a za našu cvjetanu i jedan novi žabnjak (*Ranunculus gracilis*).

Kad smo pošli iz Smrekovca, rekoh profesoru, da valja malo dulje počiniti i što založiti, pa kad me je i lugar podupro, stane kraj jedne pećine i reče lugu, da izvadi jelo. Ovaj skine torbu, a ja željno čekao, da se nahranim, nu kad tamo, izvuče samo hljeb kruha. Da ne bijaše lugara, ostao bio kod suha kruha i vode, jer smo ono malo vina izpili bili. Mašiv se rukom u džep, izvadi komad slanine, pa ju ponudi i profesoru, koji ju je sladko jeo i liepo se zahvalio. Vidio sam, i poslie se osvjedočio, da profesor nije turista, a k tomu da je škrtica i nikada sa takovim čovjekom ne bi putovao. Dok bijasmo u Lokvama, htio sam, da trošak za hranu podielimo, nu on mi uzvratu, da nije nužno i da je jelo već naručio, akoprem to nije učinio. Treba znati, da bijaše u ovim krajevima posve nepoznat, pa me još prije dolazka zamolio, da mu budem na ruku, nu kad tamo, on mi je trud moj nagradio trkom i — gladom.

Vraćali smo se preko Suhe Rječine na Mrzlu vodicu, a odavle pošli u Lokve.

Kad smo krenuli voznikom iz Smrekovca, odosmo za malo na desno, pa onda uzbrdice preko kraja, što zovu Oštro, odkuda putnik uživa neobičan pogled na Mali Risnjak. Podjosmo zapadno i evo nas na »Medvedjim vratima«, što leže 1285 m visoko, odkuda zagledasmo more i Kvarnerske otoke.

Medvedova vrata stvaraju horizontalne stiene 8—10 m duge, 2 m visoke, kuda prolaze medjedi, ali i ljudi sa kolima. Od ovdje vodi kolnik na Jelenje, a staza nizbrdice prama Suhoj Rječini.

Bijaše vrieme košnje i sav je zrak mirišao od pokošena siena. S jedne su strane kosili, s druge ležahu polusuhi ili suhi odkosi. Žene su sieno grabile i plastile, mužkarci ga u stog zbijali, dočim su se djeca veselo naganjala, a žene i djevojke iza voza pjevale.

Sva dolina bijaše živa, tek pod večer umukne buka, kad se kosci sprema u daščare, da ondje prenoće i snom se okriepe.

Tko putuje šumama Gorskoga kotara, susreta tu i ugljare i vidi njihove ugljenice, na kojima pale drveni ugljen. Gledao sam često, kako sa strma briega dovažaju potrebna drva saonicama. Ugljar sjedne s prieda, upravlja rudom i spušta se nizbrdice. Kad je drva stovario, oprti saonice na ledja i nosi ih opet uzbrdice.

Dobar poznavalac ugljara, a slikar ovoga djela, Vaclav Anderle opisuje ih ovako:*

»Jedva što je topli, primorski vjetar raztopio snieg, što je punih šest mjeseci pokrivao obronke Gorskoga kotara, jedva da su se prvi ružičasti cvietovi kukurieka i biedo-žuti vjenčići jaglaca iznad bukova šušnja pridigli i tek što je zima izumrla u proljeću: vrvi na primorskim planinskim putevima, odjekuje od mora jednolična pjesma muža, žene i djece: Ugljari iz Primorja dolaze u šume Gorskoga kotara.

U goru ponesu kotao za palentu, palentar, škrinju sa ruhom, košare, barilce ili lodricu za vodu, pa se nude gospodaru, kojeg već od prije poznaju. Glede plaće i ciene za kuruzno brašno, koje skupo, a kadkad i lošo primaju od gospodara, sporazume se naskoro. Obskrbe se sa živežem za jedan tjedan, a onda hajde u goru, koja kao uspavana, opet oživi od primorske pjesme. Najprije si sagrađe kolibu od trupaca i stupova, a potrebite daske — podškornice, prinesu iz piljenice. Poslie odabere »poglavar« sgodno mjesto usred »revira« takozvano »kopište«, gdje će paliti ugljen.

*) Oesterreichische Forst-Zeitung 1890, br. 366.

Kod ognjišta zabiju dva stupa, pričvrste na nju tanku dasku, po kojoj planinkinja tri puta dnevice batom udara, pozivajući ugljare k objedu.

Još si sprema lahke saonice, grablje, lopate, a ujedno valja misliti i na vodu, jer je nestašica njezina u onim vapnenim krajevima velika. U dubokoj škrapu ili ponikvi potraže snieg, pokriju ga šušnjem, čuvajuć ga tako od topline, a kad treba, tope ga uz vatru na daski i piju.

Obskrbiv se svim potrebnim, krenu na posao. Na kopištu naslaže najizkusniji ugljar (palir) cjepanice, koje drugi granjem i zemljom pokriju i sada se drva zapale, pri čemu valja paziti, da se cjepanice ne upale, već da se samo smude. Ugljen voze na Rieku, u Bakar, Kraljevicu, gdje su veliki magazini, a odavle ga krcaju u »tragethima« za Jakin, Chioggiu, Mletke i dalje.

Život naših ugljara pun je poezije, kao i znoja, muke i truda. Muče se od uranka do mraka, muče preko noći, a koji spavaju, krše si kosti na tvrdoj zemlji. Danas ih ubija žarko sunce, sutra ledena bura ili čiča studen, oluja, prašina i kiša, nu oni su ipak zadovoljni, što mi odaje njihova pjesma.

Nikada nisam čuo ugljara da kune, pa ni onda, kad sam ga našao u zategloj kiši, gdje se gušio u gustu dimu. Upitav kojega, kako mu je, odgovorio bi: »Al dobro, gospodine, samo kad Bog da zdravlje i palentu!«

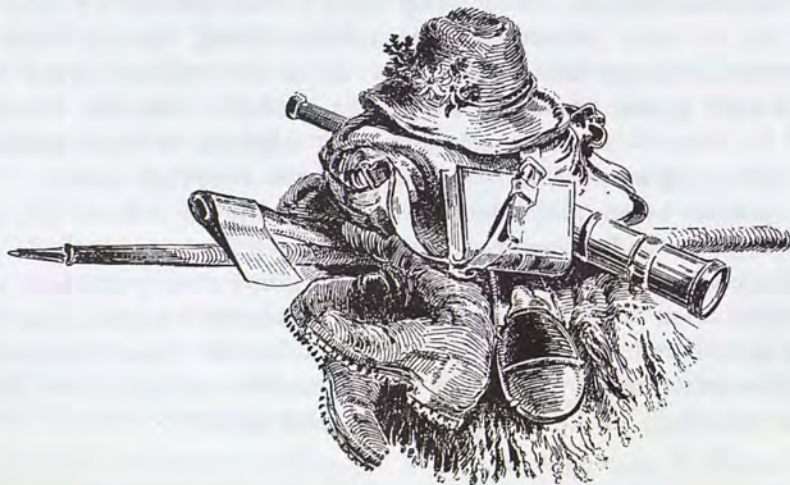
Svagdanji im je kruh palenta, koju si kadkad zaslade prženom slaninom, a jedu i kupus, krumpir, slani primorski sir, kapulu (luk crljenac), a u blagdan i malo pršuta (šunke). Nadju li u šupljaj bukvi ili »pušini« puhove, uguše ih dimom i izpeku na ražnjiću.

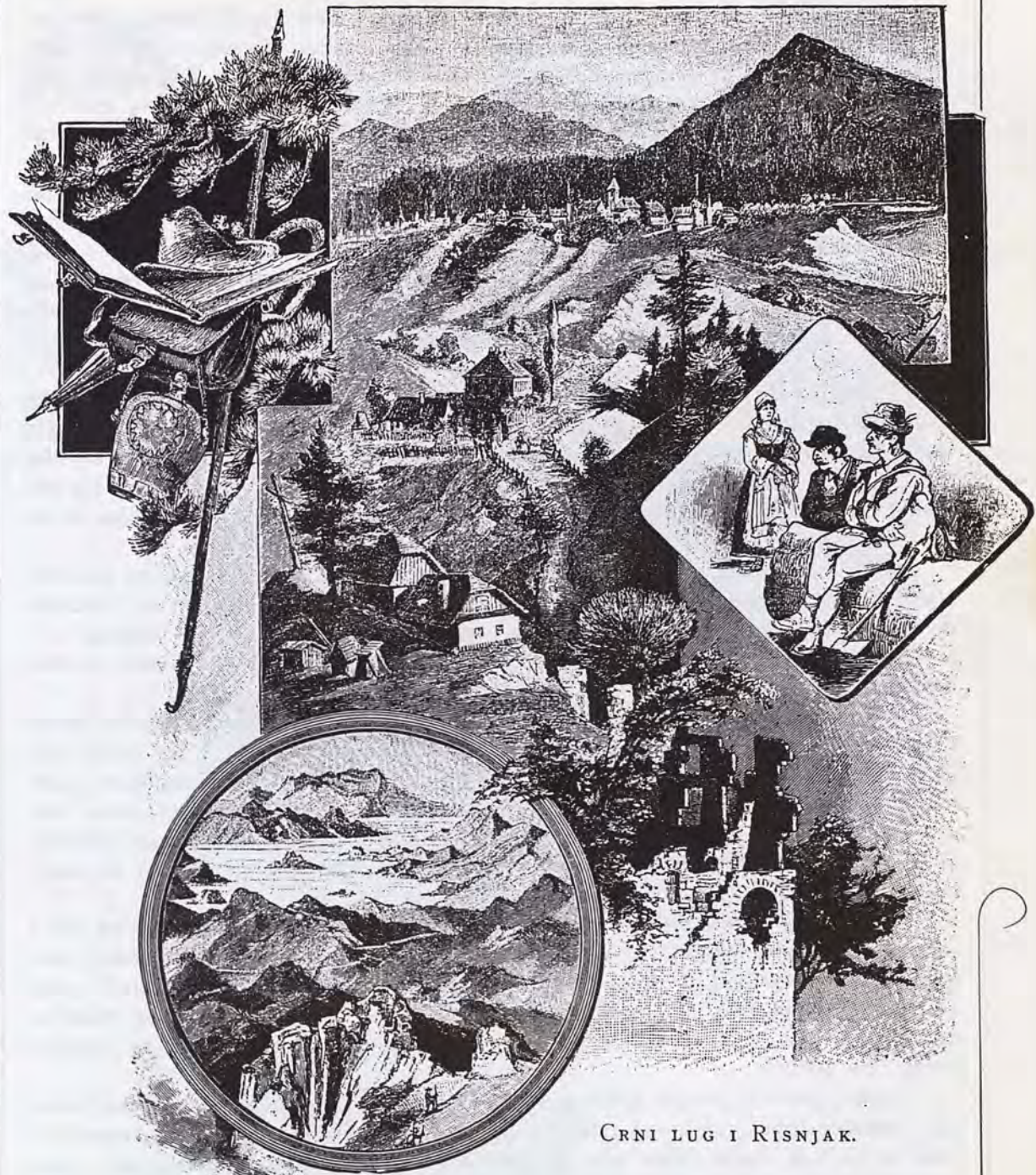
Na dva panja polože dasku, posjedaju po kladama i ručaju zajedno, osim onih, koji su na kopištu.

Nedeljom i na blagdane silaze u selo, da se pomole Bogu. Ranom već zorom oživi planina od djevojačke pjesme. Kasnije dolaze mužkarci, koji poslie mise obračunaju sa gospodarom, prime brašno, popiju sa drugovima čašu vina i opet se vraćaju u visoku planinu do svoje ugljarice. . . .

U Bakru, Kraljevici, u Novom i Senju veliki su magazini, u koje se svaža ugljen iz Gorskoga kotara. Prema zadnjem izvještaju trgovačko-obrtničke komore u Senju od god. 1891., doveženo je u ova mjesta 8,254.160 *kg* ugljena, a u sam Bakar 3,773.560 *kg*, dočim su god. 1892. dovezli 7,968.110 *kg*.

Kako se gora po malo gubila, otvarao nam se vidik na bujnu i zelenu dolinu, što zovu Suha Rječina. Visoki briegovi zarasli sa bukvom, dalje prekrasnom brezovom šumom, a prama Mrzloj vodici crnogoricom.

CRNI LUG I RISNJAK.

NA IZVORU RIEKE KUPE.

U Crni lug vode dva puta: jedan iz Lokava preko Mrzle vodice, a drugi iz Delnica. Ovaj je ugodniji, jer putuješ hladom crnogorice, koja je puna ponikava i dolaca. Putujući ovuda, iznenadjuju te humci od nanešena granja, zemlje i kamenja. Kod jednoga me humka upita drug A., bi li znao što znači. Rekoh mu, da će po svoj prilici biti kakav grob. »Jest, to je grob, nu dotičnik nije tu ukopan, već mu je taj humak samo spomen, da je na tome mjestu ili barem u neposrednoj blizini njegovoj poginuo «

Dogodilo se, da se je putnik idući iz Delnica u Crni lug ili obratno, smrznuo. Kada takvoga nesretnika nadju, odnesu ga u zavičaj i tamo sahrane, na onome pako mjestu, gdje je poginuo, načine humak, koji biva sve veći, jer svaki, koji prolazi, baci na nj bilo kamen, bilo granu ili grudu zemlje.

Seljak Mate putujući ovuda, sastane medjedku sa dvoje mladih. Ova je odmah na nj navalila. Dignuv se na zadnje noge, Matu strovali i grdno izrani. Ali joj to ne bijaše dosta, već u blizini pobra silu granja, te ga njime pokrije. Nešto od ljutih rana, nešto od težine tereta, izdahnu Mate u ovoj niemoj čamovini svoju bolnu dušu. Drugi ga dan nadjoše mrtva i u Crnom lugu pokopaše. Od onda stoji ovdje Matin grob.

Nekako u sredini ove guste šume, uzdiglo se drveno propelo, okićeno grančicama i šarenim cviećem, od kojega se odvaja put do lovačke kolibe, što se zaklonila medju visoke jele i smreke. Po dubokim škrapama ove šume ima takodjer vječna sniega, koji drvvari, ugljari i dugari, šušnjem pokrivaju, često tope i piju.

Približavajući se Crnom lugu, mjestimice je put dosta loš; kamenje i korienje smeta hodu, nu to ne traje dugo, jer ti se na brdu prikažu skoro kuće crnolužke. Nikada nisam toli zviudljivo putovao, kao ovaj put, putovao kao da izgledam mjesto svjetska glasa, kao da žudim ugledati prijatelja, kojega mnogo godina nisam vidio. Uz ovu zviudljivost put mi se još jedanput tako otegnuo. Mjesto sam toli željno izgledao za to, jer mi ono bijaše kao prvo učiteljsko namijenjeno.

Crni lug obrubio je vienac visokih vrhova, obraslih crnogoricom. Osobito se iztiče Veliki Tomac sa istočne strane, dočim se sa zapadne strane osovljuje vrh do vrha sve do Maloga Risnjaka (1038 *m*) Medju viencem ovih vrhova valovita je kotlina, a u sredini joj na briegu mjesto i župa Crni lug, dobiv ime od tmaste okolice, šuma crnogorice.

Narod se tu bavi ponajviše drvarenjem, što svjedoče pred kućama stovarene grede i duge. Kuće su povisoke, od kamenja gradjene i šindrom pokrivena, a one prama jugu okrenute, obite daskama, što svakoga, koji prvi put onamo dođe, iznenaditi mora, te se i nehotice pita, čemu to. Akoprem Crni lug 730 *m* visoko i medju planinama leži, to je ovdje u zimi ipak više dažda, nego li sniega. Da si kuće od velike vlage obćuvaju, obiju južnu stranu daskama. Pred svakom skoro kućom leže hrpe od jelove i smrekove kore, kojom seljaci u zimi lože peći.

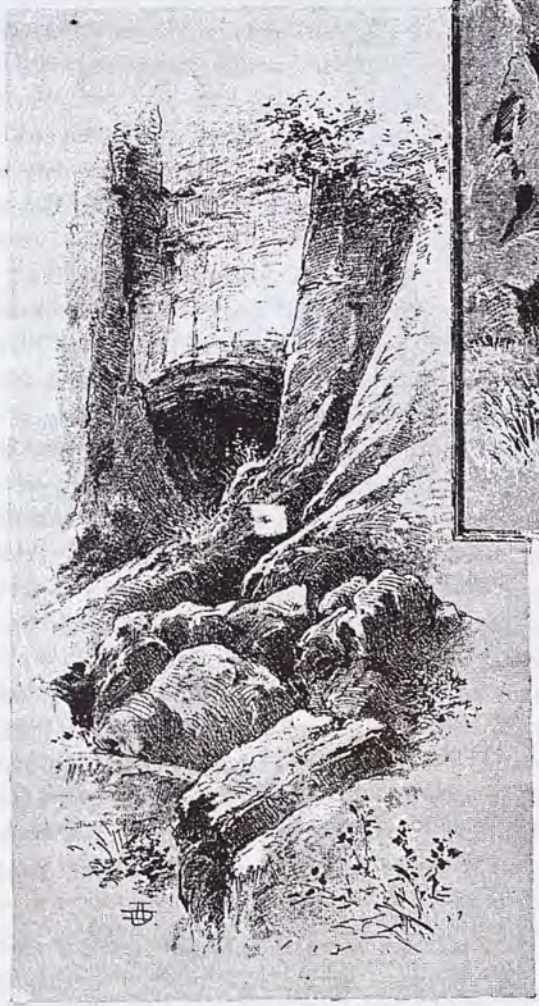
Crni je lug znamenit glede svojih ponornica i špilja. Četvrt sata od mjesta leži u vapnenim pećinama špilja Malenica, 15 *m* duga, 6 *m* široka i 5 *m* visoka. U ovu špilju uvire potok Č i m a ž e v j a r a k. S proljeća i zimi nabuja voda tako, da je ponor ne može proždrieti, i zaplavi tada okolni kraj. U Malenici sa zapadne su strane takodjer dva ždriela, koja vodu gutaju. Nedaleko od ove spilje ima dolac, a u njem sa sjeverne strane opet špiljica.

Južnim pravcem protiče dolinu crnolužku potok M a l a v o d a, na kojoj stoji oveća pila, nedaleko koje uvire i ovaj potok u osrednji ponor. Prostor pred njime naplavila je voda na 3–4 *m* visoko. Malo više na lievo leži drugo lievkasto ždriela, koje vodu s proljeća i u jeseni guta. Još je jedan potočić kod Maloga sela, koji takodjer uvire.

Kad si u Crnom lugu, tad ne propusti, da ne razgledaš zeleni izvor rieke Kupe, a najsigurnija ti je za to luka ovo planinsko selo.

Iza Dunava, Drave i Save najznatnija je u našoj domovini Kupa, jer joj tok broji 334 kilometra. Od Karlovca do Siska široka je ova riek a 31–63 *m* i nosi ladje sa 150.000 *kg* tovara. Od prvoga grada do Severina nosi samo laglje ladje, a kušalo se prama Sisku ploviti i malim parobrodom, nu grebeni što su u Kupi kod Sredičkoga i Degoja, pak i mnoge plitćine, brodarstvu su veoma neprilične.

Stari već Rimljani poznavahu u Panoniji Savij i uz Dravus i Savus, i Kupu, koju su zvali C o l a p i s. Oni upoznaše tu riek u po bolje god. 34. prije Isusa, kad je prvi

SPIIJE KOD CRNOGA LUGA.

Rimljanin Octavijan Augusto, preko Japodije stupio na panonsko zemljište i osvojio Segestiku, koju podigoše Scordisci ili Segesti. Poslje je na utoku Kupe procvala moćna Siscia, današnji Sisak, koji bijaše uz Sirmium u dolnjoj Panoniji, jedan od najznamenitijih rimskih gradova.

Uz riekü Kupu, podigla se i Petrinja, Sisak i grad Karlovac, a i hrvatki velmože cienili su zgodna mjesta i uz njezine obale sagradili gradove: Ozalj, Brlog, Severin i Brod s naše strane, a Kostel i Vinicu sa slovenskoga kraja.

Akoprem je Kupa znamenita rieka, to smo o njezinom postanku vrlo malo znali. Poznato nam bijaše iz knjiga jedino, da izvire u Gorskom kotaru, medju selima Hribom i Razlogama, a više nismo znali ništa, dapače nam ni izvor na zemljovidima ne bijaše tačno označen. Što se izvorom Kupe još sada obično označuje, jaki je potok Čabranka, koji od svoga vrela, pa do sela Hrvatsko, prama susjednoj Kranjskoj medjaši.

Profesor Umlauf piše u svojoj geografiji Austro-ugarske monarkije (str. 279.), da Kupa provaljuje iz jedne spilje na podnožju kranjskoga Snježnika (?) i da se vijuga duboko usječenom guduröm, dok ne zavine u dolinu. Druga knjiga, u kojoj sam nešto o Kupi našao, topografija je F. J. Frasa (Zagreb, 1850.) On opet piše, da Kupa izvire na podnožju gorja Segina u čabranskoj gospoštiji. Razgledao sam i Mayerow zemljovid alpinskih zemalja, dogotovljen god. 1878 u Gothi u poznatom zavodu Justusa Perthesa. Ovaj zemljovid turisti u velike hvale, nu ja sam se osvjedočio, da je ne samo glede Kupe, već i drugih stvari netočan. Mayer izvadja Kupu čak od Prezida, ter to nazivlje »Kulpa-Ursprung,« dočim je to Čabranka. Izvor Kupe imenuje on »Krajbach,« kakova potoka tamo niti nema. Drugi je opet zemljovid dogotovljen u najnovije doba u vojnom geografskom zavodu u Beču, nu ni tu nije izvor imenice naznačen. Na zemljovidu od Kružića (Zagreb, 1861.), ocrtan je izvor dobro, ali loše označen, jer što zove »Izvor Kupe,« potok je Krašičevica. Na Paulinijevu zemljovidu Hrvatske i Slavonije nije izvor označen, a i na onome od K. Herdličke, što je pridodan prirodnomu zemljopisu prof Klaića, već se kod utoka Čabranke napisalo »Kupa,« i tako bi svako isti potok Kupom smatrati mogao.*) Na Steklasinu zemljovidu Hrvatske i Slavonije, Kupa je označena dobro, ali manjka Kupeško jezero, kao i na svim kartama, koje do sada razgledasmo.

A sad uprti torbu, uzmi štap u ruke, pa hajde u duhu sa mnom k izvoru Kupel! Spustiv se iz Crnoga luga prama cesti, dolaziš za četvrt sata u Malo selo. Tuj se upravo sviet budi. U sred sela postavio se volar, te puše u rog, da sva planina odjekuje, a do njega je sjeo kudravi vranko, te sluša i čeka. Malo po malo pribiru se krave muzare, trčeći i mašući repom po zraku. Ovčari opet sazivlju svoje dobroćudne ovce. Pred zidanim kućama stoje kola, nekoja natovarena ugljenom, nekoja gredama, dugama, šindrom ili cjepanicama. Ima i praznih kola, a gospodar pripravlja lance, maže osovine, prigledava sjekiru, jer kreće u goru po drva. Na svakom ognjištu plamti vatra, uz koju se za družinu pripravlja ručak, da joj bude laglje kod posla.

Nu i živad hoće da ruča. Debela i rumena krčmarica, tarući si sanene oči, izašla je na ovelika vrata, dozivajući: »pi, pi, pi!« S jedne strane trče pilići s kokošima, s druge strane patke sa žutokljunim patčićima; iz purinjaka dolaze pure i purani, a iz golubinjaka dolieću golubovi, sabrav se svi pred vratima kao u sbor, da ih gospodarica nahrani. Obaviv taj posao, hajd opet do kotca, da se i prase nahrani, koje je pohlepno svoju gubicu pružilo. U to je ustao kuće-gospodar, obhadjajući kuću, staju i vrt, da vidi, je li sve u podpunu redu i da dieli potrebite naputke.

*) U Crnom lugu nadjoh kod prijatelja — župnika S. kartu, koja je veoma točna, a ovaj joj naslov: »Carte de provinces Illyriennes, comprenant la Bosnie, l' Hercegovine, le Monte néro.« Redigée par Gaetan Palma. Ova je karta izašla u Trstu god. 1812.

Za neko se vrijeme u Malomu selu utiša. Krave i ovce odoše na pašu, konji i volovi u goru ili na kiriju, a perad do kopanica, da se napije vode, nu i mi krenusmo dalje. Liepa cesta, kojom stupamo, posve je nova i vodi prieko gustih šuma crnogorice u Gerovo. U takovu šumu prispjesmo i mi. Na desno strše iz zemlje vapnene pećine, a medju njima nešto zemlje crljenice, nu ipak se drveće razbujalo, vrtajući i propinjući se amo tamo, razkidajući i jako stienje. Ima u toj šumi i dubokih ponikava, okruženih pećinama Najviše te iznenadjuje velika množina v e l e b i l j a ili d e v e s i n a (Atropa bella donna), koju ovdje »kozjakom« zovu, jer se lišćem i bobuljama kože hrane, a da bi im ono neškodi, akoprem je ova biljka sa žestoka atropina dobro znana otrovnica.

Na oplazu kraj ceste raštrkalo se malo seoce B i l j e v i n a, odkud nam valja nizbrdice poći, a opet liepim smrekovnjakom. Svagdje razabireš tragove od srna, jer te divljači ovdje dosta ima. Sa svih strana cvrči voda i žubore potočići, natapajući prodol, koji se od ovuda do izvora Kupe protegnuo. U tom prodolu nema nigdje polja, koje bi u ravnici ležalo, već su sva zemljišta na obroncima lievih vrhova, dočim po desnim stelja (orlovina) tako bujno raste, kao n. pr. u okolici severinskoj ili ogulinskoj. U cielom prodolu nema povećega mjesta do Krašičevice, oko koje se protegnuše najljepše njive ječma, zobi i proje. Više ovoga seoca leži O k r u g, a niže njega S r a k o v a c sa pilom i jednom kućicom.

Pod desnim briegovima vodi i put, svijajući se njihovim rebrima. Najznatniji je brieg J a v o r o v a k l a d a, na kojemu se osoviše ogromne pećine obrasle smrekom i jelom, a pod njime velike orušine, koje se preko ceste u obližnju grdnu jamurinu odvališe. Do Javorove klade uzdiže se drugi kamenitiji i divljiji vrh, a tad glavice obrašćene samom steljom (bujad). Na obronku takova vrha našao sam biljku, koja je u primorju obična, pa me upravo iznenadila. Tu sa borovicom i bujadi raste ljubljeno i opjevano smilje (*Helichrysum angustifolium*; Sonnengold).

Zavij, pa ti se ukažu R a z l o g e, selo od 54 kuće, osoviv se nad šumećom Kupom, zato ga zovu još i N a d k u p i. Prije više godina ne bijaše ovdje ni jedne kuće, već su

ŠUMSKI RADNIK IZ CRNOGA LUGA.

ovuda samo prolazili tovarni konji iz Čabra na Rieku. Vraćajući se kući, na ovoj bi ravnici vozari počinali, tuj se konji pasli i napajali; tuj su s konja tovare »razložili.« Poslie se ovdje podigla jedna kuća, koju su po razlaganju nazvali »Razlog,« a kad se njih više pograbilo, nazvaše mjesto »Razloge.« I tako evo posta ovo planinsko selo. Od sela se otvara vidik na visoke gore i planine čabarskoga kotara, koje cio predjel do Kranjske popunjuju. Da slika ne bude odviše pusta i mrtva, svio se na visokom briegu tamo Hrib, a iza njega Sv. gora, gdje se bjelasa crkva Majke božje snježne.

Oko Razloga sije se zob, kukuruz, ječam, pšenica - jarica, sadi krumpir, grah, zelje, repa. Usred sela uzdiže se mala crkvice bl. dj. Marije čistoga začeca, kojoj ne vidiš zvonika iz daleka. Podigao se kraj crkvice od dasaka sbijen, samo 6 - 8 m visok sa jednim zvoncem, nu i to je dovoljno, da mali broj žitelja prizove u crkvu. U Razlogama navrati se krčmaru i naruči objed, a tada kreni k izvoru Kupe.

Put vodi kraj jedne 'ostarije kućice obronkom briega, koji je bukvama zarasao, a kad si se spustio velikom strminom i prošao široko korito sušice Krsičevice,*) pak skrenuo južno, evo te na zelenom izvoru rieke Kupe. Riedkoga li prizora!

Iznad Kupe uzdignuo se na 300 m visoko Kupeški vrh¹⁾ obrasao na podnožju mladim bukvićima izmedju kojih prodiru sive vapnene pećine i kukovi, od kojih se jedan s lieva osovio do 16 m visoko i nagnuo nad bujnu zelen. Sučelice iztaknuo se drugi, šiljatiji, zubatiji i pustiji, tek da mu je iz pukotina po koja travka porasla. Nad samim izvorom uzdigla se silna, osovna vapnena pećina, kao da su je Titani sagradili. Cio izvor obrubljuju visoki vrhovi, to kameniti, to šumoviti, obrasli na podnožju vrbom, lieskom, jalšom (*Alnus incana*) i jasenom. Kud pogledaš brieg do briega, nigdje izgleda na seoce ili priselak, nigdje žive duše, nigdje ljudskoga glasa. Uho razabire samo šum te milotni romon vode. Priroda ti je tu jedina družica, ona je ovdje samovlastnica nitko je do nas ne okrnji. Medju tim vrhovima, u toj samoći razlilo se liepo Kupeško, jezero do 200 m dugo, a popriečno 30 m široko, uzdignuv se 397 m nad površinu, morsku. Ono je po prilici tako veliko kao Crno jezero na Plitvicama, samo što je šire. S lieve strane dade se na dvie trećine obaći, nu s desna je nepristupno, jer obronci visokih vrhova baš u samo jezero padaju. Obala je obrubljena sitnogoricom, a sa pećina visi duga i tanka trava poput svilenih niti izprepletene modrim cvietcima zvončike (*Campanula linifolia*), crvenim cvietcima čapljana (*Geranium purpureum*) i bielim cvietcima kameničnice (*Saxifraga rotundifolia*). Mahovina je na pedalj visoka i kad legneš, kao da si se spustio na mehkane dušeke.

Ah, kako je u toj samoći liepo i ugodno! Nije to stan ljudske zlobe, podlosti, mržnje, nesloge, nenavisti, već stan mirnih duhova, stan, gdje po priči vile planinkinje svoje kolo vode. Čovjek bi ostavio sviet, da mu je moguće, tu se nastanio, blaženo živio i mirno upokojio.

Voda je u jezeru tamno-zelena, slabovidna i posve mirna. Samo kad koji lipen frulji ili praćne, da mušicu ili povodnoga konjica uhvati, tad tamno-zelenu površje nježno zatitra. Voda je još i ledena, za pastrve »preljuta,« s toga se one dalje u Kupi nastaniše. Poslje 11. ure prodru tek sunčani traci u ovaj kraj, nu jezero, mislim, biti će uvijek u sjeni. Stojiš li u vodi, kao da si u živoj žeravici, a kad izadješ, od boli se svijaš, s mjesta na mjesto skačeš, da bol ublažiš. Temperaturu vode računam na 5—6° C, jer je hladnija od one u Rječini u Primorju, gdje se od studeni lupi koža sa tabana.

Od ptica nastanila se oko jezera ledka ili vodoribić (*Alcedo ispida*), hvatajuć dugim kljunom mlade lipene. Po kamenju izvan jezera posjeda kratkorepi vodeni kos (*Cinclus*

*) Svaki potok, koji ljeti presuši, zovu u Gorskom kotaru »sušica,« u Lici »suva ja.«

¹⁾ Zovu taj vrh i Kupečki vrh; prof. M. Šenoa zove ga Staklicom. (Rijeka Kupa i njezino porečje. — Rad jugosl. akademije 1895., str. 127.).

CRKVA U RAZLOGAMA.

aquaticus), i gdje voda preko kamenja skače, tuj mu je najmilije mjestance, tu se rado peruša. K njemu se pridružuje i vita gorska »f l i s k a« (Motacilla boarula), a po šumama cipčće gorska sjenica (Parus cristatus).

U jezeru zatekoh i račaricu, vodaricu ili berečaricu (Tropidonotus tessellatus), vrstu zmije, koja veoma vješto pliva, roni i ribama se hrani. Kad svemu tomu pridaš nekoje mekušce, koji su na okolo puzali, sav ti je to život Kupeškoga jezera. Inače vlada svetčana i duboka tišina, koja bolnomu srcu osobito prija, tišina, koja ljudsku dušu osobitim čuvstvom napunjuje. Pripoviedao mi prijatelj O., kad bijaše jednoč na ovom jezeru, da se u toj divljoj romantici ćutio nekako slabim, nesigurnim, jer je priroda odviše veličajna »Bijaše to po podne« — nastavi dalje — »a u doba jesensko, kad sam stajao kraj jezera. Prisluškujem na sve strane, prisluškujem dugo, ali ne ćuh niti glaska božjega stvora; niemo bijaše podulje sve, nu na jednom zahuhuka sova, a to me toli uznemirilo, da sam jezero ostavio i u Kupare se povratio.«

Da položaj Kupeškoga jezera bude zanimiviji, uzdigla se u njemu s lieve strane ćunjasta vapnena pećina, iz koje porasla visoka vrba, odsievajući na gladkoj mu površini. Oko jezera ima s iste strane nekoliko otvora, na koje voda u jeseni i s proljeća izbija.

Kupeško jezero prima svoju vodu od sklopa risnjačkoga, a iz takove dubljine, da mu je površje posve mirno. Samo s proljeća, kad snieg kopni, zakuha voda u jezeru, tako, da iz dna istoga kamenje kida i izbacuje. A kad provali i na pomenute otvore, pak se ruši ovuda i rašičevica, tad se digne jezero još i nad vrbu, koja je iz ćunjaste pećine porastla. Da voda Kupeškoga jezera dolazi iz velike dubljine, odaje i nizka temperatura vode, a da Kupeško jezero nije prvotno vrelo Kupe, dokazuju i druge ćinjenice.

Padne li nagla kiša na visoćini oko Crnoga luga, nabuja jezero, voda ključa iz njega neobićnom silom, a površina se digne i 6 m nad obićnu visinu. Osobito je zanimiva Mala voda, koja sa pile odnaša pilotinu u ponore, pa ju izbacuje na Kupeško jezero, gdje od nje ima uz obalu kadkad debeo suplav. (Šenoa l. c. p. 128).

Kupa izlazi iz jezera niskim slapom i dosta jakim šumom, gdje malo dalje s proljeća u nju utiće sušica Krašičevica. Velika mora biti sila i toga potoka, što svjedoće koturine i balvani nekoliko centi teški. Ima u koritu Krašičevice pjeskara, modrastoga vapnenca i konglomerata.

Od jezera skrene Kupa odmah pravcem sjevero-zapadnim, a onda zakruži sjeverno prama Kugarima, a od ovdje zapadno i napokon poduljim zavojem iztaćno. Nu koli zanimivo! Prije nego li će zakrenuti sjeverno, propada jednim ćiepom u pećinu (spilju) Limbu i provaljuje onda naglim tokom na dva pećinasta otvora, stvara potoke Studente, koji usporedo teku, a pošto su okrenuli kola slabi Kuparskih mlinova, slijevaju se u Kupu. Kupa je dakle ponornica kao i Korana, koja kod Rastovaće, nedaleko Plitvica, uvire. Od jezera prama Kugarom korito se sve viši širi, mjestimice je nepravilno, grebenasto, a voda i 2—4 m duboka.

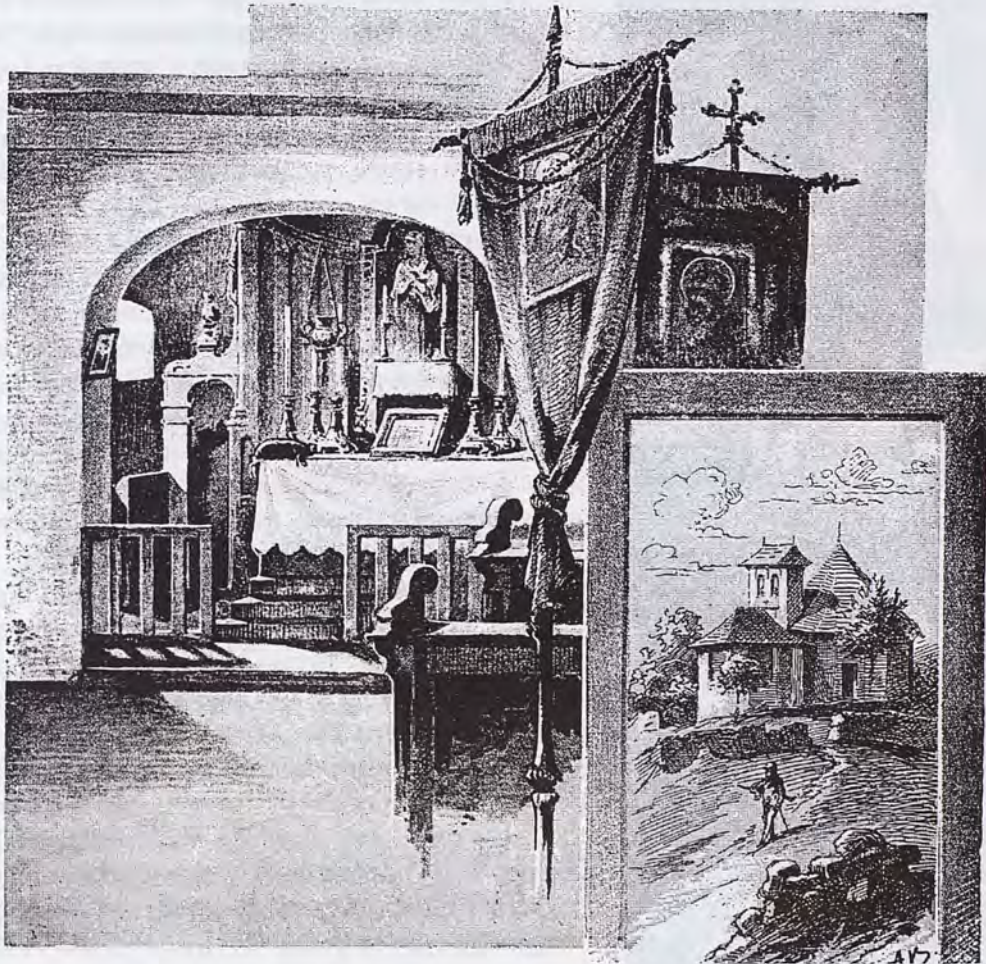
Na našim zemljovidima nije Kupeško jezero naznaćeno, što valja u buduće svakako učiniti.*) Kad sam sve oko jezera razgledao, krenuh opet na Razloge, jer uz Kupu nije moguće u Kupare doći. Spustiv se nizbrdice, stajao sam nekoliko ćasaka na desnom briegu šumeće Kupe, koju mi je pregaziti valjalo. To bijaše mućno, ledene vode bojao sam se kao žeravice. Dva me ćobana uputiše, gdje je voda najplića. Kamenje, koje je

*) Spuštajuć se prama izvoru Kupe, zaćujem silan šum, te sam zviedljiv poželio vidjeti 116 metara visoki slap, što ga prof. V. Sablj ar, u svom »Mjestopisnom rjećniku« spominje. Nu kad tamo, ne nadjoh ništa, pa zato i ovom zgodom taj navod izpravljam. Od Podstiena do Severina i dalje, šumi Kupa mjestimice jako, bud što voda preko kamenja skaće, bud što su je pregradili radi mlinova, nu onakova slapa ne pravi Kupa nigdje, jer joj tok nakon višegodišnjih iztraživanja poznajem od izvora do vodostaje. — (Mjesto, gdje utiće jedna voda u drugu zove naš narod i »vodostaja,« jer tuj voda obiće mirno stoji).

od alga sluzavo, jako otežčava hod, svaki se čas pomakne noga, te si je čovjek lahko i obrani. Morao sam sad jednu, sad drugu nogu dizati, kako me jako zeblo i tako koracati.

Kupari ili Kupa leže s lieve obale rieke Kupe, a malen broj žitelja nastanio se u sedam drvenih kućeraka. Na Studencima štropoću dva mlina, a tamo opet šumi Kupa, dočim se samo mjesto raztrkalo po obroncima brdašca, da bude sigurnije od vode. Iza sela hrli druga sušica, Kupeški jarak zvana. Da znade biti jaka, svjedoče podrtine jedne kuće, koju je prije nekoliko godina razorila.

Ljudi su u Kuparima sinci prirode. Kad im rekoh, da sam radi njihove okolice došao, nisu se tomu dosta načuditi mogli, a kako su me gledali, znak je, da kaputaša

NUTRAŠNJOST ŽUPNE CRKVE U RAZLOGAMA.

riedko vide. Razgovarao sam s njima vrlo teško, jer niti govore hrvatski, niti čisto slovenski. U Kuparima i stari je ribar, koji ti nudja pastrve i lipene.

»A gdje su vam ribe?» — Tamo dolje pod kućom u »puntaru.«

»A pošto funta?»

»Po pet groša,« odgovornu stari.

»Hajde, da vidim, je li riba liepa.«

Tu sam morao dugo čekati, dok je dječko sa ključima iz Studenaca došao, da si iz kuće uzme vagu. Donese stari kantar s drvenim držkom, a mjesto željezna uteza, oveza konopcem obli kamen. Podjoh sa starcem do Kupe. U hladu vrba ležao njegov

puntar: drvena škrinja sa škuljama, u kojoj živu ribu, ponajveć za čabarsku gospoštiju drži. Bijaše tu lipena, a kako ih volim od pastrva, kupih te dobre ribe 3 funta.

Najveći lipen (lipan, lipljen, *Thymallus vexillifer*, die Aesche) naraste na 3 funta težak. Telo mu je sivkasto, tamno-smedjim prugama izcrtano, hrbat crno-pedičav, trbuh

bielo-siv, kod mladih posve biel, grlene su peraje sive, trbušna, zarepna i repna rumene. Iza prve teče ružičasta, a pred njome narančasta pruga. Oko je zlatasto. Značajna je velika hrbtena peraja, jer je crnim pascima izcrtana. Liepa riba, biela mesa, koje se pečeno razpada u četvorce.

Plativ ribu, počeo sam se vraćati. Uz put razgledao sam i mjesto, gdje se riba lovi. To je od kamenja složita trokutasta gromača, koja je prama vrhu otvorena. U tu ogradu poganjaju ribu iz daleka, lupajući po površini vode štapovima, a kad je u ogradi, tad ju potjeraju na »vršišće« (otvor) u »vršu«, pa eto punc torbe lova. Osim toga love ribu još i mrežom »gazancom« pod hladovitim grmljem, gdje se drže rado pastrve.

Od Kupara skreće Kupa iztočno, a tad se malom okvkom svija prama Kuželju, nu prije nego će simo, prima s lieva Čabranku. Nekoliko časaka od ovdje, leži uz lievi brieg kranjsko mjesto Osivnica, a s naše strane seoce Hrvatsko. Do Kuželja teče Kupa medju visokim, šumovitim i pećinastim vrhovima, a tada zalazi u prekrasnu dolinu brodsku.

Kupa je bogata ribom. Osim pastrva i lipena, ima u njoj sulaka (*Salmo Hucho*), potajnica (*Cobitis taenia*), jarnečaka (*Gobio vulgaris*), glavoča (*Cottus gobio*), pak podvusta, plotica, mrena, klenova, štuka. Sve te ribe vole bistru i hladnu vodu, dočim ostale vrste, koje ljube mulj (krap, linjak, som, menko) od izvora do Severina posve manjkaju. Za malakologa krije Kupa malo znamenitosti. Od mekušaca ima na izvoru kapica (*Ancylus fluviatilis*) i *Lithoglyphus pygmaeus*, dalje u koritu »strgača« (*Unio batavus*), *Neritina carinata*, *Lithoglyphus fuscus*, *L. naticoides*, *Melania Holandri* var. *legitima*, *Anodonta cellensis* var. *depressa*, *Melanopsis Esperi* i *M. acicularis*.

Od ptica ubili su kod Broda divljih gusaka i riedku patku *Anas acuta*, koju Niemac radi tanka, šiljasta i uzvinuta repa zove »Spitzente«, a Dalmatinac »vrbaš« ili »repaš«.

Razgledav oko Kupara sve, što me je zanimalo, morao sam se vraćati radi glada, kojemu se pridružila i velika žega. Oprtiv svoje lipene, koje sam koprivom omotao, krenuh opet do Studenaca, gdje me mali izdubeni čun mojega ribara prevesti imao. Stupiv u nj, pograbi moj starac dugačak štap, što ga »drug« zove, te podupirući i

KUPEŠKO JEZERO.

potiskivajući malo me po malo na drugu stranu preveze. Sad se valjalo uzpeti na Razloge, nu to ne bijaše baš lahak posao, jer su mi od velika napora koljena klecala. Pomicao sam se kao iznemogao vojnik i oko dva i pô došao do svoje krčmice, kamo sam sav satrven na klupu pao. Gospodarica Luca, znajući unapried, da ću se izmučiti, pripravi baš sočan objed. Da se lukulski počastim, dao sam i tri manja lipena izpeći, a po objedu protegnuo sam se na klupu i sladko spavao.

Oko 6 sati krenem na put. Spustio sam se prama Srakovcu, a odavle uzpeo na Okrug i Biljevinu. Uz put dočujem iz gluhe šume ženske glasove: pjevale su djevojke, koje u šumi šindru nose i spremaju. Ta me pjesma tako ohrabrila, kao bubanj ili trublja na dugotrajnoj hodnji obnemogla vojnika. Pred Crnim lugom izvadih najvećega lipena, te sam veselo s njim stupio u sobu prijatelja župnika S., koji me željno izgledao i kojemu sam uspjeh ciele ekspedicije opisati i izpripoviedati morao.

Drugi dan u jutro krenuo sam preko šumovita vrha Koprive put Lokava, kuda je ugodno putovati, jer te prati debeli hlad. Kod maloga vrelašca odloži moj vodić kovčeg, da se napije, nu na jednom uzklikne: »Medjed, gospodine!«

»Gdje?, gdje je?«

»Nije sada, gospodine, ovdje, ali je bio, evo mu vidite trag; tuj je kamenje prevraćao i mravinjak razkopao.« U istinu bijahu u blatu velike šapetine utisnute, a našao sam i nekoliko medjedjih dlaka.

Kad smo ostavili gustu ovu goru, dodjosmo na liepe gorske pašnjake, koje »lazi« zovu. Uz put pozdravlja te Telekia opeciosa, koju ovdje »opuh« zovu. Ta je biljka inače riedka, ali u Gorskom kotaru obična. Nalikuje sunčanici, a poraste 1 i pô metar visoko. Lišće je veliko, srčasto, dvostruko pilasto, na 4 *dm* dugo, a 3 *dm* široko. Cviet je velik i žut kao zlato. Opuh spada medju sucvjetke (Compositae), te raste zadružno, osobito uz šumske prikrajke. Kod Maloga sela i Crnoga luga je običan, isto tako kod Mrzle vodice, na Risnjaku u Smrekovcu, kod Lokava, Fužine i Delnica, na Sv. gori, kod Gerova i na Velikoj Viševici.

ŠUMARSKA KOLIBA U SMREKOVCU.

BJELOLIST.

Alpinska cvjetana Gorskoga kotara bijaše nam do najnovije doba nepoznata. Prvi botaničari Wulfen i Hacquet malo su nam zabilježili i tek odkada sagrađiše karlovačko-riečku prugu, osvanuše i cvjetani bolji dani. Već god. 1876 vidjesmo na Risnjaku i u nas dobro poznatoga botaničara dra Borbasa, koji je na taj brieg prvi pažnju botaničkoga svieta svratio. On bijaše sretne ruke, jer je našao i novih biljaka; on bijaše prvi stručnjak, koji je tu bjelolist (*Edelweiss*; *Leontopodium alpinum*) sabirao i to riedko i zanimivo našašće objavio u bečkim botaničkim novinama.

Malo ima u nas ljudi, kojim bi poznato bilo, da bjelolist u našoj domovini raste, malo ih je, koji u to i vjeruju i za njegova staništa znadu. Zato i posvećujem ove redke toj rado gledanoj i miloj alpinki kojom se u Alpama i mlado i staro, i veliko i malo, rado kiti.

Da bjelolist na Risnjaku raste, znalo se u Gorskom kotaru već g. 1873., kad ga je sa toga vrha prvi donio i među prijatelje razdielio Josip Ribička, bivši šumarski vježbenik u Crnom lugu. Kad su planinari god. 1878 posjetili Risnjak, došao je i blagopokojni dr. Šloser-Klekovski, koji se ovamo potrudio iz Zagreba naročito radi bjelolista. Dobročudnomu starini činilo se čudno, dapače i nevjerojatno, da bi ta alpinka uspievala na Risnjaku. Gledam dr. Šlosera i sada, kako se poput mladića uzpinje risnjačkim sedlom, a sa tjemence mu briega kliču planinari: živio i slava. Vidim ga i sada, kako je sustao i zagledao se, opaziv busić bjelolista u najbujnijem cvietu. On se je prvi sagnuo i to divno čedo hrvatske flore ogledao. Svi planinari bijahu uzhićeni, kad su vidjeli, kako se starina tomu našašću veseli i svaki je nastojao, da si zatakne bjelolist bilo u zupućak, bilo za šešir.

No Velikom Risnjaku ne pripada prvenstvo, već Srnopasu kod Gračaca (1386 m) u Lici, u južnom velebitskom krilu. Tu ga je otkrio Ivan Zélebor, bivši pristav bečkoga dvorskoga muzeja, kad je putovao godine 1863 i 1865 gornjom Krajinom.

Na Srnopasu druguje bjelolist sa nekim riedkim alpskim cviećem, kao: Scabiosa graminifolia, Campanula Waldsteiniana, Satureja pygmaea, Micromeria Pimpirella, Aquilegia viscosa, Arenaria gracilis, Cerastium grandiflorum, Heliosperma quadrifidum, dočim smo ga na Risnjaku našli u društvu sa gorskom ružom (Rhododendron hirsutum) sa alpskim zvieždanom (Aster alpinus), bjelocvjetim žabnjakom (Ranunculus platanifolius), sa Hieracium villosum, Pedicularis verticillata, Campanula pusilla, nježnim karanfiljem Dianthus Sternbergii i alpskom ružom (Rosa alpina), da i ne izbrajamo ostala gizdava čeda alpske flore. Naslućivao sam, da bi bjelolist mogao rasti i na susjednim briegovima Risnjaka, pa sam ga i sbilja našao na Velikom i Malom Snježniku, na Medvrhu, a ne manjka Jelencu, dočim ga na Viševici, Bitoraju i ostalim briegovima Gorskoga kotara nema. Nisam ga našao u Primorju na 1327 m visokom Obruču, nitj na Suhom vrhu (1350 m), kao što manjka i Veloj Učki (Monte Maggiore) u Istriji, koju smo posjetili po dva puta. U Gorski kotar prelazi bjelolist iz susjedne Kranjske. Sabirali smo ga 15. kolovoza 1885. na Kranjskom Snježniku u visini od 1796 m sa nekim alpinkama, koje u nas manjkaju. Tu, u ovoj visini prava mu je domovina, tu

SABIRAČ BJELOLISTA.

Bjelolist spada u pleme sucvjetaka ili glavočika (Compositae) kamo od poznatijih brojimo i sunčanicu, pelin ili loćiku.

Poznamo od toga roda 4 vrste od kojih rastu dvie u Evropi i Aziji, a dvie na Andama u južnoj Americi, od Nove Granade do Perua.

U Evropi raste bjelolist na Alpama, Karpatima, u Španiji na Pirenejama, u Italiji na Abruzzama.

Poraste 4—20 *cm* visoko, jednovite je i razgranjene stablike, koja je, kao i sva bilina, bielo runjava, a ne bez razloga.

Nema li na visokoj mu postojbini kiše, magle i rose, a vjetar cio dan nateže, tanka se zemlja izsuši, i nije kadra, da privede bjelolistu nužnu tekuću hranu i zato na takim mjestima raste kudravo, runjavo i dlakavo bilje. Na Alpama Draba tomentosa, stellata, Senecio incanus i Carniolicus (Goldraute), gorka Achillea Clavennae i najglasovitije alpinke: *Antemisia Mutellina* (Edelraute) i *Leontopodium alpinum*, kojima su dlačice regulatori transpiracije.

Cvjetne glavice sabrane su u bjelolista na vrhu stablike i zviezdoliko okružene koturom listova, kojemu je velika ciena u tome, što se posušen, kao i ciela bilina, ne mienja. Razpored je cvjetnih glavica u bjelolista osobit i veoma zanimiv, kao i u srodnoga mu lopuha. Imamo od njega tri oblika ili forme. Na jednom ima srednja glavica ciele ucvasti samo prividne prašničke cvietke, a okružujuće ju glavice sastavljaju plodnički cvietovi. U drugog je oblika srednja glavica opet sastavljena prividno od prašničkih cvietaka, nu u glavicama kruga su ovi okruženi samim plodničkim cvietcima, dočim

sam našao pojedinaca, u kojih je cviet (kotur) poput škude velik, nu opet patuljak prama onom čudo-bjelolista, što su našli u Sarnthalu, a izložili u Bozenu. Ovaj bjelolist imao je u premjeru 12 centimetara i 29 zraka u koturu te ga pokloniše nadvojvodi Carlu Ljudevitu.

Veoma je čudnovato bjelolistovo osamljeno stanište na Crnopasu, jer ga ne poznamo sa drugih viših velebitskih divova. Niti ga je našao Waldstein-Kitaibel, niti Zelebor, Šloser — Vukotinović, dr. Borbas ili pokojni profesor Jergović, koji se uzpeo na sve najviše briegove velebitske, pa smo ga i mi po Velebitu badava tražili.

Glede toga nije Crnopas jedini brieg u susjedstvu naše domovine. U Tarnovanskoj šumi raste bjelolist samo na Golaku, nu u neizmjerne množini. Tako je osamljen i u južnoj Srbiji, gdje su ga našli na Mucanju (1400—1500 *m*) kod Ivanice. Iz Bosne poznamo bjelolist sa planine Plase (do 1900 *m*), Prislaba i Čvrstnice. God. 1896. odkrio ga je dr. Beck i na Troglavu (1913 *m*) kod Livna. Tu buji sa *Aquilegia dinarica*, *Arenaria gracilis*, *Campanula pusilla*, *Achillea Clavennae*, *Calamintha croatica* i *Hieracium villosum* (Ein botanischer Ausflug auf den Troglav bei Livno. Beč, 1897, poseb odt. str. 6).

U Dalmaciji ima bjelolista na Orjenu, a poznamo ga i sa Ranišave, pogorja Durmitorova, a bit će ga i po drugim visokim briegovima Dalmacije.

imadu u trećeg oblika sve glavice prividne prašničke cvietke, koji su okruženi čistim plodničkim cvietcima. (K e r n e r: Pflanzenleben. II., p. 296).

Na Ortelesu ima pojedinaca sa gurmatin cvietovima (gefüllte Blüthe), a na Karpatima jedna odlika na klimavim stablikama (var. laxiflorum).

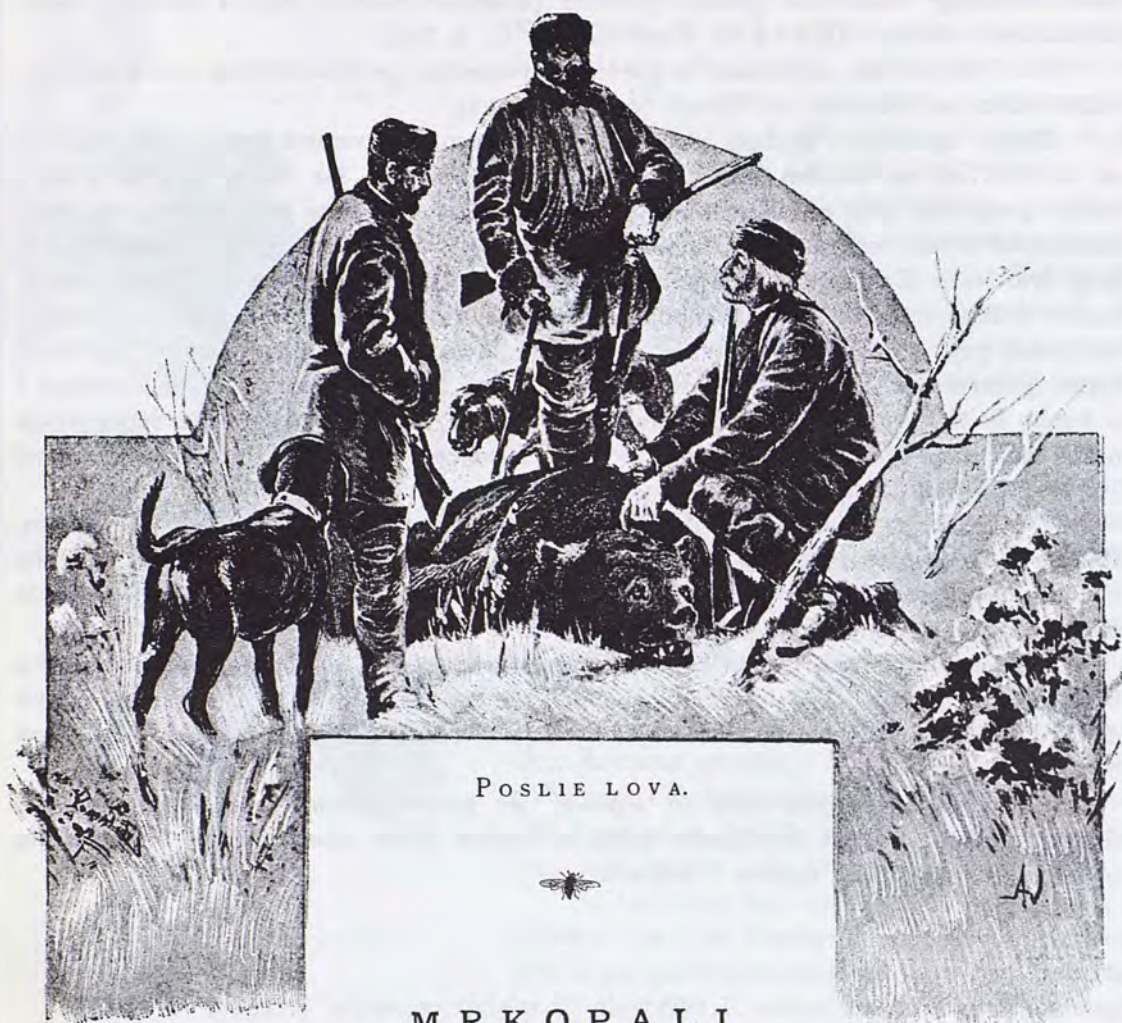
Dočim bjelolistovi srodnici u nas rastu po šumama, močvarama i pustarama, nastanio se bjelolist na bliedim vapnenim stienama i liticama Na visinama, gdje grom i munja gospoduju, goje orô svoje timor-gniezdo vije, gdje silna bruji bura: razvio je on svoje zviezdoliko cvieće, kao i podno alpinskih ledenjaka. Na Velikom Risnjaku jedini mu je drug crni leptir *Erebia Tyndarus*, koji ga i na Alpama oblietava i svojim baršunastim krilima miluje i draga. Nigdje nije bjelolistu tolika ciena, kao u alpskim zemljama, gdje od njega viju divne kite, prave košarice, zarubljuju okvire, upriličuju razne spomen-dare, pričekuju željezničke vlakove, da ga nude putnicima, ali donošaju i u kupke ili na jezera, kada mu je hora. Nema putnika, koji bjelolist sa Semmeringa ne bi kući ponio, nema putnika, koji se i na Bledskom jezeru, gdje ga zovu Slovenci »pečnica«, ne bi njime zakitio.

U Koruškoj, na podnožju Predilskoga sedla, goje bjelolist već više godina. Godine 1893 prešali i posušili su samo u jednom selu (Unter-Preth) 2 i pò milijuna komada, te odpremili u samu Njemačku u vriednosti od 5000 for. Kod Jakela posušise do 300.000 komada, a suše ga po dva mjeseca.

U Gorskom kotaru valjalo bi bjelolist uzeti pod zaštitu, jer će ga inače, a naročito na Risnjaku, ne stati. Gledali smo i sámi, gdje se bjelolist čupa celim korjenom, mjesto da se lagano odkida. U Tirolu zabranjeno je bjelolist bez dozvole brati pod globom od 5–50 forintah.

Čuvajmo i njegujmo milu tu alpinku, jer su i Gorskomu kotaru bolji dani na osvitku, a kad mu se svetčanom prilikom otvore divne dveri prirode: biti će mu bjelolist najljepšim uresom i nakitom.

POSLE LOVA.

MRKOPALJ.

Pred nama se proteglo daleko plodno i bujno polje po kojem se žari i talasa žito, zeleni krumpir i sočne livade. Nekako usred polja uzdigla se Rotarova glavica, a na podnožju povlastno trgovište Mrkopalj (824 m), razkriliv se sa tri dugačke ulice prama jugu, zapadu i sjevero-iztoku. Sjeverni ravni dio mrkopaljskoga polja seže od Poljica do Mrkoplja, južni od ovdje do Tuka, dočim se zapadni pružio pod Čelim bašom (1085 m) i Majem (1269 m), koji je skoro do tjemence ogrnut debelim lazima i košenicama po kojima buji planinska trava i miomirisno alpsko bilje.

Mrkopaljsko polje okruženo je visokim briegovima i vrhovima, a Mrkopalj pravo je planinsko gnjezdo jedrih naših gorštaka. Veličajan je pogled na šumovitu Bjelolasicu, najviši brieg Velike Kapele, na Višnjevicu (1367 m), na Burni Bitoraj i mrku Crnu kosu.

Mrkopaljsko polje naseliše Hrvati, Česi i Poljaci za vladanja Marije Terezije, a g. 1750. Prvi naseljenici sagradiše crkvu na čast Majci božjoj, koju su g. 1854 pregradili. Prvi župnik bijaše Josip Juraj Šoštarić, imenovan god. 1771, dočim podpadaše prije Mrkopalj župi ravnogorskoj. Dekret je Šoštariću izdan u Bakru po biskupu Piju Manzadoru.

Šoštarić zaglavio je veoma nesretno. U ono doba bijaše običajno, da je župnik stabla, koja su se imala posjeći, najprije blagoslovio, a po tom bi jedno podsjekli. Takovom svetčanom prilikom, obori se jedno stablo, shvati župnika Šoštarića, te ga smrvi.

Mrkopalj ima do 3000 duša, a zanimivo je znati, da je narod ovdje veoma plodan, pa kamo sreće, da je i druguda tako, a naročito u nekim krajevima u Slavoniji. Polag krstnih knjiga rodilo se od god. 1824 do 1893 7894, a umrlo 4438 duša, ostalo dakle živih 3456.

Na mrkopaljsku župu spadaju mjesta: Brestova draga prama Fužini; Begovo razdolje i Stari laz prama Ravnoj gori, Sungeri Mrkoplju na sjevero-zapadu i Tuk, dva sela istoga imena.

O imenu Mrkoplja bilo je govora i u novinama. Na pečatu sam čitao: Sigill. privileg. Oppidi Regii Mercopail. Vienna Austriae 14. März 1785. U daljnim povlasticama izdanim po caru Franji I. od 6. srpnja 1792 čita se isto ime. U dekretu župnika Šoštarića čitah »Mercopaly.«

Niemci su ovo ime izkrivili, a mjesto i polje dobilo je svoje ime svakako od mrkih šuma crnogorice, kao n. pr. i briegovi Mrkovac, Mrkvišće. Zovu ga neki još i danas Mrkopolj (e)*.

Krajevi mrkopaljski spadaju na formaciju krasa, i tlo je tu tako izšupljeno, da se kuće tresu, kada cestom prolaze natovarena kola. I tu vlada velika nestašica vode, jer je kod Mrkoplja jedan jedini kal Sinica. Ovdje možeš vidjeti, kako s jedne strane ljudi vodu lievaju u »brimenicu« (lodricu), dočim se s druge napaja krupna stoka.

Mrkopaljsko polje plodno je i Bogom blagoslovljeno, a mrkopaljsko zelje i krumpir glasoviti. Uz drugo žito siju i proju, prohu, koju ovdje zovu »žulja«, dočim kukuruz, grah i vinova loza tu ne rastu Podnebeje je oštro; snieg počme padati oko Martinja, a zima traje do pò godine. Priroda se budi iz zimskoga sna tek oko Filipova, a najugodniji su mjeseci srpanj i kolovoz.

Mrkopaljci kao gorjani bave se ponajviše drvarijom, a mnogi zalaze i u sviet, gdje kao kućaci trguju sitnom robom. Kroz mjesto vodi Karolinska cesta, koja dolazi iz Vrbovskoga, te joj je nedaleko Mrkoplja i najveća visina.

U zabitnim mrkopaljskim šumama ima i medjeda i ne prodje zima, da ne bi kojega ubili. Ogroman bijaše medjed, kojega ubiše u veljači godine 1893, o kom lovu piše očevidac ovo:

»Juraj Kumer, seljak iz Bregovarazdolja, dojava kr. šumaru gosp. Ivanu Kranyaku, da zna za jedan medjedji brlog, pak ako šumar želi na medjeda poći, da će ga povesti. Gospodin šumar dogovori se sa mjestnim kapelanom gosp. Mirkom Pacherom, te odluče, da će medjeda potražiti u njegovu brlogu. Dne 23. veljače krenu dakle naša lovačka družba, sastojeća iz gg. šumara, kapelana, šumskog vježbenika Kundra, te lugara Starčevića, Mihelčića, Šepića i Komadine uzprkos silnom sniegu, koji je baš taj dan jugovinom padao, na rečeni brlog. — Na »Razkrižju«, kakvih 10 kilometara od Mrkoplja, ostaviše lovci saonice, pak predvođeni od dva lugara u t. zv. »Krpnja«, počehše se uzpinjati korak na korak gazeći silan snieg »Akurtijevim putem« u »Konačku kosu«. Iza jedostavnog vrlo napornog hoda, lovci se ustave, pak nabivši puške kugljami počmu se vrlo tiho i lagano spuštati niz šikarje k brlogu, koji bi po kazivanju Kumero u negdje u blizini imao biti. — Jedva, što se 60 koraka spustiše, reče u pò glasa lugar Mihelčić: »Eno ga!« Šapat prodje od usta do usta i svi opaze u ogromnoj šupljoj jeli silnu glavurinu i desnu medjedju šapu. — Medjed bio je prije zanjušio lovce, pa htio umaći, ali jako zatrpan nije mogao odmah, a videći, da mu je koža na pazaru, poče silom provaljivati i mrkim pogledom mjeriti sad jednog, sad drugog lovca. Preteče ga medjutim brzina lovaca, jer na uzklik »eno ga«, odvažni lovci skočiše, te do preko koljena u sniegu, u daljini od 15 koraka, obkoliše brlog. Gospodin šumar odape prvi svoj

* U spisu od godine 1632, u kojem kraljevski povjerenici Ivan Verneg i Ivan Somogji opisuju tadašnja sjedišta i život Vlaha na Vrbovskom, u Gomirju i na Moravicama, dolazi mjesto još pod imenom Mrkopolje. (Vienac. 1891, str. 763).

pušku i pogodi medonju usred čela, medjed povuče glavu natrag u brlog, dok je za čas još više ne pruži. — U isto doba odapeše svoje puške gospodin Kundrat i lugar Mihelčić, koji medjeda opet pogodiše u glavu i desnu šapu, te se medo opet povuče natrag, ali odmah još većom silom provali, hotеći razvaliti brlog. Na poziv gospodina šumara udara ga sada četvrtim hitcem gospodin kapelan Pacher tako sgodno u čelo, da mu je odmah runja odskočila, a glava mu se silno stresla. Premda mu je tim hitcem zadat smrtni udarac, pucahu još trojica lugara, te gorostas medo klonu. — Lovci poteškoše odmah k njemu, te ga još malo živa počеше vući iz brloga. Kada ga je već polovica vani bila, sjeti se medo još jednom svoje nekadanje jakosti, mahne šapom i silno zaurla, tako da lovci odskočiv, odmah opet puške na njega naperiše, ali mu je to bio zadnji trzaj, jer se na to mrtav pruži, pa nije bilo od potrebe dalje pucati. — Lovci odložiše puške, pak netko za gubicu, netko za ušesa i šape, težkom ga mukom iz brloga izvukoše. A bilo je tada što i vidjeti! Ogromni crni medo 2'25 metra dug, sa 33 ctm. širokom lubanjom i 25 ctm. dugačkimi šapama ležao pred lovcima. — A sada da vidiš neprilike i muke — tko da ga kroz šikaru do saonica iznese! Put od 60 korčaja do ceste prevališe noseći medu na jakom bukovom kolcu naši lovci jedva za $\frac{3}{4}$ sata, a za tim ga odvukoše lancima po cesti do saonica. Nakon malog odmora, ajde s njime put Begovarzdolja, gdje se sav narod oko lovaca sakupio, gledeći mrkonju, koji im je lani poubijao nekoliko glava goveda, a sigurno bi im i ljetos nanio na govedskom blagu štete. U 4 sata krenuše lovci sa velikim svojim plienom put Mrkoplja, pa da kraj muke i prestale pogibelji bude i šale: podigoše medi glavu visoko, a šape mu preko saonica prebaciše tako, da se je na sve kraje klanjao, kao da se sam zahvaljuje na ovaciji, koju Mrkopaljci povrativšim se lovcima prirediše. Kod paranja našlo se više taneta u glavi i u šapama, a jedna čak u srcu; lubanja bila mu na tri mjesta probita. Težio je preko 3 centa, a krzno mu je upravo krasno«.

Pilarova pećina.

Pećina (spilja) sa sigom ima u našoj domovini mnogo, nu spilje sa ledom u obće su riedke, a u nas više manje i nepoznate, dapače nekoji ljudi ne će ni da vjeruju, da ima u nas vječna sniega, a kamo li leda.

Od susjednih zemalja znamenita je svojim ledenicama Kranjska, a područje im Tarnovanska šuma i Hrušna gora. Mali i veliki »ledenik« leži pod Liepim brdom kod Paradane, te za prvi piše Karlo Moser,* da je jedan od najljepših geoloških pojava i da mu nema jamačno premca na cijeloj zemlji. Taj ledenik leži u ponikvi, kojoj se spuštaš 50 m dubokim ždriplom, koje je zatrpano sniegom i ledom.

Jedna stiena dieli ovaj ledenik, koji Slovenci zovu »malim« od »velikoga« ledenika koji bijaše u ljeti pun vode, s toga Moser nije mogao napried.

Ledenik, što zovu Suhu bezdan, nije pristupan, dočim u ledenik kod Prevale vode troja ledena vrata. Ima ledenika kod Dola, a u jednom trulo leda, kojemu je u premjeru 5 metara.

Na Nanosu ima Veliki i Mali trški ledenik; k prvomu vodi 150 m dubok ulaz, dočim je drugomu duljina 50 m. Slapenski ledenik, dubok je do 100 m, a znamenit je onaj u Hrušici pod Debelim vrhom (1300 m). U Brlovoj jami stvara se led u rujnu ili početkom listopada i ima tada ledenih prilika, koje zapremaju gornji dio ledenice. U ovoj spilji našao je Moser nekoje insekte, a medju njima i *Trechus Croaticus*.

*) Dr. C. Carl Moser: »Die Eishöhlen des Tarnowaner und Birnbaumer Waldgebirges.« Wien, 1889. Posebnoga odtiska strana 1—20.

Godine 1863 bijaše velika oskudica na ledu i tom su prilikom iz Tarnovanske šume zvezli nekoliko tisuća centi leda u Trst, tu ga razdrobili, u bačve nakladali, šupljine pilotinom i solju izpunili i krcali za Aleksandriju, prodavajući centu po 5—6 forinta.

Spilja ledenica ima i u Srbiji, Štajerskoj, Solnogradskoj, Tirolu, u Ugarskoj, od kojih je znamenita osobito ona kod Dobšina u Malim Tatrama; ima ih u Francezkoj od kojih je novija ona na visočini Langresa kod Dijona, poznata kao »Creux pèrcé« sa ledenim stupovima.

Ledenicu kod Mrkoplja prvi nam je zabilježio Vinko Sabljari u svom »Mjestopisnom rječniku kraljevine Hrvatske« sa dva tri redka, a u istome djelu i za Komu u Lici, dočim nam Fras u svojoj topografiji Karlovačke Krajine spominje za isto mjesto više pećina u kojima pčele gnjezde. Godine 1892 saznasmo, da ima takova pećina i na Velebitu kod Oštarija u Grabrovoj strani, koju zovu »lednjača«, a ima u njoj divljih golubova (Columba livia; Felsentaube). Najkrasnija ledenica leži kod Studenaca, nedaleko Perušića, a znamenita je i Rabatina pećina kod Tounja.

Kako bijaše mrkopaljska ledenica slabo poznata, pošao sam do nje 8. kolovoza god. 1884, krenuv iz Lokava u Mrkopalj.

Mrkopaljci poznaju tu čudnovatu spilju već mnogo godina, pošto u njoj ljetom zalaze, led lome, tope ga i piju; rabe ga u lječničke svrhe, hlade njime mlaku pitku vođu, nu potanje mi o njoj nije nitko znao pripoviedati.

Drugi dan u jutro dodje po mene vodić Milica, te mi reče, da je spremio svietiljke i sve potrebno, i da bismo mogli krenuti. Prebaciv preko ramena ogrtač i turnuv toplomjer u žep, krenusmo iz Mrkoplja prama Mrzloj dragi, gustoj šumi crnogorice, koja nije zakrčena ledom, kako bi to netko htio, već je zračna šuma smreke, udaljena sat i pô od Mrkoplja.

Od kolnika ili voznika, kojim izvažaju drva, skrenusmo nizbrdice i za malo opazismo otvor, koji nalikuje velikomu bezdnu. Uvalio se je širinom od 15 metara i okitio vitim jelama sve do ruba. Moradosmo ga obaći, a tad dodjosmo na malu prostorinu travom zaraslu. Sjeli smo, da počinemo i ohladimo, gledajući u otvor, koji pada veoma strmo i za koji bi u prvi mah mislio, da je spilja radi velike strmine nepristupna. Toplomjer mi pokazivao pred ulazom 16° R.

Ogrnuv se, krenusmo lagano u te dvore, da gledam ono, čega do sada nisam vidio i neuztrpljivo očekivah čas, kad ću za ljetna dana stupiti na led. Osobito te obuzme čuvstvo, kad sa zelene, bujne, cvjetne i suncem obasjane vanjštine, hrliš u mračnu dubljinu, koja je ledom zakrčena. Mjesto debala, gledaš ledene stupove, mjesto šarena cvieća, cvietke nježnih, ledenih kristala, mjesto zemljom, stupaš ledenim podom.

Spustiv se utrtom stazicom kraj pećina, prodjosmo preko oborenih i trulih stabala, te stajasm pred ulazom prve dvorane nad koju se vapnene pećine nagnuše na koso. Ulaz dvorane širok je 6, a visok 4 m. Dno je koso, veoma strmo i puno odrušena kamenja, nad kojim se zaokružio svod dvorane. U njoj ne nadjosmo ni sige, ni leda; 22 m je duga, 18 m široka, a na najnižem mjestu 17 m visoka. Na kraju leži omašna bukva, u koju su usječene stube, kojima valja proći.

Skrenuv iztočno, evo te pred »Ledenim vratima«, koja ukrasuju stalaktiti razne duljine i debljine, koji razsvietljeni titrahu poput jutarnje rose. Dno dvorane, u koju ćeš stupiti, prevlači tanka ledena kora, koja je dalje sve to deblja. Iz leda proviruje vapneno kamenje, koje čovjeku kod hoda pomaže, a gdje ne bijaše takova, krčili smo si put u ledu sjekinom.

Ledena dvorana duga je 17 m, široka 7 m, a 15 m visoka, strma je dna, te svršava rupom, u kojoj bijaše led 1.5 m debeo. Svod se je uzdigao poput dimnjaka, sa kojega kaplje voda, izdubivši u ledu veće i manje šupljine, a na jednom mjestu ima i korito puno pitke vode. Na dnu ima ledenih stalagmita i jedan se je razsvietljen bajno

zrcalio na ledenu podu. Objesiv toplomjer, pokazivao mi je u ledenoj dvorani $+ 0.3^{\circ}$ R., bijaše tako hladno, da sam u nogama prozebao.

Skreneš li na desno, gledaš kroz jedan otvor u spilju, gdje ima zanimivih ledenih prilika, ako i nisu takove, kao one od sige. Sprieda uzdignuo se stalagmit u prilici sladorna klobuka, a za njime drugi 1 m. visok, a 0.5 m. debeo, a do njega opet niži, ali širji. Ledeni su stupovi gladki ili se po njima led naslagao naborice. Na prvi stalagmit spušta se sa svoda drugi stalaktit, koji će se naskoro srasti. Dno dvorane tako je divotno i različno kristalizovano, da to ne mogu opisati; ovamo valja doći, to prirodno čudo gledati i diviti se tvornoj sili prirode.

Dok smo u ledenici boravili, a boravili smo cio sat, razabramo na jednom pjevajuće glasove, koji bivalu sve jasniji, dok ne banuše u dvoranu dva momka, da si na koritu napune barilca svježom vodom.

Vraćajući se, oćutismo po malo onaj topao zrak, što iz vana u ledenicu struji i sprieda te ogrijava, doćim te s traga leden zrak hladi i tu se obistinjuje ona, da te s jedne strane sunce grije, a s druge led bije.

Izmotav se iz ledene utrobe, razsvietljilo je žarko sunce ponikvu, u koju se ledenica uvalila, ali i probudilo milo ono cvieće, što nad ledom buji i cvate.

Bijaše tu *Lychnis diurna* žarka, crvena cvieta; biela i za naše planine značajna *Saxifraga lasiophylla*, veliko-cvjeti *Doronicum Croaticum*, ugodno mirisava *Calamintha grandiflora*, žuti *Galeopsis versicolor* uz kojega je porasao ljubičasti *Solanum Dulcamara* (paskvica, nepadnik), a nije manjkao *Geranium Robertianum*, i potočnica šumska (*Mysotis silvestris*, *Vergissmeinnicht*).

Da cieli ovaj vienac, što ga božica Flora savila oko

ledenice, bude još nježniji, upletoše se u njega i razne boje i pera papradi. Našli smo i puževa, koji po stienama i bilju puzaju, a medju ovima i *Campylaea umbilicaris* var. *Croatica*, koja se ovdje prilagodjuje tako studenu zraku, kao n. pr. u Zagrebu u nadbiskupskoj bašći, toplomu.

U zimi je u Pilarovoj ledenici toplo i bez leda, a s prieda zatrpano sniegom pa se tu nastane sliepi miševi, a kadkad zabludi u nju i koji zec te postane plienom lukave lisice. Vodić Milica upozorio me, da je nedaleko velike ledenice, mala ledenica. Rekoh mu, da me i tamo vodi. Spustiv se u jedan dolac, opazih, da mala ledenica

DA BOG DA!

nije spilja, već razpuklina u vapnenoj stieni, koja je obično bez leda. U okolici mrkopoljskoj još su dvie ledenice: jedna u Crnoj kosi, druga u Petehovcu, koju zovu i Mrzla draga.

Razgledav sve potanko, krenusmo put Mrkoplja. Milici sam predao stvari, da ih ponese u stan, dočim sam se ja umoran izvalio u gusti hlad i pasao oko na plodnom mrkopoljskom polju i zurio u one velebnе vrhove, što ga okružavaju.

Kad sam se u Mrkopalj povratio podjoh do jedne gostionice, da tielo malo okriepim.

Tu sam našao nešto gospode, koji me odmah zapitaše, kako spilja izgleda i ima li u njoj leda. Jedan začē pripoviedati, kako mu led iz ledenice jednom dobro došao Putujuć Mrzlom dragom po poslu, naleti mu u oko nekakva mušica, od koje mu je ono

D O B R O J U T R O !

jako zateklo. »Bog zna, što bi bilo«, nastavi, »da nisam baš blizu ledenice došao, gdje sam postao, u nju se spustio i ledom bolno oko liečio i izliečio«.

Poslie podne sjedoh u kola, te se odvezoh do Lokava. Minuv Sungere prikaza nam se Risnjak u svem veličju svojem, i malo je u domovini vrhova, koji bi se čovjeka tako dojmili, kao nebotični gorostasni V. Risnjak. Na kolostaju pričekasmo na vlak, te se oprostismo. Vrli drug odjuri put Rieke, dočim sam se ja niz obronak u Lokve spustio.

Iste godine dodjoh u Zagreb, te posjetih neprežaljenog nam geologa, dra. Gjuru Pilara, uspomeni kojega mrkopaljsku ledenicu i posvećujem. Tom sam ga prilikom umolio, da mi rztumači, kako se led u takvim špiljama i pećinama stvara, jer o tome niti sam što čuo, niti čitao.

Profesor Pilar upozorio me, da je k tomu potrebit jak propuh i veoma nizka temperatura, te me upitao, jesam li oćutio, da zrak struji. Rekoh mu, da sam na po-

vratku opazio, kako se iz ledenice magla diže, a uzrokom je tomu svakako studen zrak, koji se sgustne, kada prama površini struji, nu u samoj ledenici, da niti oćutih strujanje na tielu, niti ga razabrah na plamenu svieće i svietiljaka.

Nije mi dakle jasno, kako se tu led stvara, te je naša ledenica u tome (bar za sada) ravna ledenicama, koje nam je opisao dr. Moser. On dapaće nije oćutio ni strujanje, ni propuha, akoprem je u trim ledenicama boravio dulje vremena, dapaće u velikom ledeniku kod Paradane, koji je morao razsvietiti, nije ni plamen drhtao.

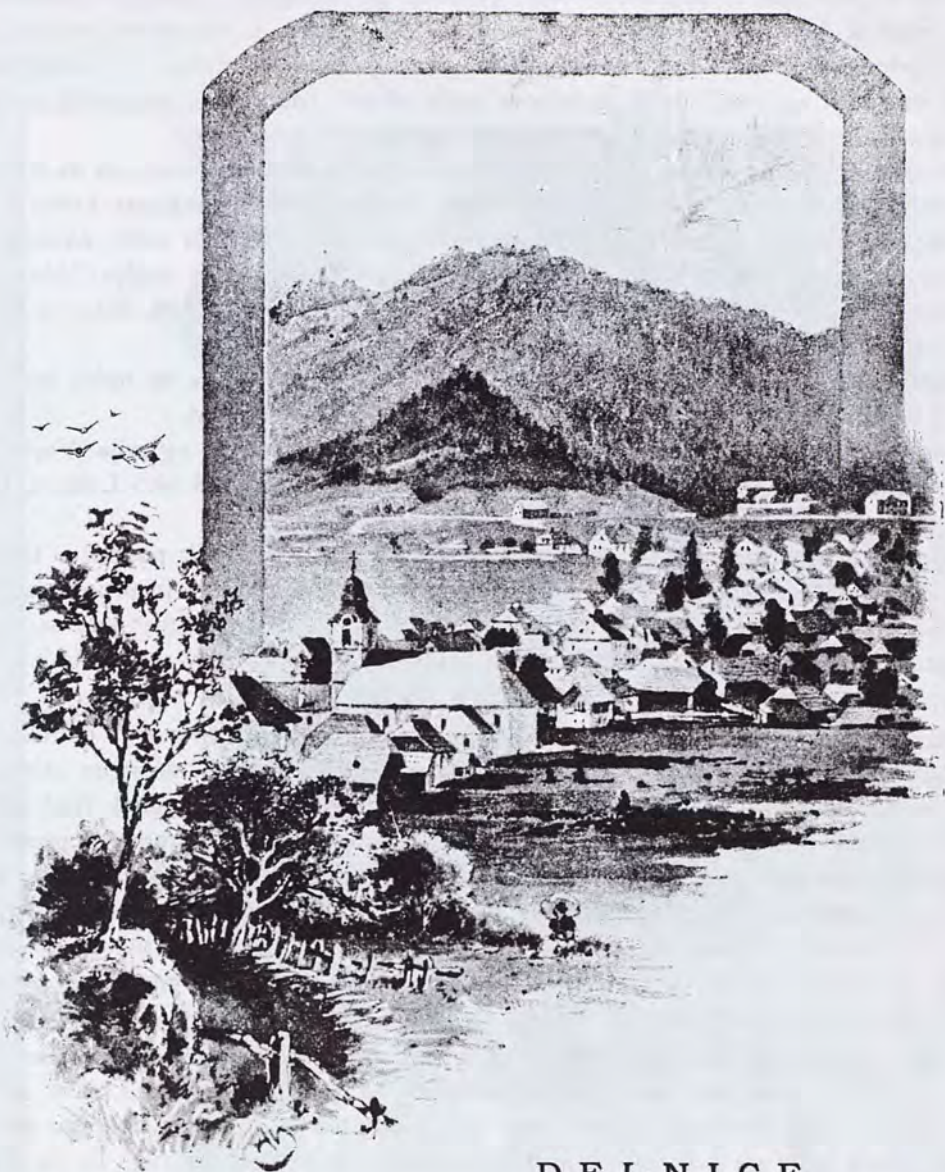
Led iz spilja ledenica razlikuje od obićnoga leda, jer je tamniji, jedriji, teži i laganije se topi. On kadkad od godine do godine deblja i pojedini se slojevi jasno razabiru.

Liepo se to vidi u Ruffinijevoj ledenici kod Dobšina, posjetili god. 1895. Ova najveća ledenica zaprema 8874 m, i ima u njoj 125.000 m³ kubićnih stopa leda i svjetsko je ćudo, kojemu hrle turiste sa svijuh strana Europe.

Profesor dr. J. Cvijić piše o postanku i razvitku leda ovo: ... One pećine i šupljine, koje su prave ledenice, imaju odredjene oblike, ćija je glavna karakteristika da im je otvor uvijek viši od ostalih delova ledenice. Uslied ovakvog oblika nastupa zimi komunikacija izmedju spoljne atmosfere i vazduha u ledenici. Zimi je spoljni vazduh hladniji i gušći, no onaj u ledenici, za to on prodire ili upravo pada na dno ledenice i zimi ima stalna teznja da najhladniji spoljni vazduh zauzme dno ledenice. To se zove otvorenom periodom njihovom. U toplijim godišjim vremenima ne padne temperatura s poljnoga vazduha nikad izpod one, koja je u ledenici i zato nema neposredne komunikacije izmedju spoljne atmosfere i vazduha u takvim šupljinama. Ovo se doba naziva zatvorenom periodom ledenice. Podpuna stagnacija ne nastupi ni u ovom dobu, već se temperatura spoljnoga vazduha i onoga u ledenici sprovodjenjem vrlo postupno izjednaćuju i uslied toga se u većih ovih šupljina ljeti popne temperatura njihove atmosfere iznad 0°. Otuda se može led u ledenicama stvarati samo u hladnijim vremenima, a poglavito zimi ...

Prof. dr. Cvijić iztiće, da pećina postane ledenicom, ako ima osim odredjenog oblika, i vode, koja ju prokapluje ili je u pećini snieg. Led se u ledenicama održi to dulje, što je niža srednja temperatura mjesta kod kojega leže i što su one pod višom geografskom širinom i na većoj visini. Nu u svima se led ne održi preko ciele godine, već se raztopi; to su periodske ledenice, doćim ga u permanentnim ledenicama ima ciele godine. (Pećine i podzemna hidrografija u istoćnoj Srbiji. Biograd 1895., str. 82—83.)

DELNICE.

Ogromni vienac briegova, koje pokrivaju šume zelenice ili crnogorica, zaokružio je duboku ponikvu u dnu koje se proteglo planinsko mjesto Delnice na pò sata daleko. — Kuće su delničke ponajveć jednospratne i od drva gradjene, nu ima i zidanica. Za svakom je skoro pleterom ogradjen vrt, a iza njih njive, po kojima Delničani sade krumpir, grah-pritkaš i zelje a siju od žita zob, ječam i ponešto pšenice. Osim poljodjelstvom, bave se Delničani drvarijom ili kreću pa baš i u daleki svijet, kao radnici.

Kreneš li Lujzijanom prama seocu Graberu, ideš hladom osobita drvoreda u kojem nisu porasla obična stabla, već je to ugledna jarebika (*Sorbus Aucuparia*), koju u jeseni krasi gusti i teški crveni grozdovi.

Od Grabera kreni nizdolicu, pa onda u jarak, koji seže jednim trakom prama Resnjaku, dočim se s drugim pružio prama podnožju ogromnoga Drgomlja.

Resnjak veoma je zanimiv u petrografskom pogledu, te prama njemu svatko, putovao pješice ili željeznicom, svraća svoje oko. Privlače ga briegovi i brežuljci sastavljeni od crvena kamena, koji se tu iztiče u onoj zeleni, kao nigdje u Gorskom kotaru. Slojevi su to werfenskog škriljevca, nazvani tako po trgovištu Werfenu, u Solnogradskoj. Svrstali su se u redove i teku u prvom redu skoro vodoravno, dočim su u drugom redu izprevijani, u trećem nakosi, u zadnjem uglasti.

Werfenski škriljevi ulaze u Gorski kotar od Ogulina preko Vrbovskoga na Komorske Moravice, Skrad, Delnice, Fužinu, Lokve, Mrzlu vodicu i Crni lug, odkuda kreću k izvoru rieke Kupe. Nisam ih opazio kod Plešaca, ali ih ima kod Čabra, u cijeloj okolici Tršća, odkuda zalaze u Gerovo. Najljepše se razabire taj crveni škriljevac medju Vrbovskim i Moravicama, gdje željeznica sieče visoke stiene i gdje se jasno vidi, kako se pojedini slojevi izlučivahu.

Gorski bi kotar mnogo gubio od svoje osobite ljepote, da ga uz mrke šume crnogorice i uz bijelo dolomitno stienje, ne ukrašuju ovi crveni škriljevi.

Ima kod Delnica i crna vapnenca, ima ponešto i kamena uglevlja. Vapnenac je osobito jedar, lome ga u jednoj kamenarnici, a našli smo ga i oko Lokava, Crnoga luga, Razloga i Broda.

Kad si ostavio zanimivi i pitomi kraj oko Resnjaka i krenuo k podnožju Drgomlja: evo te kod strašna ponora, kojim počima delnička dumača. Kako je promjena nagla i iznenadna, srhovi ti prodju tielom, koža ti se naježi, srce ti se stegne: kad si zagledao ovu prirodnu satvorinu. Bilo meni tako, bilo profesoru Stošiću i svakomu, koji je došao sa cvjetnih i umiljatih delničkih livada do ove strahote.

Zaustavimo se kod jednog porušenog mlina, da gledamo ponor i dumaču te da se gledajući divimo, a diveći se, drhćemo. Dumaču pregradile su vapnene stiene, koje padaju osovno, dočim se s desne i s lieve strane protegnuše u nedogled. Nad njima se osoviše briegovi crnogorice, padajući strmo u kameno korito, kojim se s proljeća i u jeseni probija delnički potok. Htio sam ponor i sprieda vidjeti i akoprem me od tog vratolomnog puta prof. Stošić odvrćao, ipak sam, upirući se sad jednom, sad drugom rukom, ili i puzajući, došao do bližnjeg briega. Pazeći pri tome, da mi se ne omakne noga na suhu lišću, jer bi se inače u ponoru razbio poput staklene lutke, promatrao sam odavle i ponor i dumaču udivljenjem i odlučio, da joj izmjerim dubljinu.

Moji suputnici gg. B. i M. spustiše se u dumaču, obašav pećine poznatim putem na daleko. Svežao sam oko konopca kamen, podupro se čvsto nogama i bacio ga preko pećine. Uz put zape konopac, morao sam leći potrbuške i potresati, dok ga odrieših i na dno spustih, gdje ga prijatelji prihvatiše. Za malo mi dovikne sudrug B., da potežem nu ja očutih, da je kamen znatno teži. Izvukav ga, zagledam cio svežanj bilja, koje me takodjer iznenadilo: to bijahu pravi orijaši.

Lišće od običnoga lopuha bijaše od 1 metar (!) široko, a pò metra dugo; stablika od modroga naprstka (*Aconitum variegatum*) 1.5 m visoka. Medju biljem bijaše još *Campanula Trachelium*, *Buphtalmum salicifolium*, *Homogyne silvatica*, nježni netek (*Impatiens noli tangere*) i najznačajnija bilina za floru gorskoga kotara, zlato-žuti opuh (*Telekia speciosa*).

Kad se prijatelji povratije, zvieljivo se latismo posla, da izmjerimo označenu dubljinu konopca, te nadjosmo, da je stiena, preko koje se potok u ponor ruši, 34 m visoka, što je iznenadilo ciele Delnice, jer visinu do onda nije nitko izmjerio.

Osim ovoga ponora i dumače imadu Delnice i drugih znamenitostih. U Lučicama lii u šumskom kraju Gerovska rebra ima i jedna spilja sa sigom, u koju bi se samo konopom unići dalo; u Medvedovoj jami ima vjekovita sniega i leda, a kad si sve to razgledao, tad kreni na Jezero, u florističkom pogledu najzanimiviji kraj delnički.

F U Ž I N A .

Jezero leži pod Sopačkim vrhom (971 m), Delnicama na jugu. Do njega se uzlazi šumama i livadama, dok se ne dodje u jarak u kojem te šuma više ne ostavlja.

Jezero je duboka kotlina ili bolje kraška ponikva medju vapnenim pećinama u šumi bukovoj, kojoj se sa sjeverne strane izbočio silan kameni kuk, a do njega drugi zaraslih obronaka. Upravo na ovome mjestu porasla je mnoga i liepa bilina, a natrusila sive pećine prekrasna zvončika, koju je pokojni botaničar Vukotinić ozvao *Campanula Hirciana*. Dno jezera zaraslo je opuhom, metvicama, habtovinom (*Sambucus Ebulus*) i najljepšom našom slavuljom, koju Latinac zove *Salvia glutinosa*, dočim ju Delničani poznaju kao »crnaš.«

Namuljeno dno svjedočilo mi, da bijaše jezero prije kratka vremena zaplavljeno. Puk i danas pripovieda, da je u jezero nekoč uticao jak potok, rušeći se preko pećina. Pa je u istinu pomenuti jarak, kojim smo u jezero unišli, presušeno korito toga potoka kojemu se tragovi vide oko Grabera.

Glavoviti putnik Baltazar Hacquet, koji je prošloga vieka na svom konjicu proputovao Hrvatsku, pa i Gorski kotar, sačuvao nam je ime toga potoka, koji se je zvao *Je z e r n i c a*. Ovo čitamo na karti, koju je pridao k prvoj knjizi svoga djela, na kojoj ima osim Kranjske i onaj dio naše domovine, što seže od Rieke do Karlovca i od Rieke do Senja.*)

Jezeru i Jezernice nestalo je dakle pod konac pomenutoga vieka, a valjda uslied toga, što šume izsjekoše, kao što »gine« svaki potok, gdje šume ne čuvaju, dok napokon ne presuši. Takove vode zove naš narod, kao što spomenusmo, u Gorskom kotaru »sušice«, koje samo s proljeća, kad snieg kopni, ili u ljetu nabujaju, ali tada takovom silom, da i veliko kamenje valjaju i štetu prouzrokuju.

Dok je Jezernica proticala valovitu delničku kotlinu, nije narod oskudievao na zdravoj, gorskoj i pitkoj vodi, nu danas se pije ponajviše kišnica. Kapnice su obzidane a vodi u njih sa krova drven žlieb i nebo se mora često smilovati Delničanima, jer bi inače s nestašice vode ljuto stradali. Od Vodenjaka sagradiše i vodovod, nu kako je tlo vapnovito, voda jako prokapljuje i nije nam poznato, da li ga urediše u novije doba.

Jezero posjetio sam svaki put, kad dodjoh u Delnice, a u bečkom botaničkom časopisu na nj upozorio i strane botaničare. Nekom prilikom uputih se onamo sa sudrugom M. za ljetna topla dana i ona nam je hladovina osobito ugadjala po gotovo pak onda, kad se na Jezeru spustismo hlad u trepelja, kako Delničani zovu »trepet ljiku« ili »jasiku« (*Populus tremula*).

Sudrug opazi, da prisluškujem kako lišće od trepelja trepeće, pa će me za kratko upitati, znam li, zašto se ono giblje.

— Ti ćeš to dakako tumačiti na svoju, nu ja ti ipak velim, da vi botaničari ne znate ni to, niti znate, zašto pastirica repom miže ili trese.

— Čuj me! Kad su židovi tražili Isusa, zakloni se pod jednu trepetljiku, nu kako je lišće zašuštilo, oni se okrenu, Isusa opaze i uhvate. Od toga dana trepelju za kazan lišće trepeće.

— Dobro, nu što je sa pastiricom?

— Ohola pastirica naletila na koljevku, u kojoj je Isus ležao, te ju prevalila. I ona za kazan od onda repom miže.

*) *Oryctographia Carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogthums Krains Istrien u. zu Theil der benachbarten Länder.* Leipzig I. G. I. Breitkopf, 1778, str. 1—162.

VELIKI DRGOMALJ.

Gorskom kotaru najznatniji je sklop Drgomalj. Svratimo li pozornost ne samo na glavno mu bŕlo, već i na njegove ogranke, tad je to silan sklop sastavljen od vienca raznih vrhova, koji okružavaju doline, a obtiću potoci i rieke. Pravi mu je začetak kod Delnica, gdje se sa sjeverne strane podignuo preko 300 *m* visoko

iznad delničkog valovitog polja i protegnuo sve do blizu izvora rieke Kupe. Osnovnicom nalikuje Drgomalj velikomu poluotoku, koji osim zapadne strane obtiću vode. Niže Delnica padaju mu obronci u delničku dumaću; kod Lešnice obtiće ga Lešnica, a od istoimenoga sela sve do Broda rječica Kupica; sa sjevero-istočne strane sve do Grbajela Mala Bjelica, a napokon ga obrubljuje rieka Kupa. Prama Delnicama pada dosta lagano a obronci su mu obrasli bukvom, smrekom i jelom. S jedne mu se strane uzdigao Zrinski a s druge Dorin vrh.

Iznad Broda uzdigoše se opet sa sjevero-istočne strane četiri vrha, otkuda se sve većma osovljuje, izbočiv se 1331 *m* iznad šumeće Kupe. Prama Kuželju pada sklop veoma strmo; tu mu se otvara i utroba, iz koje zievaju silne vapnene pećine, koje su osobito značajne kod Bielih stiena (1200–1300 *m*).

Mnogo je vrhova, koji sklop drgomaljski sastavljaju, a medju njima najviši Veliki Drgomalj, uzdignuv se 1552 *m* visoko. Znatniji su mu još vrhovi: Mali Drgomalj prama Kuželju i dva istoimena vrha prama Brodu i Delnicama (1141 *m*), a spomena su vriedni Veliki Tomac iznad Crnoga luga, Velika i Mala Staja, Obrh i Praprut.

U drgomaljskim velikim šumama ima tetriebea, tuj prebiva i troprsti djeteo (*Apternus tridactylus*, *Goldspecht*). Od zvieri ima u drgomaljskim šumama medjedâ. Medo se zna dotepsti i u delničku dolinu, gdje strn opase, sbog toga su njive blizu šuma ogradjene, nu goso medo malo za to haje, jer komad plota jednim mahom sruši, uvali se u strn te što ne popase, ono povalja. Kad gospodar kvar opazi, na brzo se raznese glas cielim mjestom, da je tomu i tomu medjed strn popasao. Tad se sprema u lov; ranim jutrom čekaju medjeda, a večkrat ga dočekaju i ubiju. Veliko je to slavlje po lovcel

NA TRAGU.

Debela kolčina odmah se usieče i provuče izmedju svezanih nogu, te se tako medo kući prti. Lovci stupaju ponosno, gledajući sad na medjeda, sad na svjetinu, koja je došla da gosu vidi, je li malen ili velik, star ili mlad. Kad su medjedu kožu odrli, tad prodavaju medjedinu, po 18 nvč. kilo, a puk je kupuje i kao govedinu kuha.

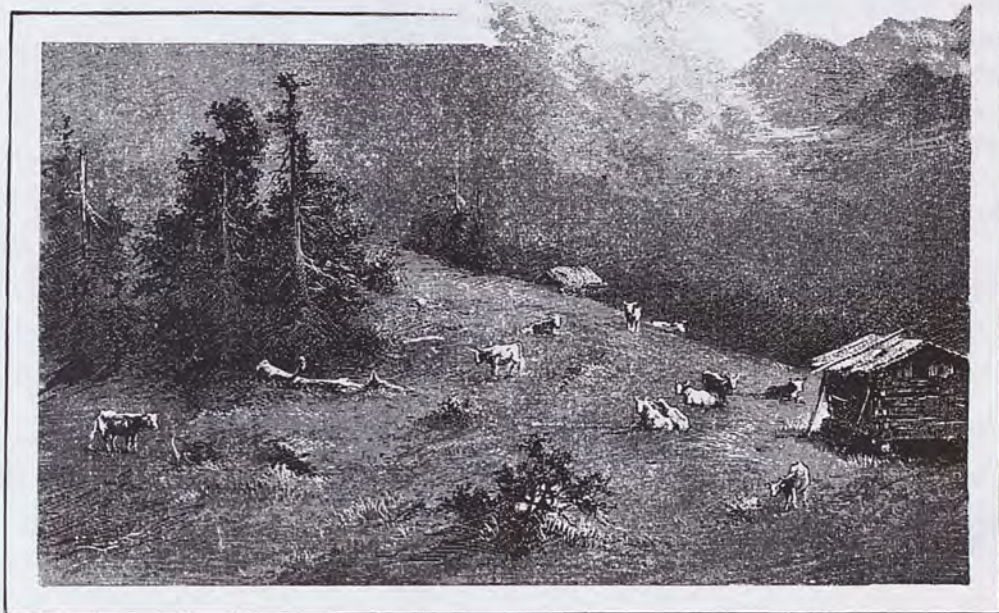
Pripoviedao mi jedan lovac u Delnicama, kako se u gusnoj gori s medjedom sastao. »Bijaše vam to jaka medjedina, od mene samo nekoliko koraka daleko. Nisam imao ni puške, ni sjekire, ni štapa, već sam sobom po poslu samo kišobran ponio. Medo stane, te me gleda, ali stanem i ja te gledam njega. Moj oštri pogled nije ga uplašio i on se digne, da će na me. Što ću sada jadan; bježati nisam hotio, bojeći se, da me ne dostigne, već se domislih nečemu boljemu. Kad je medjed nakanio da potrči, otvorih brzo kišobran i baciv ga preda nj, počeh bježati. Dok se medjed zapanjio i sa kišobranom bavio, pobjegoh sretno. I tako me eto kišobran spasio.«

Veliki Drgomalj znamenit je i radi prekrasna vidika, pak u istinu taj bi vidik zavriedio, da se čovjek za nj malo više utruđi i izmuči. Od prvoga travom obrasloga brežuljka, puca ti najljepši pogled na stranu zapadnu i sjevernu, a sa najviše tačke na iztočnu

i južnu. Gledaš sve vrhove od Bitoraja do Risnjaka, Snježnika našega i kranjskoga. Risnjak ti se tako iztiče, da u prvi mah usupnut ostaneš, kad si se na taj brežuljak uzpeo. Gledaš ga kao u panorami u svemu veličju njegovom. Sjeverno se opet dižu planine kranjske, dočim se nad Kupu iztakoše ogromne vapnene stiene. Svrneš li okom preda se, evo ti delničkoga polja, u sredini Delnica, a okolo njih velike planine a daleko tamo Bjelolasica. Nu najdivniji je pogled prama sjeveru na dolinu brodsku, preko koje se u tri zavoja svija Kupa. Tu se bieli Brod; tu sa slovenske strane Vas i Fara, s naše Podstiene i Moravice, a dalje je tamo od Kupe cielí níz gorâ, med kojima se razabire i gora Okička.

Na Veliki Drgomalj uzlazi se najbolje s delničke strane. Od ovuda krenuo sam i ja sa prof. Stošićem u jutro, a s nama i delnički drug B. kao vodić. Idući preko livada, na kojima je titrala jutarnja rosica poput dragulja, opazismo za malo, da ne idemo pravo, i zato udarismo drugim putem. Ovo bijaše kao preteča kasnijega bludjenja. Gorskim putem hodasmo posve udobno i debelom hladovinom. Lagano me uzpinjanje uplašilo, da ne idemo pravo, a nisam znao, da bi na Veliki Drgomalj i kočijom krenuti mogao. Za sat i pò počela se gora gubiti i za malo bijasmo na bīlu maloga Drgomlja, koji je pokriven gorskim lazima, na kojima vrstna trava raste, a kad smo se od ovuda uzpeli, zahvatismo i glavicu Velikoga Drgomlja.

Kad sam od piramide celi zanimivi obzor razgledao, sjedosmo u hlad javorova grma, da odpočinemo i štogod založimo. Bilo je nekoliko tvrdo kuhanih jaja, hljeba, te ploska dobre domaće rakije. Išlo n m u slast, a tek pospješavao liepi razgled na još ljepšu okolicu. Svršiv to kratko blagovanje, odlučismo poći u Brod, a imao nas voditi drug B.

NA PLANINSKOJ PAŠI.

Javore, kojima sam jedva okom vrh segnuo, susretali smo svaki čas. Dno šume bijaše bujno papratnjačama zarastlo. Velike i liepe hvoje njihove upravo nas iznenadiše, a treba znati, da su one, u hrvatskoj Švici tako bujne i mnogobrojne, kao malo gdje u domovini.

Po 8–12 smaragdno-zelenih hvoja, složi se od preprudi poput košara, tako krasno, da ih je milina gledati. Koliko bi se izmučili prstići koje krasotice, kad bi tu naravnu košaricu oponašati htjele.

Na mnogim mjestima naidjosmo na poleglu travu ili mah. Tu su počivale plahe srne, kojih takodjer ima u drgomaljskim šumama. Na jednom mjestu razgledasmo drgomaljske stolce, nekoliko metara visoke i široke pećine, koje nalikuju zamašnim kockama.

Išli smo od njih neprestance nizbrdice, verući se preko srušenih stabala i pećina, hvatajući se za grane, jer su nam se poplati od sušnja posve izgladili bili. Već sam se

pobojao, da smo zašli. nu drug me tješio, da ćemo sad na dobru stazu doći, i sbilja za kratko vrijeme dodjismo. Meni se ipak to potucanje nije sviđjalo; bojeći se, da će toga biti i više, pa se ne prevarih. Izašav iz šume, dodjismo na velike laze (travnike, košnice), gdje nadjismo dva dječaka. Jednoga od njih upitah, zna li kuda vodi put u Brod.

»A što pitaš, ta ja sam toliko godina bio u Brodu i ovuda prolazio, meni je put posve dobro poznat,« pridoda na moje rieči drug Mato.

»Ali ipak ne bi s gorega bilo, kad bi nas popeljao i točno nam put pokazao, jer mi se čini, da ćemo još tetubati, a zar ne čutiš kolika je vrućina.«

»Da, da, néka ide jedan s nama, pak će dobiti koji novčić,« pridoda prof. Stošić.

»Ne treba mi nikoga, kad vam velim, da znam put; hajdmo samo!« No jedva, što odmakosmo, doviknu nam jedan od dječaka: »Ravno gospodine! ravno; na lievo, onuda ćete u Brod.

Dodjismo opet u gustu šumu, a put nas neprestano vodio nizbrdice. Za jedno pò sata izadjismo iz gušćare, a pred nama se opet protegli liepi planinski lazi. Duboko

PEČENICA NA PLANINI.

dolje opazismo dvie žene. Vikao sam iz svega grla, da stanu, nu nisu nas čule i u gustoj se gori izgubile. Niz obronak spustili smo se veoma brzo i došli na gorski kolnik i do jednoga ovčarskoga dvora, gdje smo malo odpočinuli. Odavle nismo krenuli kolnim putem, već uzbrdice, gdje nabasasmo na jedan dolac, a iz dolca u gušćaru, pak opet uzbrdice. Sad nam je put zakrčila šikara, sad pećina. Tako bludismo već jedan sat; dozlogrdilo nam.

»Pričinja mi se, da smo zabludili, mi ne idemo pravo.«

»Kako bi zabludili, treba samo na ovaj vrh, pak smo odmah u Brodu.«

Na taj strmi vrh ne bijaše nigdje puta, s toga odlučismo poći već prije vidjenim kolnim putem. Medjutim je drug skakao lievo i desno, nu puta ne nadje, ali je ipak zahtievao, da ga sliedimo.

Kako sam bio gladan žedan i izmučen, jer sam od jutra bio o jednom jajetu, komadiću kruha i čašici rakije, to sam se tomu putu protivio, a uz moje nećkanje pristade i prof. Stošić.

»Ne idemo gospodine ovim putem, jer ćemo doći u Kuželj, hajdmo još uzbrdice.«

Ja se otresem, te podjoh do kolnoga puta. Sunce pripicalo nesmiljeno, bijaše najveća žega. Nekoliko smo časaka išli ravninom, a onda takovom strminom, da je Bogu plakati. Da nas je itko onako lomne iz daleka gledao, morao bi nas ili sažaljivati, ili nam se smijati. Strmica je sva posuta kamenjem, koje se medju poplatima i petama zaustavljalo, pomicalo i čovjeka strašno trudilo. Bijaše takova strmina, da su mi nožni palci postole prošupljili. Žile su mi tako nabreknule, da sam mislio popucat će. I prof. Stošić kao znatno stariji, mnogo je pretrpio, a sigurno gnjevan bio na onaj čas, kad je na ovaj put krenuo. Silna je to strmina, pa ipak ovuda seljaci k o l i m a u planine po sieno idu. Nu ta kola nemaju stražnjih točaka, već se nizbrdice samo omiču. Bože moj! gorka li ovdje seljaku krušca, pa nam je uza sve to ipak čio, zdrav i zadovoljan.

Spuštajući se preko strmoga vrha Staje, ugledasmo duboko u dolini kraj Kupe malo seoce, nu ono bijaše za nas vriednije od ma kojega grada, te ga uzklikom pozdravismo. Nu i priroda kao da mi se smilovala, jer sam uzput nekoliko liepih biljaka sabrao. Ta strmina potraja do pô ure, a kad sam je dokrajčio, odlahnulo mi pri duši tako, kao malo kada na mojim putovanjima. Za kratko dodjoše i moji drugovi, a onda odosmo brzo do gostionice. Za njom bijaše liep šljivik i voćar uz jaki potok Malu Bjelicu. Svukav postole i čarape, naručismo vina, vode, hljeba i pečene janjetine, a poslie objeda odosmo do Bjelice, gdje se okupasmo, a tad legosmo u hlad i zaspasmo sladko.

Dok smo spavali priraste društvo, jer su preko pregrade posjele i dvie žene sa svojom dječicom. Jedna vremešna, crnomanjasta, druga mlada, rumena kô jabuka. Sinak prislonio joj se o nogu i sladko spavao, dočim je drugoga angjelka prigrnula grudima i dojila. Nevino djetesce, kako je milo majci biele ručice na grudi spustilo, kako milo oko sebe gledalo! Mlada žena tako me gledala, da mi srdce ganula i odmah pomislih, da li ju nije koja nevolja ili nesreća snašla. Podjoh k njoj, te joj ponudih čašu vina.

Gucne samo jedanput i reče: »Hvala gospodine! ne mogu više.«

»Pijte još malo, pijte, ta ne će vam škoditi.«

»Ne mogu,« odpovrnu tužna.

»Je ste li vi udata?« Kao da ju guja ujela za srdce, pogleda me opet, ali nakon kratke tekarak stanke promuca:

»Bila sam tužna do pô godine.«

»A od čega vam muž umro?«

»Ah gospodine! Bosna, jaoh,! nesretna ona Bosna, on bijaše prvi od naših, koji je tamo zaglavio.«

»A kako za Boga.«

»Bog mu griehe prostio, pokoj mu duši,« nastavi žena plačuci dalje: »Bilo neke subote, kad je sa svojim drugovima plaću primio i otišav u krčmu od rakije se opio. Kako je na štaglju spavao i pušio, zaspi, a lula mu padne u sieno. Ovo se upali. Prekasno bi sve. Muž mi je ; on mi živ izgori, a mene s dječicom evo ostavi.« Na ove je rieči zaplakala kao mila godinica, napokon počme tužna i jadna tako ridati, da bi i kamen ganula bila.

Na plač se mali Joso probudi, pridiže se k majci, te ju ručicom po licu pogladi, poljubi u čelo, suze joj otare i u svojoj nevinosti propenta: »Ne plači mamice, Bog nas ne će ostaviti.«

I meni se otisne suza s oka. Utješiv majku i dječicu, podjoh do prof. Stošića, koji je cieli prizor bolnom dušom pratio i duboko uzdahnuo, rekavši: »Siromašna žena, uboga dječica!«

DOBRA U GORSKOM KOTARU.

S K R A D.

Kad smo kod onih smreka, što se tamo gore crne, tad se oslobodismo brie ga reče drug Andrija, kad bijasmo na polazku iz Broda. Uzlazilo se veoma mučno, akoprem je put dobar, nu našim trudnim nogama bijaše veoma tegotan. Za $\frac{3}{4}$ sata uzpesmo se na selo Vrh, odkuda mogosmo razgledat veći dio brodske doline. Ostalo nam sakrivahu visoke jele i smreke. Iza jedne kuće protegla se medju crnogoricom liepa livada na koju posjedasmo, da odpočinemo i što god založimo. Planinka nam donese, da i nismo naručili, najprije duplak vina, a zatim nas podvori suhim pršutom i tečnim domaćim kruhom. Ne potraje dugo i naša se mala družba udobrovolji, zaboraviv na znoj, što ga iztisnuo strmi put. Tuj se pjevalo, nazdravljalo i veselilo. Uznešeni krasotom predjela, nazdravismo liepoj našoj domovini, na što čašice jeknuše jednim jekom, a poprati ih Mihanovićeve pjesma. Kako stajasmo na medj jednokrvene braće slovenske od kojih nas dielila samo šumeća Kupa, sjetismo se i njih, te im u duhu preko visokih planina odaslasmo bratski pozdrav i otačbenički cjelov.

Ne treba ni spominjati, da je krčmarica pozornim okom pratila tok vinca, poveseliv se, da prisluži iznimno koju krajcaru više. Dodje i drugi duplak. Sad će ti ga bilježnik H., te nazdravi prof. Stošiću, koj se iz Trsta u ove krajeve uputio, da ih opiše.

Na to će prof. Stošić, rodjen Ličanin: »Draga gospodo! Bio sam u Koruškoj, Kranjskoj, Švicarskoj, Dalmaciji, Crnoj gori i druguda; vidio tu mnogo liepa, ali se nisam nadao, da ću takova šta ovdje naći. Ta i vi imate Švicu, ako i nije ledenjaka i snježnih briegova. U Švicarskoj poznaju svaki kutić, nu ovdje malo ili ništa. Nastojati ću, da s ovim krajevima upoznam i Talijana i Niemca, dočim će g. Hirc to isto učiniti za Hrvate. Ovamo neka se putuje, tu nasladjuje: da nam živi liepa naša domovina!«

I tako se redala zdravica za zdravicom, dok je došao i čas razstanku. Izrukovav se s prijateljima, doviknuše nam: sretno! popratite nas pjesmom, koja umuknu, kada zamaknusmo u gluhu šumu crnogorice.

DOBRA SA IZTOČNE STRANE.

Zatekla nas noć. Na nebu ni da bi jedna zvjezdica; oblaci se nagomilali gusti i tamni i zamračili obzorje tako, da nisi vidio prsta pred nosom. Išao sam napried, a prof. Stošić uzstopce, napinjući oči, tapkajući nogama i pipajući rukama. Uzpinjali smo se neprestano, utrudili i izmučili se, a nigdje božjega stvora. Od one mrke šume bijaše noć još tamnija, a profesoru i veoma tegotna, što odavahu njegovi uzdisaji. Uz svu nepri-liku ostasmo napokon i bez žigica i krenusmo kao sliepci dalje u tu tamnu noć.

Na jednom podjosmo nizbrdice, nu kamo, toga nismo znali.

Evo spasa, jer zagledasmo u dubljini svjetlo. — »Bit će čovjek, dragi profesore, hajde da ga pričekamo, neka nam barma reče, da li dobro idemo.«

Svjetlo se već na toliko primaklo, da smo razabrali dva stvora, mužkarca i ženu. Kad sam vidio, da će skrenuti na lijevo, zaviknem iz svega grla: »Hej! Ide li ovuda put u Skrad?«

— Ide, ide gospodine, i odoše.

Mi opet napried; a tako umorni, tako zlovoljni, da smo umuknuli, lagano koracajući, kao da plazimo. Daleko tamo opazismo dva plamenka, kao dva ognjena oka, i prama njima se zaputismo. Za četvrt sata oćutismo, da smo na dobroj cesti, nu na kojoj, toga nismo znali. Zaćusmo kašljucanje, kad se pred nama stvori jedna žena, koju odmah upitismo, imali još daleko do Skrada?

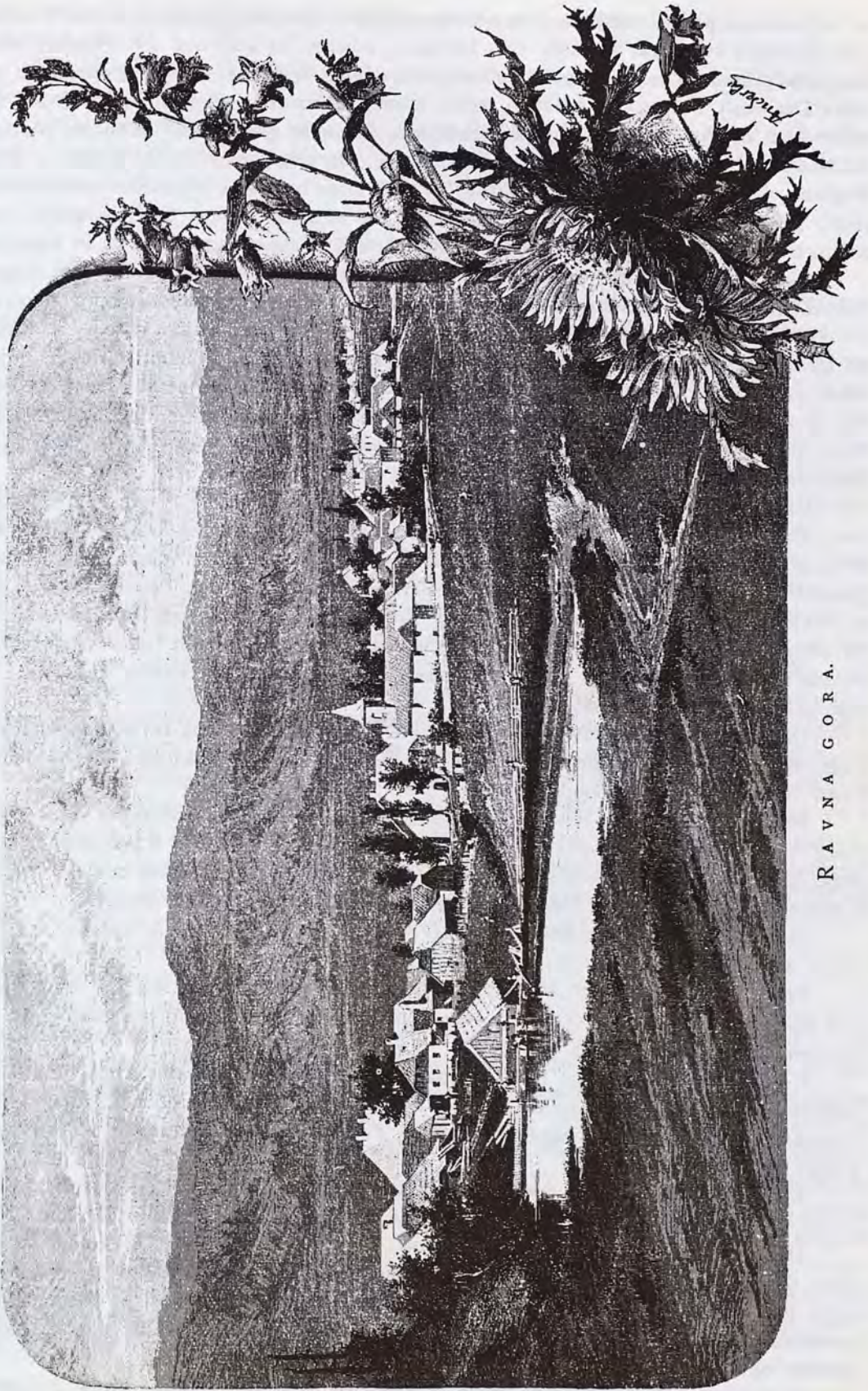
— Ta Bog s njima, sada su u Skradu.

Kao da smo se preporodili i ohrabreni krenusmo prama onim plamencima i upravo pred krćmu u koju se navratismo. Tu posjedosmo za stol, povećerasmo, a zatim zatraćismo sobu u kojoj smo prenoćili i snom se okriepili.

Mjestance i željeznićka postaja Skrad leži nešto na ravnici uz drum lujzinski, a nešto sa crkvom na brdaćcu uzdignuv se 655 *m* nad površinu morsku. I Skrad je planinsko selo okrućeno visokim brdinama, koja su ponajviše zaraćla bukvom, medju kojim se iztiću i omaćni planinski lazi. Najznatniji je brieg dugi i zeleni Kupjak, koji je ćovjećja ruka probućila, otvoriv kroza-nj 1124 *m* dug prorov, najdulji na riećko-karlovaćkoj pruzi. Iza njega evo opet 370 *m* duga Vodenjaka, koji se svija poput S-a i zato je zrak u njem zadućljiv, jer ga parovoz tako zadimi, da provodići (kondukteri) ostavljaju vagone, te se u dolnje strane zaklanjaju. Treći tunel je u vrhu Resnjaku 196 *m* dug, a kad si njime projurio, eto te u Delnicama.

Kuće su u Skradu zidanice i ćindrom pokrivene, a pred svakom je skoro cvietnjak, u kojem goje osobito modri jedić i promjenljivu gjurinku (Georgine), doćim je u pri-krajku još uvijek mjesta, da se razbuji i po koji busić ljekovitog sleza.

Prüfung

RAVNA GORA.

Skrad se ponosi vidikom, kao nijedno mjesto u hrvatskoj Švici, nu treba da uraniš i do skradske se crkve potruđiš. Od Skrada sjeverno, pa koliko ti oko daleko seže u Kranjsku, proteže se na oko duboka dolina puna zelenih briegov. U nju se spušta sa dva traka Drgomalj, s desna se velebno iziđu Kuželjske stiene, dočim na kraju obzora hita nebu pod oblake čunjasti kranjski Snježnik. Kako se god daleko ta dolina protegla, razlilo se po njoj more, ali ne more vodeno, već more magleno. Nikad nisam to vidio! Magleni oblaci valjahu se poput valova, tu bieli, tamo modrast, obrubljeni zelenim vrhovima. Tek oko devete ure nastane plima; magleni se oblaci trgaju. Sad se medju njima iziđu zelene glavice poput raznolikih otoka i poluotoka, a vapnene stiene kao da su koraljnici.

Oko 11. ure magleno more presuši; svi se vrhovi i ciela okolica iztaknu drugom slikom. Skradjani se punim pravom ovim prizorom poeose i putnika na nj upozoruju.

Iz Skrada možeš na dvie strane: u Divjake i u liepu dolinu Dobre. Nas su po imenu najviše zanimale Divjake. Krenusmo uzbrdice do velikikih trešanja, gdje u hladu posjedasmo, te se dalekim vidikom nasladjivasmo. Kad od ovdje svrneš na lievo, eto ti opet jedne prirodne riedkosti i krasote. Uzdigle se visoke pećine, koje nalikuju Majci Božjoj i malo se hoće maštanja, da razabereš stolac i kip Majke Božje, kako Isusa na koljenu drži.

Uzpev se, dolaziš na kolni put, oko kojega se protegle njive i polja, puna božjega dara. Od jedne tačke gledaš na daleko i široko, a vidiš i mjesto Brod-Moravice, koje se pribralo na briegu poput malena gradića. Ovim putem bijaše nam dosta dosadno putovati, jer mu se pravac ne mienja, a putujući ljubim krivulje. Pomalo otvarao nam se vidik na kraj divlje romantike. Tmasti vrhovi crnogorice izticali se neprestance, a Skradski vrh (1042 m) svojim nas je pećinama iznenadio, te sam zato i pomislio, da mjesto sigurno prikladnijega imena nije zaslužilo. Na jednom skrenusmo zapadno, i sad nam se ukaže samo selo sa crkvom.

Divjake okružene i zatvorene su mrkom gorom, i zato nema tu izgleda na dalnje koje selo ili priselak. Mjesto samo liepo je i čisto, a narod je, kako nam njegov duhovni pastir reče, pošten kao malo gdje.

Podnebe je u ovom planinskom zakutku oštro. Snieži vec početkom studenoga, a snieg ne odkopni kadkad do 20. svibnja; iznimno znade zapasti i u kolovozu. Zima je duga, ljeto kratko, nu ono nešto piroda ipak nekako dozrije. Kukuruz ovdje ne uspieva, a o vinovoj lozi ni govora. Od divljači ima u okolici zeceva, srna i medjeda.

Od prilike prije sto godina bijaše u ovoj okolici mnogo divljih voćaka, a kad se narod naselio, nazva po divjakama (voćkama) mjesto Divjake.

Pred divjačkom crkvom stoji prekrasna lipa, koja mjeri sigurno 4 i pò m u objamu. Pod njom sabire se puk i razgovara, kako je to običaj i po drugim mjestima, gdje stoji to sveto stablo naših pradjedova.

Crkva je utemeljena g. 1807 i posvećena sv. Izidoru rataru. Župa broji preko 2000 duša, a spadaju pod nju još mjesta: Bukov vrh, Bukovska Dobra, Gramalj, Hribac, Kupjak, Hlevci, Leskova draga, Malo selce, Pećišće, Planina, Resnatac, Tusti vrh i Veliko selce.

Kad si u Skradu, podji cestom i do Dobre, koja leži u milovidnoj okolici i bujnoj dolini uz istoimenu vodu, koja ima ovdje dva izvora, a ponire poslie u Ogulinu.

U Dobri bijaše prije šumski razsadnik gospoštije Turn-Taxis u kojem su gojili razno drveće, kojim su zagajivali goru. Dok ne bijaše željeznice, bilo ovdje i stovarište duga. Ima kod mjesta Bukovska stiena, a u njoj pećina, u kojoj je živio patuljčić-pustinjak i hranio se od rose i korienja, a kad bi došao u selo, pio bi mlieko. Jednom sgodom opio se vinom, pošao na granu, pao i nastradao.

U šumama oko Dobre bilo nekoč i jelena na što nas i sada sjeća Jelenski vrh. Oko godine 1854 ubio je zadnjeg jelena na Okrugljaku nad Malim Dragama

kod sela Rasdrtega jedan zvjerčkradica, oderao ga, četvrt ponio, a ostalo sa rogovljem ostavio.

U šumama ima »malih kokoška«, kako ovdje zovu Tetrao bonasia (Haselhuhn) a po planinama i tetreba.

U Dobri ima od riba pastrva, manjaka, klina, brkuš a i friljaka (Phoxinus laevis), ima velikih raka (Flusskrebs), koje zovu kod Broda kupičnjak, pa i malih, »rakaca« (Steinkrebs).

M u ž e v a h i ž a.

Od Skrada vodi putić nizbrdice, pravcem zapadnim, a tad skrenusmo sjeverno. Gusta nas šuma crnogorice na skoro primi. Čim smo dalje išli, tim je put bivao uži, ali i slabiji, jer je svaki čas koji od nas posrnuo. Nu kad taj put prevalismo, evo nas na velikoj strmini, a na takovu putiću, da smo samo uzstopce mogli koracati. Sad nas opet zaustaviše dvie pećine, uzdignuv se poput vrata, te moradosmo saći, kako je koji bolje znao i umio, nu još malo i eto nas pred vratima Muževe hiže.

Mučan bijaše to put; pokisnusmo nekoji do kože, a zato i posjedosmo, da malo odpočinemo i da se ohladimo. Da ne dugočasim, izvadih toplomjer, da izmjerim temperaturu pred špiljom. Pokazivao mi 18° C.

Izpitao sam mnogo spilja, ali pred nijednom ne nadjoh takove divljači, kao pred Muževom hižom. Pod nogama jedno 14 m raztrgano je korito nekoga potoka, koji s proljeća ovuda štropota. Uz korito uzdigli se strmi kameni vrhovi bukvom i smrekom zarastli, a tu i tamo iztakli i svoja blieda rebra. U ovaj kraj jamačno sunčani traci nikada ne dopiru i zato nema cvietića, koji bi ti oko razveselio. Otvor spilje tako je prostran, da je sam ulaz širok 10, a visok 6 m. Kad je lugar zapalio zublju, krenusmo ogrnuti i u taj podzemaljski sviet. Prostranim hodnikom koracasm o iztočno 31 m daleko, odkuda skrenusmo u veliku dvoranu, gdje nas iznenadiše polukružna sigasta korita — kamenice pune ledene vode. Od njih protegnula se sigasta stiena uzbrdice, a svoda se i dna prihvatila liepa prilika. Nalikuje na metar visoku i pò metra široku narezanu dinju. Malo dalje, a uz samu vodu, druga je prilika; predočujuća spavajuće diete, kako je posjelo i glavu lievom rukom poduprlo. Na jednom se opet mjestu spušta siga poput zavjese.

Od korita krenusmo u treći odjel. S desna, a na kraju, osoviše se dva sigasta stupa, od kojih je veći 2 m visok, a 1 m debeo. Sad skrenusmo opet iztočno i dodjosmo u dvoranu, u kojoj se razlilo jezerce sa dva čamca. Stupismo unutra, te se povezosmo prvi put u životu podzemno i dopriesmo na kraj spilje. Toplomjer utaknut u vodu, pokazivao je +8° C.

Povrativ se pred vrata spilje, odlučismo tu i odpočiniti, ali kako je hladan zrak strujio, krenusmo do prve čistine. Okruženi visokim jelama i smrekama, legosmo na tlo posuto iglicama. Glavice viš Skrada još je sunce grlilo, dočim bijaše naš kraj u debelu hladu. Razgovarajući, dočusmo ipak jedan glas božjega stvora, oglasila se mala kokoška, a lugar već napeo kokot i počeo vabiti, ali se ptica ne približi. Onako veseli, svaki je svoju pripoviedao, a šumari crtice iz svoga šumskoga života, o liepoj mlinarici i lugarici, o lovu na medjede i drugu divljač. Odpočinuv krenusmo uzbrdice preko brezika, kojim žubori Skradski potok, te podjosmo u Skrad, gdje nas g. šumar B. pozva na večeru kod koje se živo razgovaralo o krasotama Gorskoga kotara i o njegovoj liepoj budućnosti.

Kad si u Skradu, tad skokni i na Ravnu goru, planinsko selo, koje se svojim kućama otegnulo uz cestu, a broji do 2500 duša, te sa Kosom, Starim lazom i Sušicom, preko 3600 žitelja. — Okolica je ovomu mjestu prekrasna, a ima kod Ravne gore i pećina Šimunov grad, koju valja tek izpitati.

BROD NA KUPI.

ZRINJSKI GRAD U BRODU.

a poluotoku, što ga čine rieka Kupa i Kupica bieli se Brod, uzdignuv se 221 m nad površinu morskou. Malen je brojem kuća, ali velik prirodnim krasotama. Tko je samo jedan put onuda prošao, nikada toga dana ne će zaboraviti. — Gdje danas stoji Brod, stajaše u doba zrinjsko - frankopansko seoce Ribarsko, u kojem su za gospoštiju gojili ribu. Poslie sagradiše prevoz (brod) preko Kupe po kojem dobi mjesto ime. Iznad Broda uzdignuo se imponantno sklop drgomaljski, iztaknuv se Malim Drgomljem.

Krasna i milovidna dolina brodska počinje kod Kuželja, protegnuv se na dva sata daleko. Sa svih je strana obrubljena visokim briegovima, koji su bukvom, smrekom ili jelom zarasli, a tu i tamo iztiču se i silne vapnene pećine i stiene.

Evo što piše o njoj prof. Stošić: »Los-guardo, avido di volgersi, dappertutto ditutto abbracciare, si arrestava maravigliato di ammirare la bella vallata, che davvero merita essere paragonata alle stupenoe valli della Svizzera.«*)

Prekrasnom i prebujnom ovom oazom šumi hladna Kupa, svijajući se u tri oveća zavoja, primajući Malu Bjelicu, Kupicu i druge neznatnije potočiće. U toj divnoj dolini leži Brod, preko Kupe pod zelenom glavicom Petrinja, dalje do nje Vas, pak Fara sa velikom župnom crkvom. S ove strane prama Karlovcu, nasadilo se Bielo selo

*) Oko ti se otimlje, da na sve strane zahvati, nu ipak se zaustavlja na krasnoj dolini, koja doisto zaslužuje, da je prispodobiš i najljepšim dolinama Švicarske. Gledaj: »Il Carso Liburnico.« (Estratto del Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste, Vol. V., fasc. 2., 1880, strana 14).

SUMRAK U HRVATSKOM SELU.

i Golik, Razkrižje i Ravno, Razsohe i Tihovo, pak Jablanac. Visoko po vrhovima razštrkala se Gorica, Tržki lazi, Prdočaj, Rogi, Buzin, Pucak, Vrh i Zakrajac. To su planinska sela, koja gledaju sa visine na dolinu brodsku. U velikom prodolu, kojim se mota Kupica, manja su mjesta: Iševničica, Ložac, Krivac, Velika i Mala Lešnica.

Da cio kraj bude čarobniji, protegnuo se kod Gustoga laza usred Kupe na 200 m dug i 60 m širok otok, na komu se zelene sočne njivice i uzdiže jedna kućica. Niže kupskoga mosta izronio je drugi otočić, obrasao gustim vrbinjem, a preko Fare pada ti u oči i treći, nešto veći.

Mjesto Brod zaklonilo se medju zelen visokih jablana. Na trgu stoji Zrinjski grad gradjen u četverokut, na dva sprata i pokriven šindrom. Izpod krova crne se okanca, a na pročelju školje za topove Uz grad stoji druga manja sgrada, valjda u kasnije vrijeme prigradjena. Usred trga podignula se visoka motka, s koje se za blagdana i svetkovina ponosno vije hrvatska trobojnica.

Kad se saznalo za Zrinjsko-Frankopansku urotu, krenu grof Josip Herberstein pod vodstvom Nikole Erdöda prama Zagrebu, raztjera zrinjsko-frankopanske privrženike do Brezoviče, gdje saborovahu; očisti čitavu Posavinu od ustaša i potjera njihove vodje u Čakovac. Poslie zaposjedne Herberstein s vojskom zrinjsko-frankopanske gradove u Prekokupju i Primorju. Od svih gradova jedini se Brod na Kupi ozbiljno uzprotivio, koji jurišem osvojiše i posadu mu sasjekoše. Brod kao i ostale gradove oplieniše zapovjednici karlovačke vojske. Po smrti Adama Zrinjskoga zadobi Brod, Grobnik i Ozalj najbliži mu rođjak grof Adam Bačani, ban hrvatski, a pošto su po smrti ovoga sva ta dobra opet pripala kr. komori, posta im gospodarom god. 1710 grof Rajmondo de Villana Perlas. Od njega kupi ta dobra opet obitelj Bačani, a mjeseca rujna 1872 proda Brod, Grobnik i Ozalj grof Gustav Bačani kneginji bavarskoj Turn-Taxis.

Iza grada uzdigla se crkva s krovom, koja se iz daleka poput srebra prelieva. Osim občinskoga poglavarstva, još je u Brodu obća pučka škola i šumarski ured gospoštije.

U Brodu se stiču četiri ceste. Jedna vodi u Kočevje, druga u Karlovac, treća na Rieku, četvrta u Čabar. Uz karlovačku, riečku i čabarsku cestu, poredale su se i kuće brodske, ugledne i čiste. Kad si prošao kupskim mostom, evo te u Petrinji, medju braćom Slovencima.

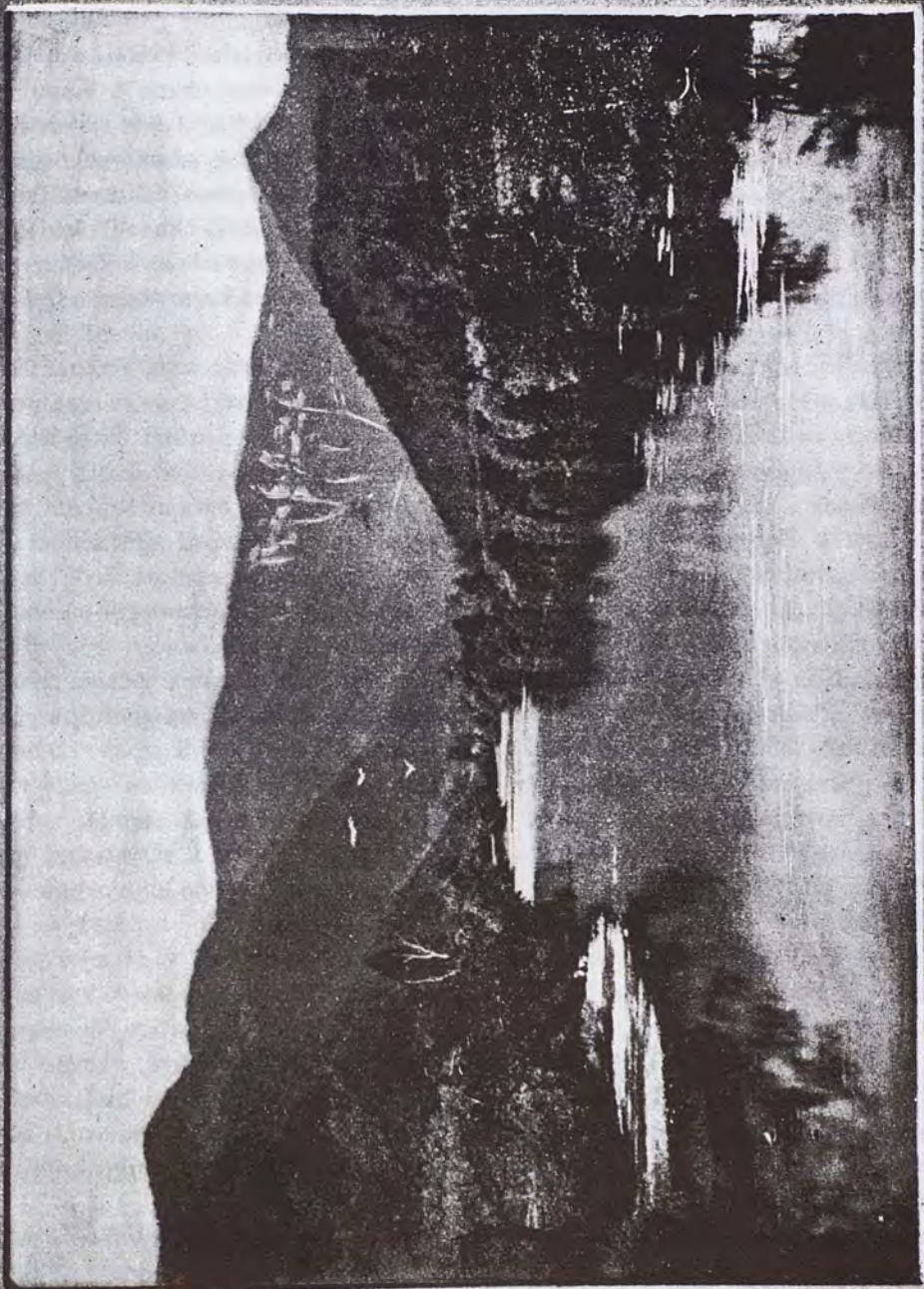
I Brod se diči spiljom, Vučja jama joj je ime. Simo se uputilo nas poviše čabarskom cestom, a tad skrenusmo preko livada i šumice »Hrašće« uzbrdice.

U toj šumici zagledasmo prve hrastove na našem putovanju, premda je n bo u brodskoj dolini tako blago, da i vinova loza uspieva.

Na podnožju Maloga Drgomlja ima više brežuljaka, koje sastavlja bjelutkov konglomerat. U takovu brežuljku leži »Vučja jama.« Kad si prošao 10 m dugim hodnikom dieli se spilja u dva traka. Desni je 5 m dug i 2 m širok, lievi je znatno manji. Ta je spilja u pomenutu gromadu rukom uklesana, te se i danas udarci dlieta dobro razabiru. Dno je ravno i ponešto vlažno.

Čovjek se tu nehotice pita tko je tu spilju u tako čvrst kamen uklesao i čemu? Bijaše li to možda gospodska pivnica ili stan čovjeka — spiljara?! Na to pitanje teško je odgovoriti, a puk o tom čudovištu ne zna posve ništa.

Kad si u Brodu, ne propusti, da ne bi razgledao izvor Kupice, a krećeš tamo riečkom cestom uz podnožje Drgomlja. Kad si došao do sela Lešnice, tad se napij biser-vode, koja iz vapnenca kamena kraj mlina izvire. Ovdje ostavi riečku cestu, koja na Delnice vodi, pak skreni u duboki jarak južno. Za malo čuti ćeš jako štropotanje. Došao si u Homer, do gospodske žage Vidim vas u duhu, gdje ste se kod toga imena zamislili. Vaše misli hrlje u nekoč slavnu Grčku, sjetiste se velikoga Homera,

K U P A K O D B R O D A .

njegove Ilijade i Odysseje, sjetiste se Troje i trojanskoga rata. I ja sam se u to ime zamislio bio, jer Bože moj, Brod i Homer, to nije nipošto malenkost.

Nu čemu, da vas dalje činim ljubopitnima; taj je Homer postao od »Hammer.« U staro doba kopali su ovdje željeznu rudaču, a bio je tu smješten veliki željezni bat, kojim se željezo kovalo.

Od tog Homera kreni zapadno, pak ćeš doći na oveliku livadu. Na sjevernom njezinom kraju uzdigli se visoki vrhovi, obrasli bukvom, jasenom i jarebikom, a na podnožju gustim vrbinjem. Tu ti skromno, tiho, bez svake buke, izlazi Kupica, a vodu joj privlaži sklop drgomaljski, kao i ostalim potocima, koji s ove strane u Kupu utiču. Kupica zlazi iz veoma duboke vodnice (basaina) »Jezero,« koje je na 18 m dugo i toliko široko, a u njemu voda tamno-modra, na površju posve mirna, al ne onako studena kao u Kupi. Od nje se razlikuje, što u jezeru ne živi riba, jer voda željezom zaudara, kako to Brodjani pripoviedaju. O tom bismo se rado osvjedočili bili, ali nismo imali čime. Ako je pak ono istina, što narod pripovieda, tad bi se ta voda u liečničke svrhe upotriebiti dala. Iznad vodnice ima u pećinama više ždriela, na koja voda s proljeća i u jeseni izbija, a dováljano je kamenje mahovinom obraslo.

U ovoj divljači svijet je zamro. Samo kadkada odjekne udarac koje sjekire ili klik sokola. Nad vodom lepršu nježni vodeni konjici, šikaju zrakom kačji pastiri i poigravaju kolo razne mušice, koje pohlepno hvata nježna gorska pastirica. S njom se tu nastanio još povodni kos i dugorepa sjenica (*Orites caudatus*).

Pošto se Kupica medju visokim vrhovima po tri puta svila, a jer je duboka i široka, i gospodsku žagu u Homeru pognala, izlieva se niže Broda u Kupu. Mjestimice su joj uz obalu polja i njive, a od izvora do sela Lešnice, uklopljena je ona medju tvrdu goru i za to se tu nikada ne razlieva, ali s proljeća nabuja. I Kupica je bogata ribom; ima u njoj pastrva, lipena, klena, podvusta, mrena, manjaka itd.

Tko si poslie puta želi srdce razblažiti i oči napasti, taj se neka popne na brodsko groblje, pa neka odanle zatoči u širi i duži plodne brodske doline. Na ovomu me groblju još jedno iznenadilo! Humak, na kojemu ono leži, sastavljen je od sipke bjelutkove gromače, a na gusto zarasao steljom (*Adlerfarḡ*). Poznato je, da i bjelutak spada medju takovo kamenje, koje je najprije na našem planetu postalo, dočim su papradi najstarije biljke na kori zemaljskoj, a poslie svega toga, dodje čovjek. Čudna li susretanja! Medju prvotno kamenje, polažu mrtvo truplo čovjeka, a grob mu krasí drevno bilje ovoga svieta!

Želiš li razgledati cielu dolinu, tad ti se valja potruditi i do Kuželja, kamo krećeš bujnom zeleni uz šumeću Kupu kroz Guslarovo selo i Grbajel, diveći se imosantnim Kuželjskim stienama. Na Kuželjske ili Lazarove stiene naletava s proljeća prekrasni plazur, zidarica ili zidarčac*) (*Tichodroma muraria*; *Alpenspecht*).

Kada zima ide kao oštra sablja, kada snieg zamete doline i jaruge, kad se veliko kamenje od zime niz obronke kotrlja, a vjetar silno huči, buči, zuji i bruji: tad ova ptica-puzavica, ostavlja svoj mili alpinski zavičaj, krećući u južnije krajeve.¹⁾ Medju stienama, gdje nema ni travke ni grmečka, ni cvjetića ni busića, ni druge koje ptice, nastanila se ova krasnoperka, sprovadjajući skromno život svoj.

Neprestano puzajući i prhutajući, traži medju pukotinama crviće, kukčiće i bubice, koje dugim, tankim i svitim kljunićem vadi. Riedka ova alpinska ptica nikada ne miruje,

*) Imena, koja sam zabilježio na svojim putovanjima.

¹⁾ Kod nas se zidarčac vidjevaó na više mjesta; u okolici zagrebačkoj na ruševinama Medvedgrada, na stienama kod Podsusjeda, a mjeseca veljače god. 1874 vidio sam ga na pećinama iznad Kupe kod Severina, gdje je mjeseca siečnja 1883 jednoga ubio bivši severinski vlastelin Mane Vranicani. God. 1886 u siečnju, ubijen je jedan i kod Bakra, a god. 1895 kod Grobnika. Osnovna je boja perja u plazura jasno-pepelnasta, glavna pera tamno-pepelnasta, krilna i repna crna, smedja i biela, pokrovna pera na krilima neobično ružičasta grlo crno. Kljun i nožice su crne sa dugim pandjicama.

nikada na granu ne sjeda i puzajući, ne podupire se repom, kao n. pr. naše žune i djetelji. Stvorena je za stiene i pećine, kao mila lastavica za zrak.

Kada sunce zamakne i kad su ostale ptice pale na počinak, tad se i nježni zidarčac zavuču u koju rupu ili razpuklinu, da tu prenoći. Koncem veljače ili početkom ožujka kreće on u svoje ljubljene alpinske krajeve, a kad su sunčani traci ojačali, misli i na svoju drugaricu. Gnjezdašce si sagradi medju pećinama od mahovine, korjenića, lika, perja, vlatića i dlaka, u koje snese ženka početkom svibnja 5–6 kruškolikih, bijelih, prama kraju sitnim, crveno-sivim piknjicama izšaranih jajašaca.

Oko Kuželja ima i plodnih polja, po kojima raste pšenica, ječam, zob, krumpir i bundeve (buče). Uz Malu Bjelicu pruža se zeleni prodol u kojem izpod kamena Obrha, izvire ovaj potok ledenom vodom.

Nema u Gorskom kotaru sa florističke strane tako zanimiva mjesta, kao što je kraj oko Bjelice. Tu smo našli mnogu riedku i zanimivu bilinu, nu na prvome je mjestu *Adenophora setulosa*, prekrasna vrst zvončike bledo-modra cvjeta, koji miriši gjurgjicima. Oko izvora odkrismo i drugu vrst zvončike *Campanula imbricata*.

U Bjelici ima i pastrva, kojima si brkove kod objeda omastismo, a druge plemenite ribe živu u Kupi i Velikoj Bjelici.

Zanimalo me znati, odkuda Grbajelu ime i kad sam za to upitao prijatelja, upre prstom na visoki šumoviti brieg, što se uzdignuo poviše malena seoca sa slovenske strane. Taj brieg, kakova u domovini nisam nigdje vidio, ima tri omašne grbe, od kojih da je i mjestu ime. Želiš li razgledati toaletu Grbajeljaka, a ti se prošeći nedeljom prama Kuželju ili ih poslie mise pričekaj na mostu.

Pristarije žene nose se na slovensku; suknje su im od modra platna, bijelo ili zeleno izšarane. Glavu si pokrivaju rubcem, koji vežu pod zatiljkom Prsi im odieva bijeli haljinac sa širokim oplećkom, koji s prieda ne skapčaju, već su im prsi nešto otvorene, kao i djevojkama. Ove nose kao snieg biele haljine, crvene, modre ili zelene pregače, a glavu pokrivaju dugim, bielimi rubcima.

Ženski je spol crnomanjast, zagasitih ili crnih očiju, bujne i obično crne kose.

U DOLINI RIEKE DOBRE.

Z E L E N I V I R.

Bilo je u večer 3. kolovoza god. 1884, kad podjosmo ja i moj prijatelj K. preko Kupe na Baniju ili u Petrinju. Poslie dodje k nama gosp. J., bivši upravitelj dobara knjeginje Thurn i Taxis, pa upoznav se, tko o čem, a mi o prirodoslovlju. Kako bijaše gosp. J. i izvrstan lovac, reče nam, da su god. 1883 u Gorskom kotaru 13 medjeda ubili i da ima te zvieradi još uvijek dosta, jer je i nedohodnih krajeva, u koje čovjek riedko ili nikada ne zalazi. Upita nas, kamo smo nakanili sutra, a ja mu rekoh: »Znate što gospodine upravitelju! vodite nas u kraj, gdje je romantika divlja, niema; gdje ćemo se diviti, pa prirodu bilo i strahom promatrati.«

Gosp. će nam J. nakon kratke stanke, smiešeći se: »Dobro, kad gospoda žele vidjeti nešto strašna, podjimo sutra u jutro na »Zeleni vir.« — Dobro, na Zeleni vir, na Zeleni vir! uzklikosmo, pa u sreću te ekskurzije i naše čaše izkapismo.

Vraćajući se kući, prizivao sam si u pamet, što sam o tome kraju čuo, a nehotice se sjetio i pogibeljna puta, što ga poduzeo na Zeleni vir mjernik podžupanije delničke, gosp. F., kad im je jedan od suputnika malo ne u koritu vode zaglavio.

U jutro bijaše naša mala, ali hrabra četa, na putu. Iz Broda udarismo cestom delničkom uz Kupicu, pa onda u selo Iševnicu i tim stupismo u dolinu, koja se od ovdje na dvie ure daleko protegnula i to od utoka Iševničice u Kupicu, pa malo ne do Zelena vira, prama kojemu se sve više suzuje. S obiju strana zatvorena je ta uzka dolina visokim i veoma strmim briegovima, koji su slabom bukovom šumom obrastli. Svaki od njih stoji skoro osebice, a na tjemenci se hrbtasto zaoblio, što je uz onu strminu veoma značajno. Desnom obalom Iševničice, a dosta dobrim putem dodjismo do seoca Ložca, gdje predjismo brvlju na lievu obalu. Sada koracismo uz samu Iševničicu, za koju ne bi nikada mislio, da joj je začetak u tako strašnu kraju. S ove strane ima malih livadica, po kojima ovce pasu, a tu i tamo opazismo od pleterâ gradjenih torova. Obale potoka zasjenjuju jalše i vrbe, medju kojima se iztiče kao osobito ugledna *Salix incana* sa dugim, uzkim, srebrnastim lišćem.

Što smo od livada više odmicali, to se i dolina više suzivala, livadice se gubile, ali se izgubio i onaj liepi put, jer dodjismo do prvoga strmca, kojim se uzpeti valjalo. Već prije nadjismo na jednoj livadi dječaka, kojemu je doviknuo gosp. J.: »Hodi kući, uzmi konop i dodji za nama.« Taj nam se konop dosta vrtio glavom, nu uza sve to odlučih, da pošto po to, tu ekskurziju izvedem, htio sam dokazati, da sam odlučan i odvažan turista.

Do pomenuta strmca ima u dolini veoma zanimivih mjesta, gdje se osovljuju visoke izšupljene vapnene stiene, studene poput leda, jer ih valjda nikada sunce ne ogrieva. U okolišu takovih osojnih mjesta nastaniše se razne tajnocvjetke i duše mi, nikada u životu nisam na kratku putu toliko papradi vidio i našao kao ovdje. Izticahu se osobito dvie vrsti: Paprat ili preprut (*Aspidium Filix mas*) i jelenak (*Scolopendrium vulgare*). Prva je jedna od najljepših naših papradi, a u Gorskom kotaru i ovdje tako bujna, da se čovjek pred njom i nehotice zaustavlja, jer su joj hvoje iz podanka na metar duge, a 3—4 *dm* široko porasle, dakle još jedan put tako velike kao u pojedinaca, koji rastu n. pr. u zagrebačkom Tuškancu. Pa ovakovih krasnih hvoja složi se po više poput prirodnom pletene košare. Jelenak ima na 64 *cm* duge, a 75 *cm* široke listove, dvojinom veće, nego li primjerice kod Podsusjeda. Slast je upravo prolaziti ovuda, kad su papradi tako bujne i mnogobrojne, te se čovjek zanaša mišlju u tropičke krajeve, gdje im je prava domovina. Na malenu prostoru raste ovdje 13 vrsti papradi a medju njima i kositernjak (*Equisetum hiemale*), kojim se lašti kositreno posudje.

Nu da podjemo dalje! Kad smo se pomenutim strmcom uzpeli, postajaše put sve slabiji, spustismo se nizbrdice i stajismo nad koritom vode. Kuda da idem, nisam znao; nije bilo razmišljati, već hajde preko tora i obora, dok dodjoh na drugu stranu, gdje se osoviše strme stiene. Sad postojaše kraj sve to divljiji. Preko stiena nisam mogao, bojao sam se, da mi se na mokru kamenu ne pomakne noga, jer bi se tada na pećinama razbio, kao da sam od stakla, nije bilo druge, već u ledenu vodu, pa onda koritom napried. Dodjismo opet na putić, ali na kozji putić, a onda na veliku strminu, gdje do kože pokisnusmo; mislio sam, srce će mi puknuti, tako je silno kucalo.

Probijasmo se preko stabilja i granja, spustismo se nizbrdice i zaustavismo na jednoj hladovitoj livadi, da počinemo. Na desno od ovdje puknula je daleka, uzka i tamna gudura, kojom se valja Skradski potok, koji izvire kod Kupjaka, a u kraju, što ga Jasle zovu. Briegovi, koji okružuju korito, padaju takodjer veoma strmo, podnožje im je tu i tamo kamenito i posve osovno, a na takovu mjestu nadje jedan dječak groznu smrt. Poleti strminom, pade, i razbije se tako, da mu ni jedna kost ciela ne ostade.

Kad smo to čuli, popao nas strah u ovom strašnom kraju, no ipak koracasma odvažno napried, i dodjosmo do drugoga još pogibeljnijeg strmca. Uzpinjasm se šumom lagano, dahnuv tu i tamo, pa kad izadjosmo, evo opet jedne pogibeljne tačke, kojom smo morali proći, ako smo htjeli Zeleni vir vidjeti. Dva su tu visoka briega, a medju njima žlieb, preko kojega moradosmo poći. Niti riečce ne progovorismo, već se lagano i četverice i poledjice spuštasm. U žliebu bijaše najpogibeljnije, jer nogama nisam mogao stupati, već sam ih morao izvrnuti, pa i onda bijaše samo polovica noge uprta. Kad sam nad sobom pogledao onu strminu, a pod sobom čuo onu buku vode, koja o stiene udaraše i zagledao veliku dubljinu, srhovi mi prodjoše tielom, uzdrhtao sam prvi put u životu na ekskurziji. Prodjosmo sretno i žliebom, pa onda preko narušena i grmljem zarasla kamenja, začusmo silan šum, strašnu buku i gosp. nas J. upozori, da ćemo zamalo na Zeleni vir doći. Sve je to liepo, mislio sam, idući napried, ali kako ćemo se povratiti i da li živi u Brod doći, to je opet druga. Kad smo se probili guštikom izadjosmo na jednu čistinu i stajasm pred Zelenim virom.

Vidio i obašao sam naša čarna Plitvička jezera, iznenadili su me tu slapovi Galovca, Gradinskoga i Milanova jezera, Okrugljaka donjega i Novaković-broda, a najvećma dakako Plitvica, koja se preko stiene 68 m visoke u posljednje jezero ruši, nu ti su slapovi obična oblika, kao što ih pravi Gačka kod Švice dolnje ili Kupa kod Ozlja, nu ovaj zabitan predjel kod Zelena vira krije osobitu riedkost.

Kraj oko Zelena vira malena je sličica nekih alpskih predjelâ n. pr. Zechnerfalla u Malnitzthalu, a ponešto i slapa Hierke kod Gasteina, nu nalikuje više prvomu.

Do Zelena vira tako se dolina suzila, da strmi briegovi u samo korito padaju, te je desna obala dapače nepristupna, a lieva veoma teško pristupna. Zeleni vir je velika vodnica (basain) u kojem je voda s kraja tamno-zelena, a u sredini sama pjena poput skorupa, jer se u-nj silnim šumom ruši potok Curak sa dva povisoka i široka slapa. Nad samim virom uzdiže se ogromna vapnena stiena ponešto obrasla, koja se u sredini tako izbočila, da se voda raztače u dvie raztoke, u dva prekrasna slapa. Ti su slapovi samo nekoliko metara visoki, ali široki i tako jaki, da čovjek samo pjenu vidi. Voda udara o stienu i naokolično kamenje silnom bukom, baca se razbijena u zrak i pada s visine poput škropca, da bi čovjek ovdje naskoro promoćio. S desne strane uzdižu se osovne stiene s kojih visi duga i tanka trava, a na daleko i široko sve je bilje od vode orošeno. Tu smo kraj Zelena vira posjeli, uzeli dugi štap, privezali o konopac kamen, da mu izmjerimo dubljinu. Kamen potonuo je s kraja na 5 m duboko, jer sredine ne mogosmo dokučiti.

Potok, koj izlazi iz Zelena vira, zove se Iševničica, te po svom postanku spada medju najzanimivije vode naše domovine.

Kad se od vira preko narušena kamenja probiješ uzbrdice, dolaziš na travom i drvećem obrasao kuk i sada gledaš istom ono, što ovaj kraj čini osobitim. Curak se ruši sa velike visine, kojoj, jer se svija, ne vidiš kraja, pa se surva strminom sve do Zelena vira, tu buči, da je strahota, ali ne jednim, već sa 40 manjih slapova. Kako je korito puno velika dovaljena kamenja, to se voda o-nj razbija, praši, skače u vis poput vodometa, muči na sve moguće načine i medju stienama probija. Svi slapovi stvaraju onda onaj kod Zelena vira. Što sam ondje 4. kolovoza vidio, to se ne da točno opisati, nu zaboravio sam na sav trud i muku, kad sam te mnogobrojne slapove gledao.

Na tjemenicu kuka posjedosmo, da što god založimo, dočim nam je naš vodić vodu studenicu iz duboka korita prinašao. Bili smo izmučeni, da se nije dalo jesti, a kako je od vode hladno popuhavalo, moradosmo se ogrnuti. Kad sam malo počinuo, dignem se i sjednem pod omašno stablo makolnice (*Sorbus Aria*), odkuda sam pušeci smotku, gledao te mnogobrojne slapove, kako se pjene i praše. Poslie podjoh i do korita, da izmjerim

PUT NA ZELENI VIR.

temperaturu vode i da vidim, ne bi li našao koju rjedju biljku na spomen Zelena vira, nebi li našao kojega kornjaša, da razveselim prijatelja etimologa, prof. K.

Objesiv na jednu grančicu toplomjer, podjoh uz korito uzbrdice, ne mareći za to, što je voda po meni prskala. Htio sam da razgledam cio kraj, ali me najednom zaustave stijene, te nemogoh dalje. Ogledam se i opazim, vodića, koji me je sledio.

Upitam ga, da li je daleko do izvora i kuda voda probija. Reče mi, da je jedno deset časaka i da potok jakim šumom izpod jedne stijene provlajuje. Htio sam to svakako razgledati, pa mu rekoh, da možemo poći, nu tu svoju odvažnost malo da nisam životom platio. Podjosmo strminom uzbrdice; vodić s konopom napried, a ja četverice upirući se o ruke, za njime. Nisam gledao na zemlju, nego prama vodiću, da izbjegnem, ako se kamen izpod njegove noge odvali. Tako puzajući i po koljenima se smicajući, položih desnu ruku na zemlju, ali kao da sam je na led položio. Prestrašim se, pa misleći, da sam pokrio otrovnu ridjovku, zaviknem i dignem naglo ruku, nu u taj čas izgubim težište i samo me prisutnost duha očitaj smrti otela. Nešto mi izpod ruke skoči, pogledam, pa znate, što bijaše? Jedna žaba hrženica (*Rana temporaria*), radi koje sam skoro zaglavio.

Uboga žabo, tko se od nas dvojice više uplašio?!

Ova sgoda, mokro tlo, velika strmina, nikakovo uporište, bijaše uzrokom, da sam natrag krenuo. Toplomjer pokazuje u hladu u 11 $\frac{1}{2}$ sati 15°R, a voda 8°, dakle isto toliko kao i potok Lešnica, koji sam dan prije mjerio.

Kad smo odpočinuli, počesmo se vraćati istim putem, kojim dodjosmo. Ja sam predlagao, da krenemo put Skrada, ali nas velika strmina od toga odvrtila. Prvim strmcem nisam htio poći, volio sam koritom potoka, nu napokon penjajući se tu i tamo, dodjosmo do spomenutoga žlieba, najpogibeljnije točke u ovom kraju. Štap nije pomogao, dapače smetao, stoga ga podah vodiću. Hoću da prodjem, ali ne mogu nikako; neznam kamo da nogu položim, o što da se uprem. Počeo sam plaziti, ali ni to nepomože, napokon me prieko povukoše.

Bijaše uzput još mnogu gorku za zagriziti, a na jednom je mjestu prof. K. razkrililo ruke i tako me čuvao, a opet morao i na sebe paziti, jer su mjestimice putići takovi, da samo nogu možeš položiti. Sattri, žedni i gladni dodjosmo do Iševnice, gdje smo posjeli i odmarali se. Ukrčmi bijaše nekoliko seljaka, koji su u nas gledali, kao željva u izvaljena jaja. Jedan upita g. upravitelja gdje smo bili, pa kad je čuo, da još dalje Zelena vira, nije se

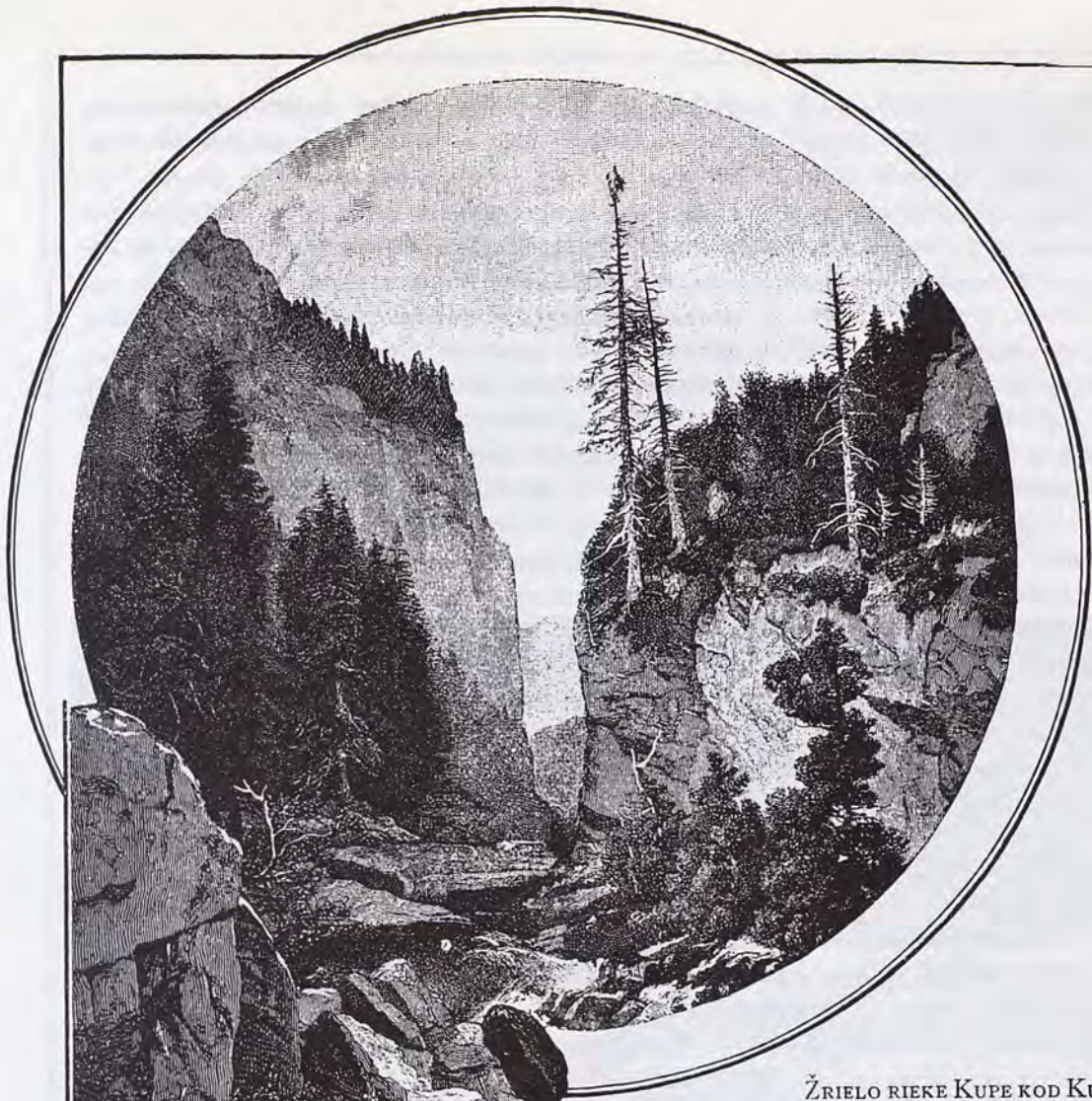
tomu putu mogao načuditi, jer mu bijaše sigurno nejasno, kako mogu gospoda tako vratolomnu ekskurziju poduzeti. Kuće-gospodar doda, da mu je već 50 god., ali da ga na Zelenu viru do sada ne bijaše, niti da bi ikada tamo išao. Nama bijaše drago, da se g. J. potrudio i na to nas divlje mjesto poveo, ali mi je ipak žao, da nisam vidio izvora. Do Zelena vira i izvora nije se dalo god. 1879. ni častniku vojno-geografskoga zavoda iz Beča, jer na najnovijoj karti ne ima ni jednoga ni drugoga, a oznaka je za Curak uz ostalo kriva.

U 3^{1/2} poslie podne vratismo se u Brod, gdje su nas naši znanci i prijatelji vesela srca dočekali. Pred Zrinjskim gradom sabralo se društvo Brodjana, da nas pozdrave, mašući već iz daleka rubcima i šeširima. Jedan od prijatelja bijaše za nas osobito zabrinut, pa ga vidim i sada, kako podoštruje pogled, kad nas je zagledao i kako nas prstom broji.

— Svi su, svi! uzkliknuo od radosti, okrenuv se prama supruzi upravitelja, koji je iza naše družbe lagano koracao.

Na trgu nam kliknuše: »Živili« i »Slava,« a djeca pljeskala i od radosti skakala. U Zrinjskom gradu sabrasmo se oko rodoljubiva stola gosp. upravitelja, a kad smo se malo odmorili, kad se okriepili, zaboravismo na svaki trud i muku te vesela srca i oduševljeno pozdravismo divotni »Gorski kotar,« to miljenče majke nam domovine.

ŽRIELO RIEKE KUPE KOD KUŽELJA.

H A J D O V A H I Ž A.

Od spilja i pećina, kojima obiluje jugo-zapadna i južna hrvatska visočina, bijahu mnoge do najnovijega doba nepoznate, a tako nam ležaše u zaboravi i znamenita H a j d o v a h i ž a, na koju nas upozoriše još god. 1879., kad putovasmo prvi put Gorskim kotarom.

O toj se spilji u okolici brodskoj mnogo priča i pripovieda. U njoj, da su živjeli ljudi »hajdi«. Pripoviedali mi, da je u spilji kamenit stol i kamenite klupe, gdje su posjeli, kad bi jeli; rekli mi, da ima i danas kruha, koji su miesili i koji se od starine

okamenio. Cuo sam i to, da bi s proljeća na vrata spilje izašao čovjek i ljudima doviknuo kada valja orati i sijati; u jednu rječ, mnogo se o toj spilji pričalo, nu nitko se nije dao na to, da je posjeti i izpita.

Bijaše 10. svibnja god. 1885., kad sam se spremio, da skoknem u Gorski kotar i da upoznam proljetnu floru okolice brodske, jer u koliko mi je poznato, nije u ovo doba godine nitko ovdje botanizovao. Iz Delnica sam krenuo pješke u Brod i uz put uživao bajnu proljetnu narav. U samim Delnicama, koje leže do 700 m iznad mora, bijaše još veoma hladno i tek su nekoje biljčice procvale. Sve odavaše ovdje prvi početak proljeća, priroda je istom prije kratka vremena skinula dugotrajno i teško zimsko breme. Bukve se tek zaodjenule cnim sočnim, proljetnim zelenilom, koje se na suncu prelievalo u žuto-zelenu boju. Putujući ovamo, vidio sam, gdje se iznad Ličkoga polja još bieli glavica Velike Viševice i Bitoraja, dočim se dalje Lokava izticao svojim bielim plaštom Veliki Risnjak.

Sunce bijaše još preslabo, da i bližnje delničke briegove proljetnim odielom ogrne i za to bijaše Drgomalj sa sjeverne i istočne strane gol. Oko Delnica cvale su tek trešnje, dočim smo oko Bakra imali već i graška. Kad se čovjek uputi prama Brodu, naočice opažava, kako se vegetacija mienja i kako zrak pomalo otopli, no Brod leži iznad mora samo 132 m visoko, pa mu je i podneblje blago. Do Broda potrošio sam botanizirajući više od 3 sata, a čim sam se dolinom više spuštao, tim je vegetacija bujnijom postajala. No nije me samo to zanimalo. Cesta, ostaviv Delnice, spušta se odmah pod crkvicom i zalazi u delnički jarak, gdje ne samo prirodoslovca, već i lajika moraju iznenaditi crveni laporni slojevi, koji su u okolici obični, a ovdje bjelkastim vapnencem prodrti.

Kad si minuo selo Turnje gornje, otvara ti se vidik na krasan gorski predjel. Desno i lievo uzdižu se strmi šumoviti briegovi, obrasli ponajveć šumama zelenicama, a na podnožju takova briega nanizalo se više bujnih briežuljaka, a jedan okrunila biela crkva u sočnoj zeleni. To je Lešnica, no ima u ovom predjelu i mjesto, koje u Gorskom kotaru zovu Maria Trošt. Badava sam se trudio, da bi u puku saznao drugo ime, no scienim, da bi to ime valjalo zamieniti drugim, a ne dopustiti, da nam se njemština usred tako divna predjela šepiri, da se dapače uvriežuje i na geografskim kartama kakova je i najnovija vojno-geografskoga zavoda u Beču.

Od ceste otvara se vidik i na dolinu brodsku, a naročito te iznenadjuju Kuželjske stiene (875 m), iztaknuv svoja gola i strašna rebra. Na desno razabireš šum jake Kupice, dočim se tamo u daljini svjetluca Kupa, brzajući kraj Broda, u kojem je zvonik o božjem suncu titrao. Minuv i Tihovo, zaokrenuo sam priečcem, pak onda preko jednoga šljivika prama cesti i došao u Krivac, odkuda se zaputih u Brod.

O spilji se te večeri mnogo govorilo i razpravljalo, no potanje mi o njoj nitko nije znao pripoviedati. Iz onoga, što sam čuo, dalo se samo toliko razabrati, da Hajdova hiža veoma visoko leži, da je put do nje tegotan, mjestimice i pogibeljan, no kakav je ulaz, kako velik, koliko je spilja duga, kakova joj strmina, o tom nisam ništa saznao. Jedan od prisutnih reče, da je spilja nekoliko kilometara duga i da ima u njoj vode; drugi, da je unutra žena od kamena sa načvama, u kojima je prala rubeninu i da ima od bielih kamena (sige) liepih prilika.

Drugi sam dan pošao u Grbajel, a odavde u Kuželj, odkuda krenuh zanimivom dolinom prama izvoru Velike Bjelice. Uzka dolina, kojom teče jaki taj potok, suzuje se prema kraju sve to više. Put, što se desnom obalom stere, napokon se gubi u stazi, a uva u uzkom puteljku, koji vodi preko slabe šume. Tu i tamo trebalo se verati i preko stiena, no napokon je staza prestala i ja ostao uz korito vode. U prvi mah nisam znao, kamo da skrenem, kad opazim put, što vodi uzbrdice; podjoh ovudu, no na brzo sam razabrao, da me on do izvora neće dovesti. Krenem natrag i sad opazim slabu stazicu

medju šikarom, a tik vode. No ta stazica bijaše kratka i dovede me preko pećina u samu vodu. Pred sobom zagledam na vodi cielu šumu biele jalše (*Alnus incana*) i ujedno sa m opazio, da je do samoga izvora još pò sata, pa akoprem me kraj veoma zanimao, moradoh se povratiti, jer se preko vode nije dalo. Poduzeo sam težak, naporan put, utudio se i izmućio, no moj trud nagradi mi priroda krasnim biljem, koje sam sabrao.

Kod svoga sam se prijatelja, župnika kuželjskoga, odmorio, trudno tielo okriepio, a poslie podne uz laganu kišicu u Brod krenuo.

Premećući u jutro trećega dana bilje, dodje drug Andre i pozove me, da podjem k prozoru. Tu mi pokaza na mali Drgomalj i upita me, nije li ono tamo snieg. Uztvrdismo obojica, da ne može drugo biti. Oko devete ure poče i u dolini velikim pauljicama tako gusto sniežiti, da nije trebalo ni jedan sat i cieli kraj zabieli na 12. svibnja kao usried zime. Jedna kola, koja su prispjela iz Delnica bijahu na 2 dm debelo sniegom pokrivena, jer ga je u onoj visini znatno više palo bilo. Zahladi u Brodu borme tako, da

ZAMETI SNIEGA U GORSKOM KOTARU.

su i peći naložili, a za me, koji dodjoh iz toploga Primorja, bijaše ta nagla promjena veoma neugodna. Do podne odkopni snieg, no naokolični visoki briegovi ostaše još i do drugoga dana bieli.

Na večer bijasmo u Petrinji, da se sporazumimo glede sutrašnjega putovanja. Odlazak urekosmo izmedju 7. i 8. ure.

Kad sam u jutro krenuo prama trgu, opazim tu kola, koja su nas imala po ezi a oko njih cielu hrpu Brodjana, koji su se tu sabrali: jedni, da krenu s nama, a drugi dodjoše, da nam zažele sretan put i povratak. Naši pratioci spremiše se baš ljudski. Bijahu tu četiri baklje vatrogasnoga društva, jedna velika baklja smolenica, dvie svjetiljke, litra petroleja, vatrogasni konop, jedna sjekira i sjekirica, dva lugara sa puškama, a nije manjkao ni pas, koji nas je imao pratiti. Oko osme ure dodje iz njekoč Zrinjskoga grada Broda g. upravitelj takodjer s puškom o ramenu i na to posjedosmo nas trinaestorica na kola, da krenemo do nepoznate Hajdove hiže.

Za pô sata bijasmo u Grbajelu, vozeći se uz hladnu Kupu. Tu sidjosmo s kola, napunismo u krčmi naša barilca i krenusmo popriečnom dolinom prama Maloj Bjelici. Do blizu izvora idjasmo kamenitom ravnicom. Magle, što se motahu nad Bjelicom, trgahu se pomalo, i sad mi se iztaknu one goleme stiene nad tim potokom. Osvljuju se u četiri reda u prilici ogromnih coullisa, a u zadnjoj stieni crnio se otvor, za koji mi reče lugar, da vodi i u Hajdovu hižu. Nijedna od spilja, koju do sada posjetih, nema tako osobita položaja, kao Hajdova hiža. Kad sam zagledao strminu briega i one osovne stiene, podvojio sam, da ćemo se ikada do njih uzpeti.

Izvor Male Bjelice leži iznad mora 270 m visoko, no spilja sama sigurno 600 m iznad njega. Čim smo došli briegu do podnožja, valjalo nam je najprije proći preko narušena kamenja, a onda odmah šumom i strmim putem uzbrdice. Uzpinjasmo se uzstopce i nismo išli pô sata, već je po koji sustao, znoj otro i na veliku se strminu tužio. Ja sam to još pregarao i liepo se zabavljao, promatrajući bilje, što je tu poraslo, a nekoje zavriedilo, da ga i spomenem. Od grmlja pada ti u oči kurika bradavičasta (*Evonymus verrucosa*), jasen crni (*Fraxinus Ornus*), *Aronia rotundifolia*, koju »božja hruščica« zovu, mlječak (*Acer platanoides*), božje drvce (*Ilex aquifolium*), koji se radi debcla, kožnata, bodljiva i zimzelena lista u više odlika u perivojima goji.

Osobito se iztiče svojim s dolnje strane bielim liščem makolnica (*Sorbus Aria*) i orešac ili orehovac (*Rhamnus Carniolica*). Podnožje grmlja uz pećine natrusilo je svojim krasnim karminastim cvietcima risje (*Erica carnea*), dočim se u hladovini bukava nastanila gjurgjica (*Convallaria majalis*; *Maiglöckchen*). Bilo ih je na hiljade, napuniv svojim miomirisom sav zrak, a doznao sam, da tu obljublenu proljetnicu u Kuželju »djevičice« zovu. No još bijaše tu jedna biljka u velike zastupana i u najbujnijem cvietu, otrovni devesin ili kozjak (*Atropa bella donna*), kojemu korjenje izkapaju i prodavaju.

Što smo se više uzpinjali, to je stazica porednija bivala, a tu i tamo dodjosmo i do mjesta, gdje je jedan drugomu pružio ruku ili štap, da se prevuče. Čudio sam se seljacima, kako sigurno i neustrašivo stupaju, no oni su medju planinama rodjeni, oni tu odgojeni, te su se već kao dječaci verali po strminama.

Idući napried, dodjosmo do puteljka, koji je samo toliko širok, koliko si mogao nogu položiti i tu je gdje kojemu teško išlo, a cijeli uzlaz otežčavala je i mokra zemlja, jer se puzalo. Na jednom je mjestu valjalo preći preko kamenita žlieba, tako zvane »presjeke«, kojom su prije iz planine drva odtakali.*) Položaj bijaše takav, da sam i ruke u pomoć prizvao i dobro pazio, kamo ću nogu položiti, jer omakne li se, poletio sam strminom, na kojoj me već nitko ne bi zaustavio. No sve to bijahu samo predteče, sada nastale lazne i nikada se još nisam takovom strminom uzpinjao. Prošav ili bolje prepuzav preko presjeke, dodjosmo opet u šumu i na strminu. Sada je prestala i ona stazica, kojoj su nekoji toliko prigovarali, a strmina postajala u šumi sve te veća, te se mjestimice nije uzlazilo, već četverice puzalo.

Na jednom je mjestu upravitelj strminu mjerio; imali smo 60:100, no poslie i 65, a napokon prama tjemenci briega 75:100. Mnogo smo stablo obuhvatili, da nam kod lazne pomaže. Uzpinjasmo se jedno četvrt sata i opet posjedasmo koji na pećinu, koji na oboreno stablo ili truli panj, da počinemo i znoj otaremo. Dodjosmo do druge presjeke i tu se jednomu seljaku dogodi mala neprilika. Upravo, kad se dignuo, da krene dalje, oprti jedan svežanj sa hranom, no taj mu se pomakne preko kuke od štapa i poleti nizbrdice. Žalostnim je okom gledao, gledao zabrinuto, da li će se svežanj zaustaviti, i sbilja ga jedan kamen zaustavio, a seljaku ne preosta drugo, već da se onom

*) Na Velikoj Kapeli i VeFebitu zovu presjeku »takalica«.

strminom spušta. Krenusmo i opet napried, i već nam dozlogrdilo, a gdje koji bi se i vratio bio, da nas lugar A. nije tješio i hrabrio, da ćemo naskoro izaći i da sama spilja nije više daleko.

No priroda čovjeka bilo čim iznenadjuje, da bar časomice na trud i muku zaboravlja, pa tako me i tu iznenadi velikom množinom gorske ruže (Alpenröschen) krasnom, i mnogo puta opjevanom alpinkom.

Druga biljka, koja me iznenadila i pred kojom se zaustavih, bijaše sunovrat (weisse Narcisse; Narcissus poeticus), kojega u našim cvjetnjacima krasote i miloduha radi gojimo. Ovdje bijaše običan, i što smo se više uzpinjali, to se više umnažao.

Prtili se, uzpinjali se uzstopce, pazeći na svaki kamen, na koji bi stali, i za malo, a nakon dvosatnoga uzpinjanja, izadjosmo napokon iz šume i stajasma na mjestu veoma zanimivu.

U stanovitim se sgodama yeli, da je netko došao na rub propasti, no mi stajasma sada na takovu rubu. Pred gledaoцем uvalila se veoma velika i duboka ponikva, zarasla šumom, a okružena visokim, vapnenim stienama. Obronci su tako strmi, da čovjeka groza hvata, kad ih gleda, a strmina tako daleka, da joj kraja okom segnuti ne možeš.

Kad sam tu ponikvu zagledao, srhovi mi prodjoše tielom, to većma, što čovjek, ostaviv šumu, iznenadce na njezinu rubu stoji. Kad za to ne bi znao, već onako bezbrižno napried išao, poletio bi strminom i tu zaglavio. Lievom stanom ponikve valjalo se sada uzpeti do spilje. Tu nema ni puta ni staze, već je takovu valjalo hodajući stvoriti, a radili su to lugari i neki seljaci. Tu je stazica postala u onaj čas, kad se počеше uzpinjati, bijaše na mokru tlu, jer je malo prije kiša pala bila, a samo toliko široka, da možeš koraknuti.

Ovdje na rubu ponikve stajao sam u sniegu, dok je došao gosp. upravitelj, gosp. K. i još dvojica seljaka, i nikako se nas trojica ne mogosmo odvažiti na taj pogibeljan put. Gosp. je upravitelj opazio, da sam neodlučan, pa nasmjehnuv se reče: »No, kakav ste vi turista, do ovdje doći, a spilje ne vidjeti; hajdmo napried!« Prvi korakne, i tim nas ojunači.

Ja sam sa gosp. K. i jednim momkom ipak lagano išao, hvatajući se rukom za velike busove, grmove, za pećine, ni ne obazriev se u ponikvu. Na trim mjestima dodjosmo do oborenih mokrih stabala, koja se na koso nagnuše i tako nam put zakrčiše; obači ih nismo mogli, zato se preko njih spustismo. Momak je išao napried, podavajući nam tu i tamo ruku i upozorujući nas na tlo, kamo nogu nismo smjeli položiti. Na nekim nam je mjestima doviknuo, da gledamo na lievo, a ne u strminu. Do sada se spuštasma, no sada se valja uzpinjati, a preko česa? Preko narušena kamenja, koje pod nogama odmicalo.

S visine začusmo žamor onih blaženih, koji bijahu već pred spiljom, a razabrasmo i udarce sjekire, jer je valjalo naložiti vatru, da ciela ekskurzija bude zanimivija a nismo znali, da li ćemo se iz spilje povratiti suhi ili mokri. Da je samo još malo potrajalo, gosp. K. bio bi obnemogao, ali na sreću naskoro se dokopasma naših drugova, te trudni posjedasma pred Hajdovu hižu.

Pred vratima spilje ne bijaše nigdje ravnice, već je i tu tlo nakoso i odmah s početka veoma strmo. Posjedosmo po odrušenu kamenju kako je koji bolje znao i umio, da se od naporna puta odmorimo i da ohladimo. Lugar Abramović podje na strminu i izpali dva hitca prama Brodu, neka tamo tobože čuju, da smo se sretno uzpeli, dočim je drugi lugar upalio dva, a treći tri naboja dinamita, koji daleko odjeknuše.

U HAJDOVOJ HIŽI.

Sjedeći, razabrao sam, da se nad nama uzdižu silne vapnene pećine, prostirući se dalje i zatvarući ponikvu i s lieve strane. Visoko iznad pećina izticale se nekoje smreke od kojih je vjetar mnogu i udubinu oborio Upravo u zaledju, a na visoko, prislonila se survina, koja bijaše samo s jedne strane poduprta i sigurno mnogo centi teška. Kad se ona odvali i onom strminom poleti, uništiti će cijelu podnožnu šumu. Sučelice od nas puknuo je u stienama drugi otvor na takovoj strmini, da nije nitko od nas ni pomislio, da do njega podje i nutrinju iztraži.

Pred nama se uzdizala po koja lipa, božje drvce, planinski javor i udikovina (*Viburnum Lantana*). Na pećinama se zelenio po koji busić kozjega jabučića (*Rhamnus rupestris*), a inače ih svojim bielim cvietcima obilno natrusila *Arabis alpina*, pod kojom se ugledno uzdizao i sunovrat, crvenocvjeta *Lunaria rediviva*, krasni petoprstac *Potentilla fragari astrum* i jaglac obični (*Primula acaulis*).

U 11 sati stigismo pred spilju i pošto smo se odmorili, okriepili, spremismo se u utrobu zemlje. Čim se pridigosmo, valjalo se odmah spuštati nizbrdice. Pred nama se otvorila prva velika dvorana, visoka 15-20 m, a prostrana tako, da bi lako u nju dvie brodske crkve smjestio. S ove je strane dno spilje strmo, kao i sa suprotne strane i puno baš velika, nepravilno odlomljena kamenja, koje se sa svoda odvaljuje.

U lievom kraju dvorane kapala je sa svoda voda tako gusto, kao da pada kiša, dočim bijaše ostali dio suh i zračan. Odvaljeno kamenje otežčavalo nam hodanje veoma, tu i tamo moradosmo cijelu stienu obaći ili se preko nje spuštati. Ovaj odjel spilje, u koji stupismo, ima se smatrati kao predvorje; sige u njemu nisam našao, a vapnene cjedine malo. I dalje se ide velikom strminom preko narušena kamenja. Tu nas s desna iznenadi prva sigasta prilika, spustiv se sa svoda u slici ogromna grozda. Osvjedočismo se, da je kanal 87 m dug, dakle tako dug kao u nijedne spilje u Gorskom kotaru. S jedne i s druge strane ima više otvora, do kojih se uzpesmo i gdje nadjosmo prve stalagmite biele i žučkaste sige. Razne su veličine i na gusto poredani, ima ih i koji su dva metra dugi, a na decimetar debeli.

Na kraju hodnika stajismo na maloj ravnici, gdje se spilja dieli u dva traka: jedan se trak proteže ravno prama iztoku, a drugi se velikom strminom spušta prama jugu. Prvi se odjel otegnuo, poput dugačka

hodnika sa više popriečnih šupljina na 100–120 m daleko. U začetku naidjosmo na kamenicu punu bistre vode, na dnu koje se stvaraju krasne sigaste prilike. Toplomjer mi u vodi pokazivao 4° R, a temperaturu zraka sa 9°. I k ovoj sam kamenici poletio, ne bi li našao močarilu ili čovječju ribicu (*Proteus anguineus*), ali je badava tražih ovdje, kao i po drugim hrvatskim spiljama već 20 godina.

Na jednomu se mjestu otvorila povisoko manja spilja puna sige. Tom sam se prilikom sjetio Luke Čića, koji je ono zabludiv u Postojni, otkrio jednu od najkrasnijih današnjih dvorana. Rekoh s toga jednomu seljaku, da se uzpne i nutrinu razgleda, ne bi li naišli na liepu dvoranu. On je to rado učinio, ali se i povratio, rekav, da spilja nije velika, ali puna sige.

Idući napried, dodjosmo do malena jezerca, gdje bijaše voda dosta duboka. U prvi se mah pitasmo, hoćemo li prieko, no kako nas je spilja zanimala, odlučismo svi poći. Većina njih bijaše u visokim čizmama, te su vodu lako pregazili, no ja sam bio u postolama, pa me zato lugar Abramović oprtio i lagano idući, prenio. Sada podjosmo dalje, gdje su nas iznenadili prekrasni stalaktiti i stalagmiti, a naročito se izticala jedna skupina radi svoje čistoće. Jedan je stalaktit osobit, jer će se sa suprotnim stalagmitom naskoro sastati i malo da se već ne dotiču. Kad se jednom sastanu, udebljati će pomalo i premetnuti se u sigasti stup. Na jednom mjestu nadjosmo prilikom, koja nalikuje ogromnoj narezanoj dinji, a malo dalje spustio se sa stiene prekrasan zastor, te sam se i tom prilikom sjetio zastora u spilji postojnskoj.

Visoka ovapničena stiena pregradila nam spilju. Što sada? Ne bijaše druge, već da se četverice ili kako je koji bolje znao, penjemo, a kad sam se spustio, nadjem jednoga od suputnika, koji je od čuda klicao. Prizove me da gledam.

Pod jednom stienom dosta je dalek prostor pun prekrasnih sigastih stupa, a dno samo debelom vapnenom korom pokriveno.

Pošav malo, stajasmoo pred drugim jezercem. Tu me lugar opet oprtio i prenio. Dok sam na drugi kraj došao, odmaknuo je gosp. upravitelj daleko u spilju, u kojoj se svjetlo gubilo. Kad sam do njega prispio, reče mi, da tu spilja dokrajčuje, jer ne opazismo, da se kojom šupljinom dalje pruža. I kraj spilje ukrašen je sigom, a nekoji su stupovi odebeli.

Sad se valjalo vraćati. Gazeći vodu, mnogi je zaviknuo i poskočio, kad mu je ledena voda u sare zašla, koju su poslie, dignuv nogu, morali izcediti. Najviše muke bijaše kod pomenute pećine, preko koje se moradosmo penjati. Bio sam malo ne zadnji, pa kad sam izašao, opazim gosp. K. sa smolenicom u ruci, gdje umoran pred drugim trakom spilje stoji, dočim su se drugi već daleko u dubljinu spustili bili. I ja sam sustao, da si znoj i blatne ruke otarem, no na jednom začujem iz one dubljine mukli glas: »Gosp. Hirc ovamo, ovamo; evo kosti! Gosp. Hirc, kosti su tu!« Pobrzam preko onog narušenog kamenja, a došav do družbe, razsvietli mi jedan bakljom prostor i tu opazim množinu kosti, medju njima i pet čeljusti. Malo dalje nadjosmo i drugu hrpu, pa onda treću, četvrtu. No nisu to kosti ljudske, već životinjske, i koliko se dalo ustanoviti recentne t. j. kosti životinja, koje sada žive. Nekoje su posve gladke, nekoje već ovapničene, a vapnena ciedina po njima 5, 6 mm debela. Ja sam uzeo dvie čeljusti i još jednu kost, za koju u prvi mah uz slabo svjetlo ne mogoh razabrati kakova je, kojemu dielu tiela pripada.

Ovaj se drugi trak spilje nije dao dokrajčiti, jer nam je duboka voda put zakrčila, a toliko je i ovaj odjel dug, kao i prvi trak, ako nije i dulji. Cielu spilju bit će duga do 500 m, a visine je i širine razne.

Razgledav tako Hajdovu hižu, koliko se za prvi put dalo, počesmo se vraćati, nekoji brže, drugi lagnije. Došav do kostiju, razgledasmo ih još jedan put i sad sam opazio, da tu leže podpuni životinjski kosturi, a da dotična životinja nije unešena, već

da je ovamo zabludila, svjedoči položaj kostiju, koje inače ne bi onako ležale, već bi kojekuda bile razbacane. Valjda ju je koja zvier gonila, pred kojom je ovamo utekla, a ne mogav izaći, tu i poginula. Kostu su podpuno sačuvane, niti je koja razlupana, nit se na njoj razpoznavaju zubi druge koje životinje. Kad smo čeljusti bolje razgledali, složismo se u tom, da pripadaju srnama, a naročito je to tvrdio šumarski pristav g. S., koji nam je to i lopaticom dokazivao. Prigne se, traži ovamo, traži onamo, i napokon digne jednu kost i uzklikne radostno: »Evo vam čela srne, evo još i rogoval« a da nije to čelo tačnije ni on, ni jedan od nas razgledao. Bijaše shodno, da ga je u džep turnuo, jer se od srnina čela poslie razvilo čelo jedne životinje, koja je prije u Gorskom kotaru živjela, no sada tamo izumrla, ali živi u drugim alpskim zemljama i krajevima. Čeljusti, koje sam ja ponio, samo su tu i tamo nešto ovapničene, inače gladke i slabo svietle. Zuba kutnjaka ima šest, već nešto ovapničenih, dočim su zubi prednjaci izpali. Prostor između prednjaka i kutnjaka je prazan, pa s toga, i po celomu ustroju sudim, da su ove čeljusti od srne. Druga je kost malo ne sva ovapničena, pa razmotriv je, opazih, da je u mojoj ruci kobilica neke ptice. Sama je kost mnogo jača, nego li ona u purana, no kojoj ptici pripada, ne mogu reći, no veličina odaje zanimivu vrst.

Kad se vratismo pred vrata spilje, posjeli smo odmah, jer smo se u spilji zabavili sat i pô, razgledavajući njezine prostore. Sada dodjoše na red barilca, pak butina i bieli hljeb, da se okriepimo. Koji su promočili, moradoše svući čizme, da si mokre navlačke osuše.

Posjednuv na jedan kamen, nasladjivao sam se dalekim vidikom, a pregledao jednim mahom celu brodsku dolinu, koja se pruža među visokim vrhovima od Kuželja do Podstiena. Osobito se liepo iztiče rieka Kupa, koja se dolinom vijuga. Svrnuv okom prama Grbajelu, opazismo u kojoj smo visinu, a gledajući prama Maloj Bjelici, vidismo i onu veliku strminu, nad kojom stajismo kao prikovani. Kad upraviš pogled od Bjelice prama Hajdovoj hiži, dvojiš, da ćeš se uzpeti, a kad svrneš okom prama potoku, sumnjaš, da li ćeš se živ povratiti.

Dok sam ovdje sjedio, vuklo me srce i do susjedna otvora, koji sam već spomenuo, pa akoprem veoma pogibeljno, ipak sam se i na taj put odvažio.

Napried podjoše dva seljaka zubljava, za kojima sam malo kasnije krenuo sa lugarom. Nema tu nigdje stazice, do odtisnutih stupaja prve dvojice, kamo sam i ja svoje noge metao i tako došao pomalo do strme pećine, preko koje je valjalo samo nekoliko puta koraknuti. Stiena, što se pruža od podnožja osnovnih pećina, nagnula se u strminu nekoliko metara daleko, dočim je otvor spilje nad njome, valjalo se dakle i uzpinjati. Kad sam opazio, da tu nema nigdje sigurna uporišta, da je stiena gladka poput dlana, nisam se u prvi mah odvažio da samo i nogu dignem.

— Ja ne mogu prieko, dragi Abramoviću, jer se bojim, da mi se noga na mokru tlu ne osklizne; a ako se to dogodi, znate, da sam propao.

— Ja ću napried, gospodine; ne bojte se, podavat ću vam ruku, pomoći će vam kuka od štapa. — Tako me hrabrio dobri taj čovjek, jer da mi njega ne bijaše, ja bi taj dan na tome mjestu zaglavio bio. Abramović krenu i načiniv tri koraka, obazre se i reče: »Ovdje metnite gospodine lievu nogu.« To sam učinio. — Sada metnite ovamo desnu nogu, a lievom se rukom primite na ovome mjestu. — I to sam učinio; dodjoh do sredine. Kamo da metnem nogu sada, nije nijedan od nas znao. Abramović se sagne i poče rukom po stieni ravnati i tražiti mjesto, kamo bi ja nogu položio.

— Sad idite — reče taj odvažan čovjek. Nogu sam morao izvrnuti i onako stajati, no u onaj sam se mah počeo tresti; rekoh Abramoviću, da ne mogu dalje.

— Ne bojte se, gospodine, molim vas, gledajte samo na lievu stranu, gledajte u stienu, a ni za boga u strminu.

I opet sam koraknuo i gledajući u mokru stienu i ovo sam prekamikao.

Abramović se već uzpeo pred ulaz i od tuda mi pružio ruku i tako me prevukao. Otvor sám tako je visok, da se ne treba sagibati, no dno je puno odvaljena kamenja, preko kojega se veoma teško ide, a mjestimice se mora i plaziti. Kamenje je malo ne bielo, no sige ovdje još nema. Jedan se seljak spusti sa vatrogasnim konopom u veliku dubljinu i na drugi se otvor za malo nad nama pojavio. Povećih prostorina ovdje nema, no šupljina dovoljno, pa se u takovu drugi seljak izgubio; niti smo čuli glasa, niti vidjeli baklje. Počeo sam se vraćati i sad mi je opet valjalo razkrenuti onaj koštun — orah, proći naime strmom stienom. Tko se strminom ikada uzpinjao, izkusio je zaista, da se laglje uzlazi, nego silazi. Mjestimice me oblio leden znoj, no Abramović nije s mene oka maknuo, već me nekoliko puta opomenuo, da gledam u stienu, a ne u dubljinu. Dokopasmo se kraja i sad mi odlanulo, kad sam se opet u svojem društvu našao i svoj put mu opisao.

Sjedili smo pred spiljom četvrt sata, sjedili pô sata, ali se ona dvojica ne vraćaju.

Kad je prošlo i preko pô sata, pobojali se mi, nisu li možda nastradali, s toga predloži gosp. upravitelj, da ih potraže. Ali se na taj put nitko ne da, pa kad je Abramović vidio, da se svi plaše, krene on sam. Došav do strmine, pojave se ona dvojica na vratima spilje svaki sa dva liepa stalagmita u ruci. Pripoviedali nam, da je unutra velikih strmina i šupljina, da se bez konopa ne da, no sige, da nije mnogo.

Kad su nam barilca pustila dušu, a mi odpočinuli, valjalo se vraćati istim strmim putem, kojim dodjosmo. Išlo se dakako brže, ali je malo koji bio, da se nije na zemlju složio. Naidjosmo na nove pogibeljne tačke, a do takove došao je i nadcestar. Bijaše na mjestu, gdje nije mogao stajati, već se morao po trbuške leći i tako ležeć hvatao kukom od štapa jednu od susjednih grana. U početku nije granu dosegnuo, no segnuv ju, opet se bojao, da mu kuka ne odpukne, jer bi tada poletio strmom presjekom i zaglavio. Ovako mučen, dočuje na jednom, kako se kamenje potače, granje krši i opazi na svoju radost, da dolazi drug, koji ga spasio iz neugodna položaja. Kod takove strmine veoma je pogibeljno kamenje, što se otače. Kako kosim padom ne samo brzina, već i težina kamena raste, to i neznatan kamen tako otežča, da ga čovjek jedva zaustavi. Na jednom se mjestu odvalio i poveći kamen i poletio tako brzo, da ga nitko nije mogao zaustaviti. Koji bijahu bliže, te upozori štropot, da se ugnu, no dalnje moradosmo vikom na prieteću pogibelj upozorivati. Veliko kamenje načini u strmim šumama mnogo štete, jer mlado drveće krši i lomi i za to na takovoj strmini teško šuma napreduje.

Dok smo mi polovicu puta prošli, bijahu gdjekoji već na cesti pred Malom Bjelicom. Nekoji su i laglje išli, jer bijahu praznoruki, dočim su drugi bilo što nosili.

Kad smo došli do drugoga žlieba, posjedasmo, da malo odpočinemo, jer nam bijahu noge lomne. Gledajući prama cesti, zavidio sam onima, koji se toga pakla riešiše, no napokon, se i mi, ako i mučno, dokopasmo ceste, gdje na panjeve posjedosmo i bistrom se vodom iz Bjelice razhladismo.

Drvari i lugari, koji i zimi u goru zalaze, mnogo su praktičniji u spušanju. Uzmu veliku granu od jele ili smreke, podju do žlieba, sjednu na granu i ravnajući je prednjim krajem, strielimice se spuštaju po sniegu. Ovakav je put dakako vratoloman, ali brz.

Primičući se Grbajelu, opazismo, da se na cesti pribralo celo selo, da vidi one ljude, koji se usudiše, da podju u Hajdovu hižu. Kako je jednomu od nas iz džepa virilo stegno, drugomu golien, trećemu čeljusti, ovomu lopatica, onomu druga koja kost, razkolačiše Grbajelci oči nad tim kostima, promatrahu i zaključiše: U spilji življahu hajdi, dakle su to njihove kosti.

I na trgu u Brodu sabralo se prilično svieta, koji nas je željno očekivao, da vidi, što smo u spilji našli. Tu nas dočeka i gospodja upraviteljeva, kojoj bijaše takodjer milo, da se svi zdravi povratismo. Svaki pokaza gospodji bud što iz spilje, a gosp. S. čelo sa rogovima, dodav, da je našao lubanju srne.

Gospodja uzme čelo, dobro ga razgleda i nasmjehnuv se reče: »Ta za Boga, to nije od srne, to je od divokozel.« Na ove rieči koraknu gosp. S. natražke, toliko su ga ove rieči iznenadile i smele, ogleda sada istom kost bolje i doda: »Jest, gospodjo, vi imate pravo, ja sam se prevario.« Tko da opiše našu radost, jer je time bjelodano dokazano, da je prije u okolici brodske divokoza živjela, a zna se, da nije alpinska — kako se tuj i tamo misli, — već prava šumska životinja. Drugi dan imao je našu radost povećati, jer gosp. S. ima čelo divokoze i neoštećeno kao ures svoje sobe.

Oprostiv se sa gospodom i zahvaliv im se opetovano, što su se meni za volju toliko trudili, podjoh prama stanu sudruga si Andrije, ali kojega opazih na vratima trgovca Ž. Podjoh u dućan, a na poziv domaćine u bližnju sobu, gdje sam posjeo i svoj put u kratko opisao. Poslie mi reče gosp. Ž., da je preko u Kranjskoj kopao kamen i tom prilikom naišao na okamenjen mah i okamenjeno lišće. Mene je to dakako veoma zanimalo i stoga ga umolih, da mi sabrane predmete pokaže, što je i rado učinio i sve mi predmete dragovoljno poklonio. Listovi iznenadili su me veoma! Još za djačkih ljeta išao sam rado u Susjed kod Zagreba, da u tamošnjim kamenarnicama prekapam, te sam tu i po drugim mjestima našao liepih odtisaka koli riba, toli i lišća, no to bijahu samo odtisci na laporu, ali ovdje je sačuvan cieli list tako krasno, da je to nešto izvanredna, nešto osobita.

Imam od toga lišća pet podpuno sačuvanih komada, dva dapače sa petljama i četiri odlomka, od kojih je jedan malo ne ciel. Na nekih se žilice posve dobro vide, nekoje je rubom malo ne ravno, a drugo narovašeno. Promatrajući to čudno lišće više dana, držao sam za stalno, da ono ne pripada izumrlj, već recentnoj (živućoj) vrsti stabla, a prisposodiv ga sa liščem bukve, osvjedočih se, da i okamenjeno lišće, što pred menom leži, nije ino, već lišće bukveno. Ogledavajući jedan odlomak, opazim, da mu s jedne strane proviruju svjetlije žilice i da ono ostalo oko njega nije ino, već vapnena korica, koja ga se ulovila bila. Počeh pomalo i oprezno lupiti vapnenu koricu i odlupih tako cieli odlomak. Sada je istom pred menom ležao komadić bukova okamenjena lista. Isto sam tako opazio, da i druge listove omata vapnena kora, koja bijaše 2–4 mm debela. Tuj je dakle bukovo lišće okamenjeno i ovapničeno.

Kako se to bukovo lišće tako krasno sačuvalo? Poznato je, da nekoje vode, a naročito one na Krasu, imadu u sebi puno raztopljen vapna, pa da po tom spadaju medju tvrde vode. Ono se vapno uz obalu taloži, pa ako ima tu predmeta, tad ih ovapničuje. Tko je posjetio Plitvice, mogao je opaziti, da tu ima veoma mnogo sedre, (Kalktuff), što je voda stvorila i danas jošte u prekrasnim prilikama stvara. Predmeti koji leže u jezerima, brzo se ovapniče.

Na Plitvicama živi u vodi vrst puža *Melania Holandri*, no kućice su im tako ovapničene, da bi ih gledajuć, prije za komadić vapna, nego li za puže držao. Nalično se sačuvalo i bukovo lišće.

U prijašnje doba, dok šume ne izsjekoše, tekao je kod Fare u Kranjskoj nedvojbeno potok ili je tu bila i druga koja voda. Lišće je sa bukava padalo u vodu, pa kad se isto napilo, potonulo, što drugdje i danas biva, i malo se po malo ovapničilo, a lišće samo i okamenilo. One prilike, koje je gosp. Ž. držao za mah, nisu drugo već sedra, koju sam u nas onako liepu, osim na Plitvicama, i na slapovima Gacke kod Švice našao.

Ovo je našašće veoma zanimivo, jer nam jasno svjedoči, kako priroda sahranjuje i danas živuće organizme. Nastupi li jednom vrieme, te će tamo nestati bukve, to će ti ostanci, ti dragulji tvorbe zemaljske, kojima si zemlja piše svoju divnu povjest sama, biti vjerni svjedoci, da je prije oko Fare bila bukova šuma.

Drugi dan pobrzah u grad, jer je divkozino čelo imalo doći pred učeni areopag, imalo se ustanoviti, da li je u istinu tako.

Posjedosmo za stol, na što gosp. S. skoči u svoju sobu i donese čelo sa rogovima. Prispodabljujući na sve moguće načine, osvjedočismo se, da čelo iz Hajdove hiže pripada u istinu divokozi, a ne srni. To nam bijaše tim laglje, jer smo imali pri ruci srneće rogove u raznom razvitku, koji krase stiene u sobama grada.

Okamenjeno bukovo lišće i kosti iz Hajdove hiže, bijahu uzrokom, da se je za stolom razpreo razgovor o pradobi naše domovine. Bilo je tu govora o fauni i flori susjedskih lapora, naime o Susedu, Dolju, Goljaku, Sv. Nedelji, ali i o našem Radoboju, o Promini u Dalmaciji i o drugim prasnjetnim grobištima.

Dok je jedan govorio, ostali su pozorno slušali, bili tako tiho, da bi, štono rieč, u sobi čuo miša. Pa Bože moj, kako i ne bi, kad znamo da su za pradobe u okolici zagrebačkoj rasla stabla, koja danas rastu u Kaliforniji, u Kini ili Novoj Gujani. Tko da se ne osupne, kad čuje, da su oko Susjeda bujale i paome, rastle smokve, lovorike, kamfornjaci, masline, benzoin i oleandri. Basao je dapače za onda po našim šumama i mamutovac *Sequoia Couttsiae*, kojega srodnici sada žive u sjev. Americi i u Kitaju, a kako su mamutovci ponajviša stabla, mora da bijaše takova šuma veličanstvena, kao što je potresujuća i danas, kad čovjek hoda kroza nju poput mrava, dosežući okom jedva piramidalni kraj 80—120 m visokog stabla.

Ugledne Aralije, koje danas rastu u iztočnoj Aziji i sjevernoj Americi, *Passiflore* iz tople Amerike i Azije, *Magnolije*, koje poznamo iz Kine, Japana i sjeverne Amerike, što više, nisu manjkale *Sophore*, *Cesalpineje*, *Akacije Myrthusi* i mnoge druge biline, koje stvarahu šumu za pradobe u Hrvatskoj, a da i ne spominjemo more koncem miocenske periode u kojem bijaše Zagrebačka gora otok, iz kojega se u laporima sačuvalo mnogo odtisaka od morskih riba, bilja, dapače i kostur jedne vele-ribe, okamenjeni zubi morskih psina, morski puževi, školjke i druge morske životinje.

Ima taložina i iz novije doba u kojima je pohranjeno mnogo lišća, koje pripada vrstima, koje sada žive. Tako je Ljudevit Vukotinić na sjevernim brežuljcima oko Varaždinskih Toplica našao prije više godina takove taložine, koje su skroz napunjene lišćem hrastovim, bukovim i grabrovim, nu ono je još tako rahlo i prhko, da ga nije mogao izvaditi ciela i sobom ponieti, već samo na licu mjesta prepoznati. U većoj dubljini, gdje se je zemlja bolje slegla i bolje potršala, bit će dakako ovi ostanci čvršći.

KOSITBA U ZAGOLSKOJ DRAGI.

NA GREBENU.

Kroz desetak sam godina za dokolice uvijek rado zalazio u Gorski kotar, da mu ovaj ili onaj kraj obadjem. Dođoh tako i 5. kolovoza g. 1885 u Brod, ne odlučiv se uz put, kamo

ću poći od ovdje. Na večer istoga dana sjedjasm o ja i drugi neki prijatelji za stolom. Razpreo se živahan razgovor o lovu, o medjedima i drugoj divljači, o izvoru Kupe, o Hajdovoj hiži i raznim krajevima brodske okolice. Tako u razgovoru, zapitati će me g. upravitelj, kamo sam nakanio sutra.

U ŠUMI VRHA GREBENA.

On se zamisli, te će mi nakon kratke stanke: »Ako želite vidjeti nešto zanimiva, a ne žalite truda i vremena, a vi podjite u šumu, gdje još nije bilo sjekire; potrudite se na vrh Greben kod Paproda. Ja imam blizu ondje u šumi posla, pa ćemo poći zajedno, a poslie ću vam dati lugara, koji će vas dalje voditi. Sa Grebena možete poći na Polakovac, pa onda u Turke i odtuda nastaviti svoj put u kotar čabarski«. Ovaj sam predlog radostno prihvatio, a bio mi tim miliji, jer sam uza se imao muža, kojemu bijaše poznat svaki kutić ogromnoga mu područja.

Već samo ime vrha u velike me zanimalo, pogotovo pak, kad sam čuo, da ima na njem prašuma; jedva dočekah jutro.

Povezosmo se kolima do Kuželja, odkuda nastupismo put uz lievu obalu Velike Bjelice. Došav blizu izvora toga potoka, koji je zarasao bielom jalšom (*Alnus incana*), počesmo se uzpinjati riedkom bukovom šumom te dodjosmo naskoro u Ljeskovu dragu, gdje ima ciela ljeskova šuma sa 1 *dm* debelim stablima. Lugar idjaše napried, tresući u jednoj guštari štapom rosu s grmlja, a mi za njime, da se odviše ne smočimo. Približiv se k jednomu grmu, zaustavi se i zavapi: »Zmija, zmija!« Pogledam, i opazim korak od sebe otrovnu pepeljušu (*Vipera Ammodytes*), kako hrli pod grm. Njezina me veličina tako osupnula, da sam se prepao i tek onda ju htio udariti štapom, kad je već u grm uljezla. Sad sam sa lugarom zmiju tražio, ali joj ne bijaše traga, kad ju na jednom opazih na grani, oko koje se je omotala. Razgrnem granje i vidim, kako se lieno spustila i tu pripravna čekala. G. upravitelja umolih, da odapne pušku. Puška planu, zmija skoči i časom je nesta pred očima. Uzesmo štapove, prevračasmo lišće, razkrenusmo granu, ali je ne nadjosmo. Krvavi tragovi nam posvjedočiše, da je teško ranjena.

Štogod sam do sada pepeljuša vidio, a vidio sam ih i polovio mnogo, ne bijaše nijedna tako velika. Ova je mjerila najmanje 80 *cm*, na dva prsta bijaše u sredini tiela debela, jer valjda sita, a kriva, da ne krenusmo dalje guštarom, već uzbrdice preko pusta, kamenita vrha, koji je rujem i risjem (*Erica carnea*) zarasao. Ruj seljaci ovuda sabiru, suše i prodavaju, jer ima dobro žutilo, nu prama tjemenicu vrha ne zalaze pepeljuša radi, jer se boje, kao što se i mi bojasm, stupajući lagano napried.

Kad se popesmo vrhu na tjemenicu, došli smo do staze, što vodi Ljeskovom dragom uzbrdice. Šumu, kojom idjasm, sastavlja mlada bukva, a preostali panjevi posvjedočili su nam, da bijaše tu nekoč zamašnih stabala.

U Ljeskovoj dragi iznenadjuju te brojne lieske, nu još više javorovi, koji uzbujaše. Zastupane su tuj četiri vrsti naših javorová: Mliečak (*Acer platanoides*), bieli javor (*A. Pseudo-platanus*), crveni javor (*A. obtusatum*) i klen (*A. campestre*). Prve su dvie vrsti grmolike, posljednje pak stablaste, i nigdje nisam u Gorskom kotaru vidio tako debelih klenova kao ovdje, a naročito se iztiče crveni javor, koji je obično grmolik. Na obroncima sa iztočne strane medju bukvama i debelim grabrićima (*Ostrya carpinifolia*) izmjerio sam jedno stablo od 117 *cm* objama. Na jednom sam mjestu našao eksemplar, kojemu iz korjena izbija pet visokih i debelih stabala.

Kad nas je primila jedna šumska čistina, stajasm medju samim klenovima, a za klenovu se šumu znade, da je ugledna, pogotovo u jeseni, kad joj lišće požuti poput četruna. Tuj nadjosmo u Gorskom kotaru toli riedki hrast, a pred njime božikovinu ili božje drvce, koje se ovdje i u stablo razvilo. U šumi nadjoh i bielu lozu (*Clematis Vitalba*) ili srebrut, koja je tuj neobične duljine, jer se vije do vrh krošnje, a 5—6 *cm* je debela.

Stazica, kojom se uzpinjasm, postajaše sve uža, strmija, šuma gušća, bukve deblje i više. U ovom kraju ima i dugara, koji duge prave. Oni sprovadjaju tuj dulje vremena, pa za to si i sagrađiše jednostavnu kolibu, u kojoj prenoćuju. Zabiju u zemlju šest soha, polože na njih »pričnike« prislone »lemezek«, pokriju to granjem, i koliba je go-

tova. Na okolo im leže kusovi, koje razbijaju sjekirom, što zovu »razbijača«; »sikirom« ih kalaju, »rezivnikom« obrezuju.

Od komada dobivaju po novčić, pa pčemda se čini ta zaslužba nezatnom, to ipak marljiv i vješt dugar može na dan i po dva forinta zaslužiti. Gotove duge vežu u snopove »mač«zване, i nakladaju u toware, koji zapremaju po 300 dugâ.

Kad smo se malo odmorili podjosmo gustom šumom dalje i dodjosmo na gorske laze, gdje su kosili sieno. Takova je draga koritasta, zarubljena šumom, bujna i zelena, mali sviet za sebe.

Na jednom su mjestu kosci kosili, kosbaša im na čelu, kose zvečile i odkosi padali, dočim su poslie na drugom odkose sbijali ili slagali u grede. S druge su strane žene pokošeno sieno vilama prevračale i razgrinjale, da se bolje prosuši. Jedne su suho sieno grabile i kupčale ili družničale, a druge su ga pla-

DUGARI KOD RUČKA.

stile u plastovje; da pak budu i djeca zabavljena, ona su trinu (sitno sieno) grabljama grabljala i u ograbinu sgrtala.

Gdje je usred laza po visoka šikara ili stablo, to je prostrto sieno a povrh njega krov, pod kojim kosci sa družinom noćivaju. U prikrajku šume smještena su kola, tu su privezani i volovi, a kako na košnju sve zdravo iz kuće kreće, ima tu i djece, koja se na svoju ruku zabavljaju.

Oko podne, ako nije dom daleko, eto i gospodarice sa pokritom košarom, u kojoj nosi ručak, a koji momak barilce svježe vode. Kad je sunce zapalo i mrak se nad dragu spustio, zamre ona do drugoga jutra, kad se opet svatko na svoj posao spremi. Pokošeno sieno voze kući, nu koji ne ima govedčeta, taj ga kući nosi, što rade obično mučno i teško, uboge žene.

Osobita je Zagolska draga, na koju dodjosmo iz hladovite bukove šume. Dugačka je prilično, te se na kraju dieli u dva traka, koji se lagano u bukovoj šumi gube.

Ovdje bijaše živahno, tu zato i posjedasmo na svježe, mirisavo sieno, upitav jednu djevojku, ima li vode. Poskoči k bližnjemu grmu kao srnče i ponudi nam barilce, dodav, da je svježja, jer da ju je malo prije sa Paproda doniela.

U ovoj sam se dragi oprostio sa g. upraviteljem, koji je pošao šumom uzbrdice, da tamo bilježi bukve, a ja krenuh sa lugarom lagano napried. Na lievo od Zagolske drage uzdižu se u šumi vapnene stiene »Vela i Mala vrata« zване, kroz koje se naravne satvorine prelazi na drugu stranu gore.

Odmaknuv, začujem na jednom pjesmu, dvie djevojke stale i prisloniv se jedna o drugu zapjevale u visokoj gori tako milo, da sam nekoliko puta sustao i pjesmu slušao.

Kad smo došli dragi na kraj, stane lugar, upre prstom na desno, te mi reče, da tu vrh Greben počinje. U bukovoj šumi uzdižu se ogromne grebenaste stiene, do kojih čovjek još nije došao. Dapače, kad divljač gone i pse simo navrnu, ne ide nijedan uzbrdice, već okrene na protivnu stranu. Podjosmo šumom, gdje sam se sastao sa lugarom R., koji me po nalogu i napatku g. upravitelja imao voditi nu Greben i dalje. Za malo, a nakon četirsatnoga uzpinjanja, dokopah se Paproda (876 m) i lovačke kuće, ove ugodne i sigurne luke za svakoga, koji na planine zalazi. U kući sam našao jednoga šumarskoga činovnika iz Lokava, koji me ponudio salamom i čašom kripka vina. Založiv i odmoriv se malo, odoh do susjednoga vrela, na koje me lugar upozorio, da mu izmjerim temperaturu. Nije to živo vrelo, iz kojega bi poslie potocić prožuborio, već je voda, što iz zemlje kaplje u korito, a kapka kao da plače, što je ne ima više. Malo je ima, ali bi ipak drvvari, volari, ugljari, dugari i kosci ljuto stradali, da presuši, jer na daleko ne ima vrelašca. Temperatura vode bijaše 8° R. Na Paprodu, koji je veoma znamenit u entimoložkom pogledu, ima i veliko sjemenište i razsadnik crnogorice, a u njem na tisuće jelvića i smreka, kojima ošumljuju izsječene ili puste gorske krajeve. Od kolibe otvara se poučan vidik na ogromni Risnjak i njegove trabante. Kada čovjek ovdje gleda, sluša i prisluskuje, tad mu se pričinja, da je prije u kojem planinskom kraju Gorenskoga, nego li u svojoj domovini. Pa je ipak malo njih, kojima su ti divni krajevi poznati, jer za tuđe marimo, (kao da je tamo ljepše), a svoje zanemarujemo!

Spremismo se na Greben i sad mi zazuje rieči gospodina upravitelja: »Ako želite vidjeti šumu, u kojoj još ne bijaše sjekire, tad se morate potruditi na Greben«. Za malo imao sam stupiti u prašumu. Putujem domovinom mnogo godina, vidio sam razne šume crno- i bjelogorice, iznenadio me Risnjak, Snježnik i mnogi drugi briegovi i vrhovi, no Greben je osobit svojim šumama.

Od lovačke kuće podjosmo dobro utrtom cestom, skrenusmo na lievo, gdje nas ostavila bukva i primila šuma crnogorice sa orijaškim smrekama.

Šuma, što te na Grebenu prima, nije onakova prašuma, kakovih ima n. pr. na Velebitu, gdje su stabla tako gusta, da im krošnju sunce nikada ne probija, i gdje si čovjek sjekirom mora put krčiti, već je to prašuma svoje vrsti, koju ćemo prema onomu, što vidjesmo, čim vjernije opisati.

U početku iznenadjuju te ogromne stiene, rastrgane, pune grebena i oštrica, to gole, to obrasle raznim papratnjačama i mahovinom. Ima stiena, što se uzdižu poput zelena humka, a zarasle su na 2 dm debelom, krasnom mahovinom, na kojoj buji slezenica (*Asplenium Trichomanes*) i sladki korjen (*Polypodium vulgare*). Ima opet i takovih, koje su malo ne gole, a pokrivene raznim grmljem, koje izbija iz živa kamena, a prekrasan im nakit planinski zov (*Sambucus racemosa*) sa grimiznim grozdovima. Medju tim stienama ima i ponikava, dolaca, dubokih škrapa, razsjelina i razpuklina. Ponikve zarasle su u dnu ponajviše papratnjačama, medju kojima je najuglednija bujadika (*Onoclea germanica*), na metar dugačkim hvojama, koje mjestimice pokrivaju cijelo hladovito i vlažno tlo ponikve.

Kad se spustiš u dno takve ponikve, kao da si došao u ledenicu, tako je zrak hladan, jer ju valjda nikada sunce ne ogrieva. Kao da si se preselio u drugi svijet, jer posjednuv na koji dovaljeni kamen, uzalud prisluškuješ : sve je tiho, niemo, mrtvo, pusto, pa kad si se lagano uzpeo i na blago sunce izašao, rado postaneš, da se malo ogriješ.

Ima i takvih ponikava na Grebenu, kojima je dno zaraslo šumom, te ih ona i zarublijuje. U takvoj je ponikvi i mnoga životinja u biegu sigurno zaglavila, pa je zato užasno grobište u skladu prirode! Kad vihor zahuji ovom gluhom šumom, mnogo on okolno stablo obori u ponikvu, koje krši i lomi u njoj poraslu šumu. U toj dubljini ne ima nijednoga ravnoga stabla. Polomljene vršike smreka, oklaštrene grane, prelomljene svrži, izprelomljena debla, izprebacano i sunovraćeno stabarje, koje tuj trune i gnjije, dovaljeno kamenje i na njem uvehlo bilje, debela mahovina, što je tuj uzbužala, plazava crvočinica, guste papradi, grobni muk, ledena studen, debela stjena: to ti je slika šumom zarasle ponikve na Grebenu.

Ima opet ponikava, koje nisu ljevkaste, već dugoljaste, rubom gole i zarasle, pa kad zirneš u crnu

im dubinu, zabeli ti se nešto, odpalim liščem i iglicama posuto, a lugar reći ćeti, da je to snježnica, u kojoj se snieg nikada ne topi, te da ih ima ovdje, na susjednom Polakovcu i drugdje u Gorskom kotaru. On će ti reći, da se u starom sniegu i crvi legu, da je on te crve i vidio.

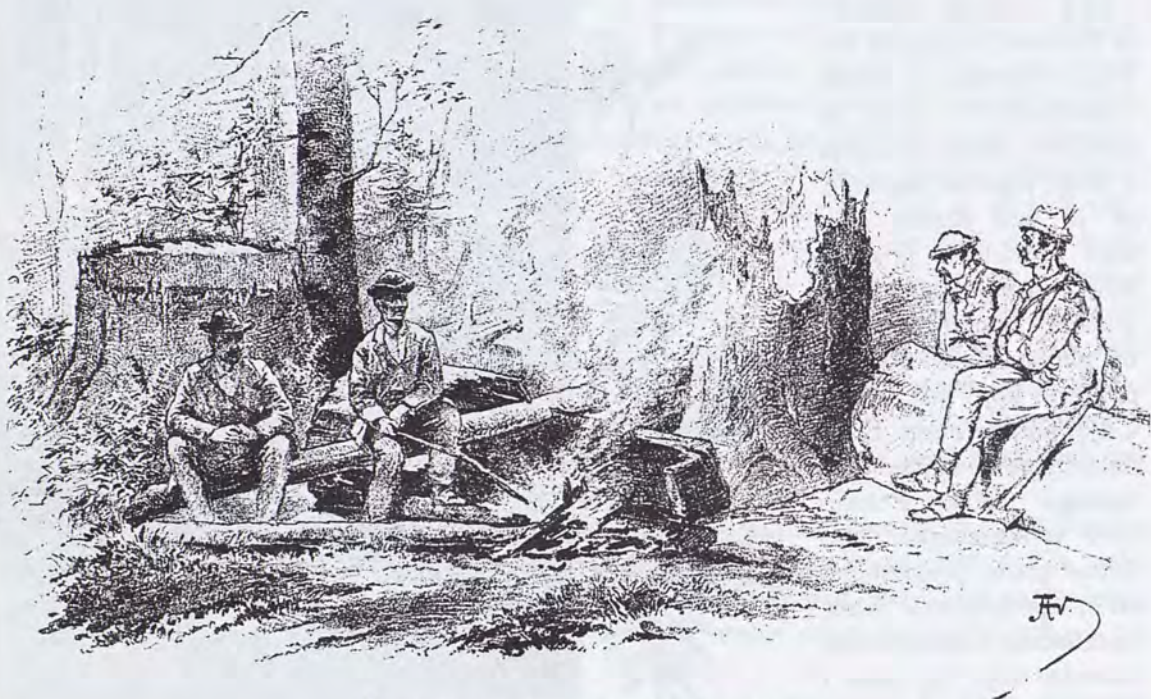

PONIKVA NA GREBENU.

Osim ponikava, kojih ima tuj na stotine, zanimiva je i šuma.

Stabla nisu tuj na gusto porasla, jer im to grebeni i pećine spriečavaju, ali je zato zahvatila tlo takova gušćara, da se čovjek preko nje teško probija. Oko tebe leži na stotine oborenih divova, kojima trupla prhnu i gnjiju, te ne korakneš deset puta, a da te ne zaustavi taki orijaš, koji moraš prekoračiti ili ga obići ili se preko njega spustiti. Mjestimice su ti divovi tako nakladani, kao da ih je čovječja ruka stovarila, dočim drugdje leže bez ikakvog reda izprebacani. Svrži strše na sve strane i za to ti je paziti, da se na nje ne ogrebeš, ne udariš ili da si ne izbiješ oka.

Lugar je hodao lagano, podavao mi ruku, ili naznačivao kuda mi valja proći, jer da zadješ medju ovo izprebacano stabarje, zlo i naopako, i teško da bi čitav prošao. Taj sam dan prekoračio preko sto oborenih bukavâ, smrekâ ili jelâ, a kod jednoga trupla dovoljno i straha užio. Stablo se oborilo preko razpukline, kojom moradosmo prieći na drugu stranu. Lugaru, koji je takvu hodu navikao, bijaše to lak posao. Kad

PLANINARI NA POČINKU.

sam po mokru deblu počeo hoditi i onu dubljinu pod sobom zagledao, mravci mi prodjoše tielom, ali sam napokon ipak sretno prošao. Vidio sam i takovih mjesta, gdje čovjek hodajući ne može ni proći, već mu oboreno deblo valja zajahati i pomalo se napried pomicati. Naročito su pogibeljna onakova debbla, što leže u duboku hladu, jer su vlažna i noga se po njima omiče, te je na takovu mjestu i lugar pao i na susjednoj stieni malo ne zaglavio.

Obazreš li se oko sebe, iznenadjuju te stabla, koja stojeći prhnu i trunu. Ako je prostor na kojem porastoše, manje kamenit, onda su tako gusto sbita, da se od starine uginuli dub nije na tle oborio, već stojeći ugiba, ili se prslonio o drugi zdravi dub. Po-visoki panjevi tako su trošni, da se pod slabim udarcem razpadaju, kao da su od stakla

Takovu drevnu šumu, kao što je ova na Grebenu, čovjek sa strahopoćitanjem promatra, te ga nuka, da se prenese u davne i daleke vjekove, kad se ona tuj već zele-

nila. Stotine i stotine častnih staraca okružava te sa svih strana i kad bi samo jedan mogao progovoriti, čudne li bi nam stvari pričao! Koliko li je vjekova trebalo, dok se iz sitna sjemena razvilo toli ogromno truplo, kolike li bijaše promjene oko njega, dok je ono poraslo?! Koliko se puta listom zaodjenulo, koliko puta cvietkom i plodom okitilo i tuj bujalo, kad na daleko ne bijaše stvora božjega. Častno se iztiču ti divovi svojim truplima i debelim kvrgastim udovima, od kojih je gdje kojega grom ošteti, ili oluja skršila.

Čovjek se mienja u starosti, on slabi duševno i tjelesno, no i takovo orijaško stablo stari, slabi i ugiba, jer mu drvo prama srcu trune i propada, dočim kora s polja izumire, nalikujući nagrešpanoj koži iznemogla starca ili starice. Čovjek u visokoj starosti posiedi, ali imadu i takovi dubovi svoj starački nakit, a to su naročito oni dugi bielosivi lišaji, koji se sa svrži poput siedih bradâ spuštaju. Kod smreke je to osobito hrpava *Evernia furfuracea*, kod bukava *Usnea barbata*. Drevne te svrži bijahu za mladosti kao i golobrado momče, nu starost im je taj siedi nakit iz tiela izbila.

Ima panjeva od neobičnog premjera, ima bukava, kojima se kora na deblu ne vidi, jer kako je god visoka, tako je na pedalj debelom mahovinom zarasla. Mahovi podržavaju vlagu i za to su nekoje bukve tako vlažne, da se s njih voda ciedi. Ima u njima toliko vlage, da iz odkinute mahovine voda kao iz spužve kaplje. Mahovina gine i propada, te stvara pod sobom crnicu, na kojoj su druge biline uzbujale, naročito papradi i mnogo je deblo posve zaraslo sladkim korienom (*Polypodium vulgare*), koji siže i na vrh krošnje.

Takova je prašuma Grebena, kojom sam se probijao jedan sat i pò, s udivljenjem je promatrao i tek onda, kad mi koljena počеше klecati, ostavio. Kroz cielo to vrieme nije mi noga taknula zemlje, već sam stupao po prstima od stiene na stienu, od pećine na pećinu, išao preko stabala ili se probijao šikarom, od koje je najneugodnija ona, medju koju se umiešala kupina (*Rubus hirtus*)

Kroz cielo to vrieme nisam zamietio glaska, nisam vidio leptirića, koji bi ovuda lepršao, nije mi oko razdragao nijedan cviet do ljepušne skrižaline (*Cyclamen europaeum*), koja je na svjetlijim i zračnijim mjestima porasla. Nije manjkala *Rosa alpina*, koja je odavna ocvala. Osim nje značajne su još sliedeće biline: *Omphalodes verna*, *Corydalis ochroleuca*, *Sanicula europaea*, *Dentaria ennephylla* i *bulbifera*. Od mekušaca našao sam *Zonites Carniolicus* i *Campylaea umbilicaris* var. *Croatica*.

Imao sam još poći do Polakovca briega, nu trudne noge, gladno i žedno tielo nije dalo, s toga sam izmedju Špičastoga vrha i Jazbića izišao, te idući opet priekotora i obora, na jedan gorski laz došao, tu na panj sjeo i dalekim se vidikom na kranjske planine razblaživao, a zatim se uputio u podnožne Turke.

SAJMIŠTE I CRKVA NA SV. GORI.

TURKE, PLESCE I SV. GORA

Kreneš li cestom od Kuželja preko potoka Velike Bjelice, dolaziš u veoma zanimiv kraj, kojega je jedan mojih prijatelja nazvao »Dužkim klancem«
 Gorskoga kotara. Dolina, koju protiče Kupa, tako je uzka, da se probija mjestimice samo ova rieka i cesta, što se povlači tik nje, usječena u visoke dolomitne stiene. Svija se Kupa, svija i cesta, što je za putnika prezanimivo, jer mu se neprestano prikazuju drugi krajevi. U jedan se mah dolina tako suzi, da ne znaš, kamo ćeš doći, gdje li izaći, jer kud gledaš, visoki i šumoviti brieg do briega, koji se ostrmljuju u samu Kupu. Tu je ta uzka dolina prošla u ždrielo, jedino, koje sam do sada vidio u domovini.

U začetku uzdižu se titanske Kuželjske ili Lazarove stiene, koje zadivljuju svakoga putnika, uzdignuv se nekoliko stotina metara visoko. Stiene ove, prve Gorskoga kotara, spominje i Hacquet, iztičući, da pod njima izviru topli potoci. Putnik sustane, kad je zapao u ždrielo i tesno mu bude u krilu veličajne prirode; osupnut staje, gleda i divi se lagano hodajući, dok kao kroz vrata izadje u pitomu i bujnu dolinu. Dolina se širi, nu briegovi, koji ju obrubljuju, još se više osovljuju. Prekoračiv most, ovo te u Kranjskoj, a za malo u Vozajlu, odkuda zagledaš Turke.

Usred zelenila, a na brežuljku poviše Kupe, bieli se crkva sv. Križa, dočim se selo pribralo uz desnu obalu rieke, okruženo šumom oraha, krušaka i trešanja, od kojih se

P L E Š C E.

iztiče ona nedaleko crkve, koja je god. 1885 mjerila u objamu 229 *cm*. Pod župu, koja broji do 1000 duša, spadaju i mjesta: Gašparci, Kalić, Horvatsko, Ložac, Podgora, Požar, Sedalce i Zakraje.

Sa brežuljka tik crkve, gledaš cielu dolinu i one raznolične šumovite i kamene briegove, a naročito te zanimaju Ložke stiene, visoke 873 *m* sa Grintovcem. Vapneni su slojevi u tom briegu naslagani poput ogromnih knjižurina, tekući vodoravno, dočim im se na podnožju uzdiže travom i bukvom zarasao brieg, kraj kojega romoni zdena Sušica.

Od Grintovca teku stiene polukružno, dok su na susjednom kamenom vrhu slojevi nakosi. Od Grintovca do Ložkih stiena zaustavljaju putnika dvie prilike: »Fratar i

koludrica.« Pod samim briegom stoji na kamenu podstavku fratar, a sučelice, puškomet daleko, koludrica (opatica, duvna), koja, sagnuv se, fratra već vjekove pozdravlja.

Ove riedke dvie prirodne satvorine narod je tako ozvao, i tu ne treba tek u pomoć prizivati maštu, da vidiš ono, što želiš vidjeti, a najljepše se te prilike prikazuju, kad putuješ iz Osivnice prama Ribniku.

Kraj oko Turaka s jedne strane do Kuželja, a s druge do Osivnice, (u Kranjskoj) spada medju najzanimivije krajeve Gorskoga kotara i pero nije kadro, da opiše one krasote, koje putnika tu izmjenice zadivljuju i na putu ga zaustavljaju, da stoji, kao prikovan uz šumeću Kupu. Ako igdje, ovdje mu je mjesto, da si puna grla zapjeva: »Liepa naša domovino.«

Kad si posjetio zeleni izvor rieke Kupe, tada ne propusti, da ne bi obašao i kotar čabarski, najnepoznatiji nam kraj domovine, koji nam bijaše do godine 1882,

HODOČAŠĆE NA SV. GORU.

kad ga prvi put proputo-
vasmo, naša
»terra
incognita.«

Iz Razloga
kreni uz hlad-
nu Kupu i
evo te za uru
hoda u seocu
Hrvatsko,
nazvano tako,
što sa su-

protne strane leži slovenska Osivnica. Prevezav se Kupom i prošav Čabrankom, stupio si na prag prezanimivoga kotara čabarskoga i primaknuo se Pleščima.

Uzku i milovidnu dolinu protiče Čabranka uz koju leže polja, njive i livade, gusti voćnjaci a medju njima mjesto Plešće, (325 m), zaklonjeno Kamenskim hribom i Crnim vrhom, koje pokriva jela, bukva, jašša, medju koju se je umiešala i breža. Podneblje je u ovoj dolini tako blago, da tu raste kukuruz, dočim smo u Zamostu pred kućama našli i vinovu lozu.

Plešće nam Hacquet ne spominje, pa i narod pripovieda, da je mjesto postalo u novije vrieme, a župa je utemeljena tek god. 1807. Prvobitno bijahu tu ogromne šume, kamo bi gospoda od kr. komore u lov zalazila, gdje bi se u lovačkoj kući zabavljali, a kadkad i plesali. Prvi se tu nastanio neki Wolf, bio valjda lugar, a poslie se priseljivali iz Kranjske i Hrvatske, te je od plesanja mjesto dobilo svoje ime.

Pod župu plešćansku spadaju i mjesta: Mandli, Okrivje, Žagari dolnji, Požarnica, Podstienje, Fažonci, Smrekari, te su Mandli, Žagari i Smekari svakako prve obitelji, koje se tu iz susjedne Kranjske naseliše. Cijela župa broji preko 1500 duša.

Od prirodnih krasota valja posjetiti Jezero i Sv. goru. Do Jezera vodi put dubokim jarkom preko Zamosta pod Sv. goru. Tu se uzdigoše opet silne dolomitne stiene sa izprevijanim slojevima, a na podnožju im oširok otvor na koji jakim šumom izbija Gerovčica, što uvire kod Gerova. Razprašujući i probijajući se medju stienama, tu i tamo mučena, okreće mlinska kolesa te naglim tokom utječe niže Zamosta u Čabranku i vrlo je zanimiva ponornica, koju ćemo poblize upoznati kod Gerova. Naokoličnim žiteljem služi Gerovčica kao vremenokaz, jer 4 ili 8 dana prije kiše zamuti.

U Čabranki kod Plešaca ima liepih i teških pastrva, klена (Squalius cephalus) lipanja (Thymallus vexillifer), podplatara (Squalius bipunctatus), puza (Cobitis barbatula(?)), manjaka (Cottus gobio), prasica (Barbus Petenyi) i frigalja (Phoxinus laevis). Sve su to ribe tečna, a nekoje i plemenita mesa, koje ljube zdenu, bistru vodu, koturasto i kameno korito, a ima u Čabranki i rakova.

Od ptica živi uz Čabranku zeleni povodnik (Alcedo ispida), crni povodnik (Cinclus aquaticus) i fliska (Motacilla melanope), kojim imena, kao i ribama zabilježismo u Plešcima, nu kakove su povodne ptice vidac i pivra, nisam mogao doznati.

Iz Plešaca potruđi se i na Sv. goru, kamo narod iz Gorskoga kotara, Hrvatskoga Primorja i Kranjske u velike hodočasti na dan Majke Božje skapularske i na dan Male gospoje.

Krenuo sam na Sv. goru 10. kolovoza god. 1882, dubokim jarkom, kojega sastavljaju ugljevni pjeskari i konglomerati: Uzpinjući se po malo, dodjosmo u Požarnicu dolnju, a prošav Požarnicom srednjom i gornjom, dodjosmo u Pintare, odkuda zagledasmo cijelu okolicu plešćansku i susjednu Kranjsku. Oko sela livade su i polja po kojima raste osobito vrstan krumpir i zelje; s jedne je strane gusta bukova šuma, a s druge šuma crnogorice sa stoljetnim smrekama, zamašnim bielim javorovima i klenovima. Uz krm putićem, koji se probija medju stienama, dolaziš na čistinu Sv. gore, uzpev se 545 m visoko. Tu stoji pet ogromnih lipa od kojih ima najdeblja u objamu 406 cm, druga jedna 396, a mjerili smo i jednu bukvu od 346 cm.

U tom podlipju uzdiže se triem sa stolovima i klupama, gdje hodočastnici blaguju i odmaraju se, s jedne i s druge strane dućani su za trgovčiče, a medju smrekama ognjište do ognjišta.

Od lipâ vodi put prama crkvi čudotvorne Majke božje, koja se prikrla medju visoke smreke, a uzlaziš preko 74 kamenite stuba. Velika crkva ima pet žrtvenika, od kojih je glavni odijeljen željeznim vratima, koja podigoše god. 1749. U zvoniku su tri zvona, najstarije od god. 1802.

Prvobitno stajaše tu mala crkvice, o postanku koje priča puk ovo: »Na Sv. goru dolazili su pastiri i pasli ovce. Ove si nadju jedno mjesto, gdje bi osobito rado pasle i boravile i kad bi ih pastiri od tuda tjerali, samo bi pod silu otišle. Na tome su mjestu poslie našli sliku Majke božje, i netko je tu još prije 400 god. podignuo crkvicu, na temelju koje postala je današnja crkva.«

U šumi sa jugo-zapadne strane ima kamen, u kojem nadjosmo na 5 cm duboko utisnut pravilan kolobar. Puk priča: »Kad je Majka božja putovala na Sv. goru, dodje umorna do ovoga kamena, položi na nj svoju košaricu, od koje se dno odtisnulo za vječna vremena.«

Kada u ovoj visini zvona zazvuče, mora da je milina slušati po dolinama, a kad navrnu na Sv. goru hodočastnici, mora da je to riedka slika u ovoj gustoj šumi crno-

gorice. Za Sv. goru stekao si velikih zasluga pokojni čabarski vlastelin Paravić, kako to svjedoči latinski napis na triemu od god. 1826.

Na Sv. gori čuva se knjiga-spomenica u koju izkresasmo nekoliko domoljubnih misli. Ovoj knjizi ima više od 100 godina, a na prvome listu čitاسmo, da je senjsko-modruški biskup Juraj Vuk Čolić de Löwenberg ovo mjesto posjetio po dva puta, tu nadjosmo i njegov vlastoručni podpis od 9. lipnja god. 1752.

Nasladjujući se krasnim vidičima, krenuo sam sa Sv. gore u Plešce, da posjetim sudruga i prijatelja M. Stupiv u vežu, pade mi u oči ne bični muk i tišina; prisluškujem na sve strane, ali nigdje žive duše, dok iz hodnika ne poleti prama meni jedan pjetlić. Uzlazim stubama, dodjem u prvi sprat, prisluškujem, ali opet ni glaska. Pokucam na vratima, ali se nitko ne odazva. Unidjem. Usried sobe bijaše kolievka, a u njoj na slamici nevino djetešce uz koje je stajala djevojčica češljajući se desnom rukom.

— Gdje je tata? upitam djevojčicu.

— On je u crkvi.

— A gdje ti je majka? — Majka mi je umrla, i briznu joj suze na oči.

Sad mi bijaše praznina i tišina jasna, teško mi bilo u srcu, ostavim djecu i podjem pred sudruga. Vraćao se iz crkve tužan, satrven, bled, a kad me zagleda pohiti do mene, vine mi se na prsi, uzdahne i reče: »Dragane! prije tri dana sahranio sam ženu i jadan ostao sa osmero neobskrbijene djece.«

Dok bijasmo u tužnu razgovoru, navrne sviet iz crkve, a za njime kićeni svatovi, kojima je sudrug kod mise svirao.

Tu tuga, tamo radost, tu pečal i bol, a tamo razdragano i veselo srce.

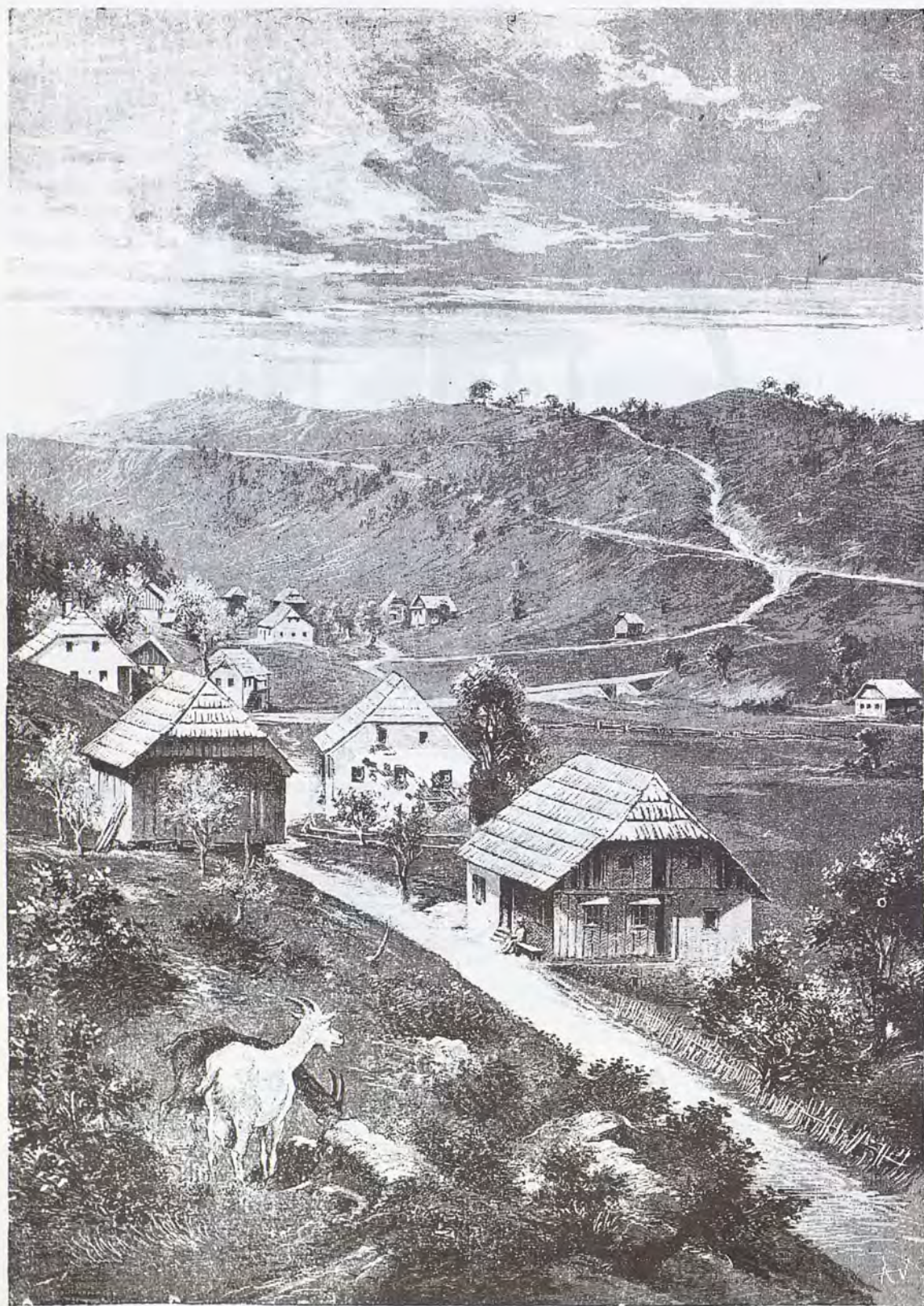

GROBNICA PLEMIĆKE OBITELJI GHYCZY
U ČABRU.

ČABARI I PREZID.

Preko hladovite šume, a udobnom cestom, krećeš iz Plešaca u Čabar (258 m), što leži u dubokoj ponikvi, koju sa sviju strana zatvara tvrda gora. Ta ponikva ili uvala nalikuje ogromnu čabru, pa je sigurno odtuda i mjestu ime.

Briegovi oko Čabra zarasli su bukovom šumom, a u većim visinama smrekom i jelom, a naročito se iztiče jelvik prama Vrhovcima, kuda vodi put u susjedno Tršće. Obronci su briegova obradjeni, tu su polja, tu livade, a mjesto protiče s jedne strane

PUT NA KOZJI VRH.

Čabranka, dočim s druge lazi Paklenski jarak. Oni, koji ne poznaju ni Čabra, ni kotara čabarskoga, prozvaše taj kraj »hrvatskom Sibirijom«, akoprem je tu podneblje blaže, nego li po mnogim drugim mjestima Gorskoga kotara. Oko Čabra se sije kukuruz, pšenica, žito ili proja, zob, ječam, sadi grah, krumpir i zelje. Podneblje je tako blago, da vinova loza cvate i dozrieva, akoprem ju samo pred kućama goje, dapače smokva sa lovorikom prezimuje. Voće uspjeva izvrstno, a rodi tako, da ga nose u Cirknicu i Ložki potok i tu za žito zamienjuju. Od krušaka ima ponajviše tepaka; trešnje cvatu u travnju, a dozrievaju u lipnju.

Opis staroga Čabra sačuvao nam je Hacquet u prvoj knjizi svoga djela: »Oryctographia Carniolica«, koju posveti g. 1778 kraljici i carici Mariji Tereziji. U ono doba obstojahu ondje rudokopi; u Čabru našao je Hacquet kuću upravitelja i nekoliko kuća u kojima stanovahu kovači. K ovom rudokopju spadahu i nekoja sela, koja pripadoše poslie smrti Petra Zrinjskoga kr. komori. Radilo se na račun dvora, a rudokopi nosile su na godinu 1400 for. dohodka.

Rudokopi spadahu pod rudarski ured u Idriji a upravitelj, koji bijaše u Čabru, imao je 400 for. plaće, bezplatan stan i drva. Osim toga bio je ovdje takozvani »Gegenhändler« sa 200 for. plaće i »Kohlenmesser« sa 150 for. plaće i tri lugara po 30 for. Kovača bijaše 26 uz nadnicu, a svaki je imao po 4 pomoćnika i 18–20 kalfa (Nagelschmiede). Ovi ljudi stanovahu u vlastitim kolibama, a željezo se topilo u dvim grnilima. Vadili su ga iz hämatita; jedan cent rudače dao je po 30 funti željeza, a u jedan su mah mogli raztopiti 6–7 centi. Kovali su 4 vrsti čavala, koji su rabili kod brodogradnje u nas i u Napulju. Prodavali su ih u bačvama od 100 funti po 13 for. 13¹/₄ novč. Prije bijaše skladište u Bakru i tu od kr. komore plaćen skladištar, nu za Hacquetovih vremena bilo je ono na Rieci.

Ugljevlje bijaše oko Čabra jeftino, jedno breme prodavali su po 12 kr., a vriedilo je 4 bečka vagana. Rude su kopali kod Tršća i Crnoga laza, gdje su radila 24 rudara,

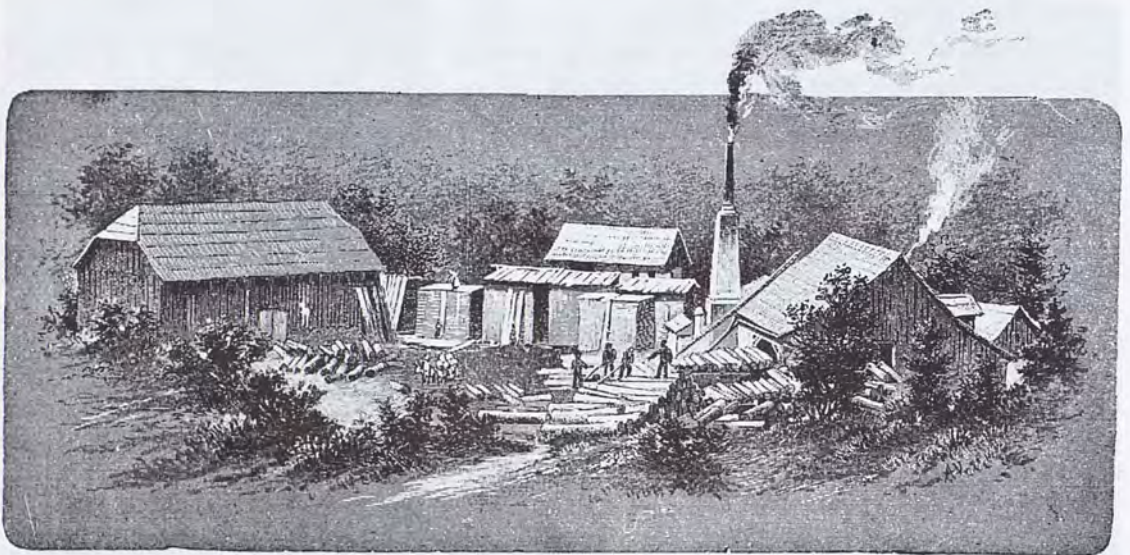
IZVOR ČABRANKE.

koji su imali vlastite konje i na njima nosili rudu u Čabar, dobivajući za dopremu od cente po 20 novčića. Prije su rudu dovažali i iz Kočevja, pa i iz daleke Klane, u Istriji, nu poslie su taj dovoz radi daljine napustili.

Hacquet nam pripovieda, da je jedne godine medju rudarima zavladao glad, da su mljeli koru i ovu sa posijama i brašnom miešali. U 14 mjeseci dovezoše u Čabar 2924 centi rudače i 2965 tovara ugljehlja, a ciena bijaše centi 8—13 forinta.

Staroga je Čabra danas nestalo, mjesto rudarskih koliba, vidimo tu liepe zidanice, gledamo i veliki grad plemića Ghyczya, sastojeći od nekoliko jedno- i dvospratnih kuća sa perivojem i umjetnim gojilištem pastrva. U desnom prikrajku grada uzdiže se staro-davna kula, vele, da je ostanak lovačkoga dvorca, što ga ovdje imao ban Petar Zrinjski. Usred trga uzdiže se ogromna lipa, koja je mjerila g. 1882. u objamu 4 metra i 25 centimetara i najomašnija je u Gorskom kotaru.

Župa čabarska utemeljena g. 1663. broji danas preko 1000 žitetja, sa Goranima, Gornjim Žagarima, Pargom i Tropetima, od kojih u samom Čabru žive do 400 duša.

VILHAROVA PILA U PREZIDU.

Svakoga stranca upozoruju Čabranci na izvor Čabranke iza grada čabarskoga. Pod kamenim i raztrganim Obrhom, gdje se koče ogromne stiene, duboka je jaruga puna divlje romantike zarasla sitnogoricom. Tu rastu smreke, javorovi, orehovci, onizke vrbe (*Salix grandifolia*); tu je stiene žutim grozdovima nakitio negnilj (*Cytisus alpinus*) i hudikovina (*Viburnum Lantana*), puna crvena ploda. Tu se podsmješkuju po pećinama tamno-modre zvončike, krasuljci, liepe runjike, crvene zečine, povisoke trave, dočim je po kamenju i koritu potoka porasla debela mahovina.

Pod Obrhom probija Čabranka na dva izvora ili bolje na dva odtoka: s naše strane izpod dovaljena kamenja, kojim se teško probija i manjim slapovima ruši, slievajući se u zajedničko korito. Nu ta je voda tako jaka, da kreće mlinska kolesa i da u susjednoj kovačnici diže težak bat.

Glavni odtok ima Čabranka u Zelenoj konti, 6 metara dubokoj kotlini tamno-zelenom vodom iz koje stienama stisnuta, hrli nizbrdice. Iza Zelene konte uzdigla se vapnena stiena, gdje je medju pećinama daleki tiesnac, kojim iz Kranjske dolazi potok Sušica, rušeći se jakim slapom u kotlinu iz koje izlazi tada kao Čabranka.

P R E Z I D .

Nedaleko pomenutoga slapa ima rupa, kroz koju struji leden zrak, kojemu sam izmjerio temperaturu 13. kolovoza 1885. god. u 10 sati prije podne. Tri metra od ždriela bijaše zrak topao 24° C., a pred ždriplom samo 8° C., upravo toliko, kolika je temperatura u obim vrelima. Ovo svjedoči, da Čabranki nije pravi izvor ovdje, već da je ona odtok vode, koja se u nepoznatim nam visinama kranjske visočine sabire, raznim podzemnim putevima prolazi i tu si kod Čabra daje oduška.

Kod Čabra prima Čabranka ponornicu Trščanku — Paklenski jarak, a kod Plešaca potok Mandli. Čabranci pripoviedaju, da je Paklenski jarak prije bio mnogo jači i godine 1852. provalio tolikom silom, da je voda u Čabru nekoje kuće porušila bila.

RIBNJAK VLASTELINSTVA ČABARSKOGA.

Iz Čabra vodi cesta u Prezid, svijajući se dugim zavojima, sieče mnogu pećinu i prolazi ugodnom šumom. Iznad Čabra uzdiže se na Tropete, gdje je Tropetarska stiena sa malom spiljom. Biele dolomite pod kojima struže cesta, krasi razno bilje i grmlje, nu putniku pada naročito u oči ruj (*Rhus Cotinus*), koji je tu porasao kao visoko stabalce, dočim je kod Čabra i u primorju onizak busić.

Zahvativ najvišu tačku ceste, zagledaš pred sobom duboku zelenu kotlinu, u koju se spuštaš lagano, da se uzdigneš strminom, koju je pravo nazvalo Kozjim vrhom. Lagano se uzpinjahu konji i dva puta su morali počinuti, pa akoprem je tako. to ovim strmim putem ipak voze drva i lies iz prezidanskih šuma ili sa piljenica.

Kad si se mučno i teško uzpeo, odšteti te priroda dalekim i veoma raznoličnim vidikom na alpinske krajeve, a kad si prošao seoce Kozji vrh (928 *m*), zagledaš pod sobom opet ogromnu kotlinu ili ponikvu u kojoj se nasadio Prezid, uzdignuv se 764 *m* nad površinu morskou.

I oko Prezida cio je vienac visokih briegova i vrhova od kojih su sjeverni posve pusti, jer se tu sve više širi ona rak-rana, koju zovemo krasom. Šume su ovdje proriedjene ili izsječene i šuma, koja je još prije nekoliko godina sezala do Prezida, sada je već daleko odmakla.

Tlo je oko mjesta slabo rodno, po kojem krumpir i zob više kržljave, nego li uspievaju, barem mi je to odala njihova vanjština.

T R A V N I K K O D Č A B R A .

Prirodnih znamenitostih ima kod Prezida malo. Belinček je bezdan u koji da kamen 10 časaka pada i prije se kiše iz njega diže velika magla. U Crnoj gori ima spilja sa osovničim ulazom, a na dnu vode, a struji iz nje tako leden zrak, da čovjek pred njome prozebe. Spomena je vriedna spilja Trbuhovica iz koje provaljuje istoimeni potok, te uvire blizu Babina polja, u Kranjskoj. Onda je sušica Mlaka, koja kadkad zaplavljuje naokolični kraj i na tri ždriela uvire. Inače snabdjena Mlaka ljude pitkom vodom i jedino je jače vrelo kod Prezida. Oko obzidana vrela poredaju se žene kablina, lodricama i kola sa bačvama, kako to rade i u primorju, naročito u Bakru, kad po selima voda u lokvama presuši.

Narod se i ovdje bavi drvarijom, dovažajući lies u Prezid, gdje su parne pile, a osim toga izradjuje velike i male zdjele, pladnje i škatulje razne veličine, koje se osobito izvažaju u Italiju. Od voćaka ima oko Prezida najviše tepaka, cibora i crvenih šljivuna.

I Prezid je Hacquet posjetio, došavši ovamo preko Snježnika, gdje je u šumi našao stražarnicu (Blockhaus) sa vojničkom posadom, jer sus e tu ročili razbojnici, a pogibeljan bijaše osobito harambaša Radovan Pulić. Tako bijaše prije sto i više godina, nu danas možeš ovuda putovati u svako doba dana i noći, pa ti ni vlas neće s glave pasti. Došav Hacquet u Prezid, zanimalo ga znati odkuda mjestu ime i tako razpitujući kraj, našao je još ostanke debela zida, koji je nekoč u gori zatvarao klance. To su ostanci onoga zida, što se od Rieke vukao uzduž Rječine na Jelenje, protežući se prema Klani (u Istriji), odkuda je išao na Prezid, a odavle u Kranjsku do Nanosa. *) Pada naročito u oči u klancima, gudurama i ponikvama, a možda je tu i tamo imao i vrata, jer ima poviše Grobničkoga polja u planini jedno mjesto, koje i danas narod zove: »Željezna vrata«.

Jedni misle, da je ovaj ogromni zid branio Liburne od ratobornih Japoda, drugi hoće, da je dielio iztočno rimsko carstvo od zapadnoga, dočim Hacquet tvrdi, da su ga Rimljani podigli proti Ilirima. Bilo kako mu drago, mjesto Prezid dobilo je ime od njega i tu mu se sigurno zameo svaki trag, kao što će ga naskoro ne stati i u primorju.

*) D. Hirc: »Hrvatsko Primorje.« Str. 34

CIRKNIČKO JEZERO.

Tko da nije čuo, bivši još u školama, pripoviedati ob onom jezeru, koje s proljeća i u ljeti presuši, a pod jesen i preko zime opet se napuni vodom? Kako smo začudjeni slušali učitelja, kad nam je to jezero opisivao i spomenuo, da se na njemu i kosi i žanje, i riba i lov lovi. Tko nebi žudio, da vidi jezero, kojega nam je postanak razjasnio još Kirchner, a po njemu poslie pisao bajoslovni Valvasor, kad ga obadje g. 1779 i obzirni svećenik Tobija Gruber?*) Ogriješio bih se bio, da Cirkničko jezero god. 1882, bivši u Prezidu ne bi posjetio bio.

Bijaše u nedelju 13. kolovoza, kad me je kočija saučenika Dragutina Račkoga spremna čekala. Turnuv u žep preporučno pismo, krenusmo u 8 i po sati na put. Prošav Babinim poljem, stupismo na slovensko tlo, te zakrenusmo u Podgore, Igo Vas, Pudobe i naletismo u Stari trg, što leži u prekrasnoj okolici, a na briegu mu podori nekoga grada. U Starom smo trgu odpočinuli, a tad se zaputismo preko Loža do Bloške poljice, odkuda zagledah najveće čudovište krasa — Cirkničko jezero. Kad smo minuli Obločice, Grahovo i Martinjak, dodjosmo u Cirknicu; bijaše upravo 12 sati.

Tu sam skrenuo u gostionicu i predao preporučno pismo. Gostioničar, koji je sa mnom celo vrieme razgovarao slovenski, priskrbi mi vješta, sigurna i izkusna vodića, a taj mi bijaše uz mjestnoga učitelja, bivši načelnik Jezera dolnjega, g. A. Krašović. U gostionici je i čitaonica u kojoj nadjoh Ljubljanski zvon, Kres, Slovenski

*) Herren Thobias Gruber's Weltpriesters u. k. k. Bau- u. Navigations-Direktors in Temesvarer Banat: »Briefe hydrographischen u. physikalischen Inhalts aus Kraine an Ignatz Edlen von Born, k. k. wirklichen Hofrath, Wien, 1781.

narod, Edinost, Slovenca, Učiteljski Tovariš, od naših listova Hrvatsku vilu. U knjizi spomenici nadjoh imena onih, koji jezero posjetiše, a medju njima i ime našega čuvenoga K u h a č a.

Došao sam u Cirknicu upravo u horu, jer je jezero presušilo i tako sam mogao sve razgledati i zirnuti u njegovo tajinstveno dno o kojem V a l v a s o r puno baja.

Znamo, da je Cirkničko jezero od g. 1707—1714 samo jedan put presušilo dočim g. 1781, nije s proljeća ni u zimi zaplavilo. I Gruber našao ga presušeno.

Ostaviv Cirknicu, krenusmo nizdolicu i evo nas u selu Jezeru dolnjem, koje se pribralo nedaleko obale. U blizini ceste zagledasmo prvo ždrielo I l o v u j a m u, dalje R e š e t o, R i b i č k u j a m u, Ž u p a n o v u l u k n j u, odkuda se reda ždrielve do ždrielve. Sva se ta ždriela, ždrielve, ponori i ponorci zovu V o d o n o s, a voda, koja u njima uvire, da izbija kod Ljubljane kao Bistra i Borovnica. U dubljini zagledasmo vapnene pećine iz kojih zievaju ždrielve, a te su pećine pokrivene ilovačom koju je voda naplavila. Sigurno je, da cijelo dno jezera sastavlja isti vapnenac na kojem se staložiše razne naplavine i u kojoj su sahranjene kućice onih puževa, koji i sada u njemu žive. Našli smo *Limnaeus stagnalis*, *Planorbis corneus*, *P. marginatus* i *Bithynia tentaculata*.

Ždriela ima u jezeru koja stotina i toga radi nalikuje dolina u kojoj se razlilo, ogromnomu rešetetu. Ima ih, koja vodu izbacuju, ali ju poslie ne gutaju, a takova zovu Slovenci »bljuvalnik«.

U jezeru uzdižu se nekoji humovi, a prvi najbliži zarasao je šumom crnogorice. Tu su nam kola stala, a mi se uzpeli na jednu pećinu, odkuda smetnusmo pod oko cijelo jezero, što se pod nama pružilo poput daleka zelena saga u kojem se kao srebrne niti blistahu vijugajući se potočići. Na okolo se bijele mjesta G r a h o v o, Ž i r o v n i c a, na visoku briegu crkva sv. K r i ž a, na kraju Jezero gornje, a do njega evo L a z a u alpinskoj zeleni, gdje se je iztaknuo opet otegnut otočić, a na njemu seoce O t o k.

Kad smo se nagledali krasna kraja, koji uzveličavaju one ogromne i mrke šume crnogorice, sjedosmo opet u kola te se povezosmo do ždriela V e l i k a p o n i k v a gdje smo malone zaglavili. Naš se konjić uzvrpoljio, pa bi i neprilike bilo, da nismo kola ostavili, jer nije šala, voziti se krajem u kojem sa sviju strana prieti pogibelj.

Velika ponikva zieva iz zemlje crnice, koja je nekoliko metara debela, a pokriva je žutkasti pjeskar. I ovo se ždrielo suzuje poput lievka, a otvor, kojim i sada nešto vode uviralo, veoma je uzak.

Blizu Velike ponikve leži Sitarca i Mala ponikva, koje vodu gutaju, kada ona u jezero pada, a izbacuju, kada ona u jezeru raste. Tom prilikom skače voda na Sitarcu kao na vodoskok, a valjda s toga, što su podzemne šupljine uzke, a navala vode velika.

Za Malu ponikvu pripovieda nam G r u b e r (str. 45), da ju ribari drže za predteču, kada će voda rasti ili padati. Ako ona vodu izbacuje, siguran je znak, da će jezero naskoro odteći, nu gutati vodu, da to neće naskoro biti.

Popeljav se malo, dodjosmo do otoka D r v o s e č a, koji je takodjer zarasao crnogoricom, a kad krenusmo mimo, evo nas na gornjem jezeru, koje zaprema preko 280 četvornih hektara, dočim ima cijelo jezero 4028 hektara površine. I gornje jezero obrubljeno je visokim briegovima, dočim mu je naplavljeno tlo ravno i rogozom zaraslo.

Ovdje izvadi K. žigicu i zapali suho rogozje. Da vidiš čuda! Plamen zahvatio je munjimice i u čas pružilo se pred nama ognjeno more. Rade to ovuda često, i zato nadjosmo ogromnih garišta, a čitao sam nekom sgodom, da su rogoz zapalili pod ledom, što bijaše sigurno nešto čarobna.

PLANINSKA PEĆINA (SPILJA; ULAZ).

IZGLED IZ PLANINSKE PEĆINE.

Na dalnjem su putu spomena vrijedni Otočki Obrh i Vranja jama. Na prvome mjestu nadjosmo izprebacano kamenje, ali i čitave stiene, koje pritajivaju podzemne šupljine. Kada ovdje voda izbije, ruši se kaskadama i sigurno je jedno od najzanimivijih mjesta Cirkničkoga jezera. I sada nadjosmo vrelo, koje je voda preticala, da se naskoro podzemno izgubi.

U Vranju jamu, koja je do 7 m visoka, dade se unići, nu dalje se pećina tako

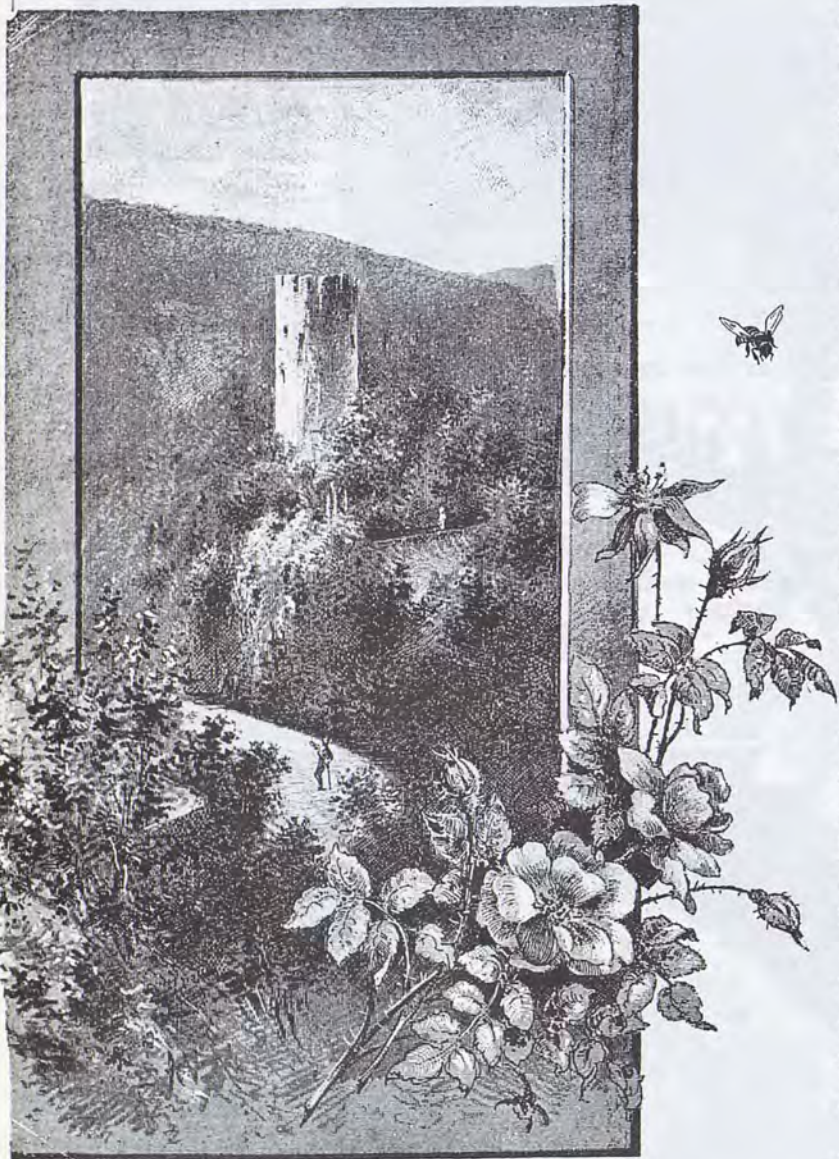
suzuje, da čovjek samo pužajući može napried. Na kraju svršava dubokom razpuklinom u kojoj je Gruber našao kal sa sitnim ribicama.

Znamenito je ždrjelo susjedna Bobnarca, koja se podzemno širi u veliku spilju. Gruber nam pripovieda, da su se nekoji ribari konopima spustili u te mračne dubljine i našli u spilji podzemno jezero. Svod joj je pun stalaktita, s kojih voda poput kiše pada i dosta jak šum prouzrokuje. Ribari tvrde, da u Bobnarcu prije, što će voda izbiti, tako tutnji, kao da bi bubnjao, pa joj odtuda i ime. Mi smo pozorno slušali, ali nismo ovaj put nikakove buke razabrali. Još su u ovome kraju dva važnija ždriela: Kotel i Gebno u kojima voda uvire i izbija. Neda-leko Drvoseča podvikne g. K.: Otok!, i sa svih strana odjekuje: Otok! pet puta.

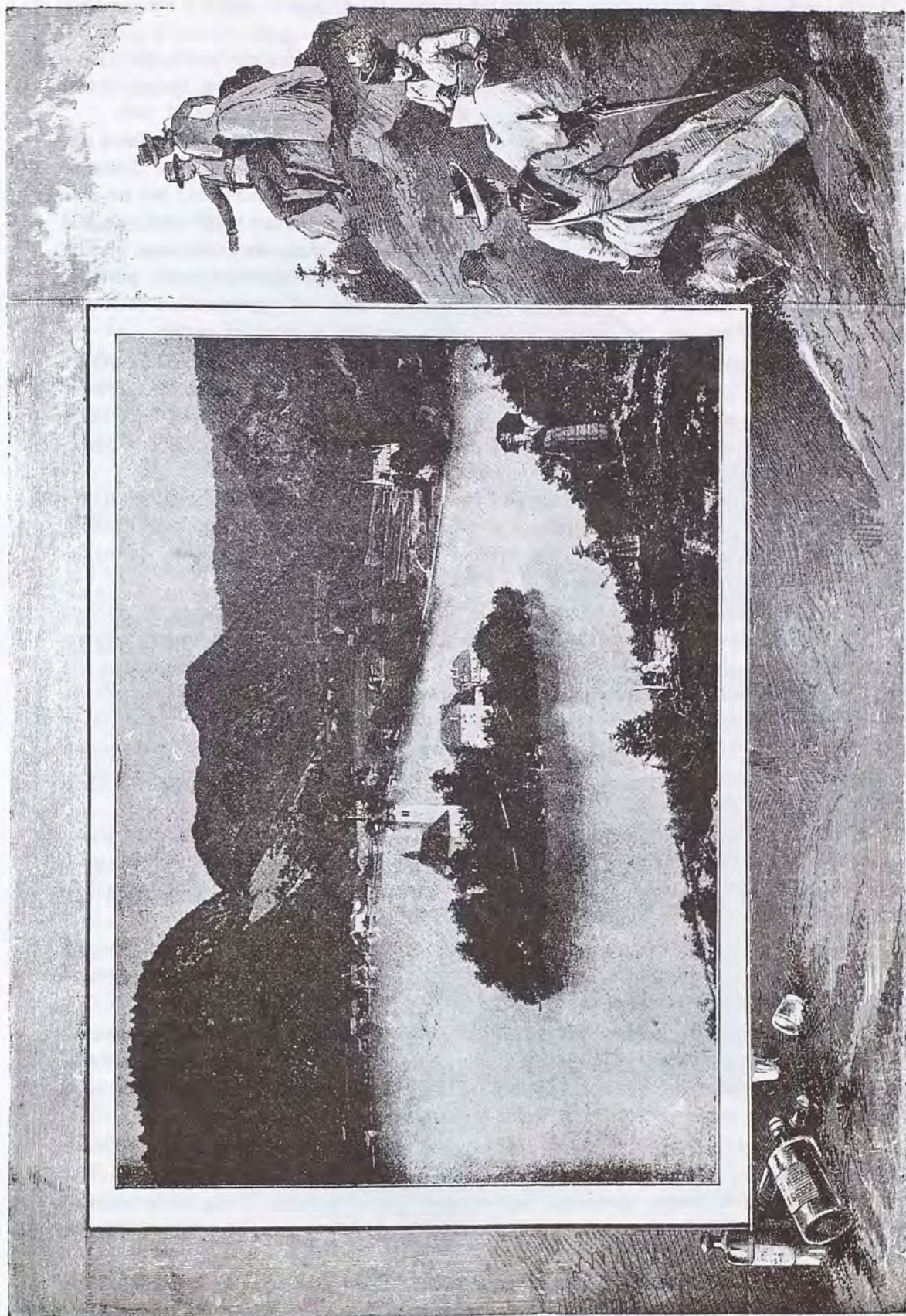
Kad smo ostavili gornje jezero, krenusmo pod Javornik, koji je na visoko sa jelom i smre-

kom zarasao, a proći je njegovim podnožjem pješice cio sat. Utroba te gorske kose sva je sigurno izšupljena, mora da je tu na stotine spilja, pećina i raznih drugih šupljina, a bit će i podzemnih jezera. Cielo podnožje puno je razpuklina, razsjelina, ždriela i ždriela na koje voda provaljuje, tekući ili skaćući.

Glasovita je spilja Suha dolca na koju izbija tolika voda, kao i na Vranju jamu, a provaljuje silom, da izbacuje i veliko kamenje. Kad je voda jaka, zaplavi za tri sata cijeli zapadni dio jezera. Unidjosmo u spilju, koja je do 60 metara duga, te se

PODORI MALOGA GRADA.

»OTOK BLEŠKI — KINČ NEBESKI!«

na kraju suzi, a ima u njoj sige. Svršava ždriplom kraj kojega je Gruber razabrao mukli šum vode, koja se valjda ruši sa visine slapom.

Nedaleko Suhe dolce leži ponor Rešet i Križ, gdje se vode križaju. Ovdje da je ribolov najobilniji, a love menke (Lota vulgaris), štuke, linje, klene, bjelice, a ima i liepih rakova.

Cirkničko jezero pruža se od sjevero-iztoka prama jugo-zapadu. Ciela južna i zapadna strana jezera je pusta, akoprem je tu i tamo naplavina i 10 m debela. Tu raste šaš i rogoz, a od cvatućih bilina osobito se izticao na metar i pô visoki Senecio paludosus. Nekoji krajevi biele se tako, da sam mislio, da se voda cakli, al' kad tamo, opazih pred sobom bjelinu poput sniega, a tako nježnu, da ju je slast gledati. Posegneš li rukom, razpada se u prah. To su mahovi tresetnjaci, koje sam prvi put zagledao u tolikoj množini. Kad jezero presuši, usahnu i mahovi, ugodna zelen premetne se na suncu u bjelinu, nu čim jezero zaplavi, ožive iznovice i uzbujuju visoko.

Sjeverna je strana jezera bujna, tu se protežu pašnjaci koliko možeš okom daleko segnuti, tu pasu goveda, a bilo je krava i volova nekoliko stotina komada. Na sjevero-iztočnom kraju mjesta su Dolnja Vasi i Zetše, s traga ima zelen brieg Tržišće na kojem se našlo rimskih starina. Oko jezera bieli se preko 20 crkava i crkvice ponajviše na briegovima i brežuljcima.

Samim poljem vijuga se Cirkniščica, teče kraj Jezera donjega i okreće mlinska kolesa. U taj se potok zaklanjaju ribe, pa smo i sada našli nekoje dječake, koji su ribarili. Kako nam je na kolima puknuo klin, moradosmo poći pješice, da razgledamo bližnja, ali ujedno i glavna ždriela: Veliku i Malu Karloucu.

Velika Karlouca jedino je ždrielo u koje voda iz jezera poput Lujice i velikom silom uvire. Od nje ovisi visina vode i sigurnost kraja, jer da se oba ždriela zabrtve, voda ne bi mogla odticati, cio bi kraj zaplavila i silnu štetu prouzročila. Kolika je sila vode, vidi se od tuda, što doplavljuje trupce, panjeve, dá čitava stabla, te bi se ždrielo naskoro zabrtvilo, da ga ne čiste. Dogodilo se, da se i koje blažče odviše približilo, a voda ga u ždrielo utegnula. Unišli smo, da ga razgledamo, ali ga naskoro ostavismo, jer tu struji tako hladan zrak, da nas je zeblo u nogama. Za vrućine poganjaju ovamo krave i volove, da se odmomore i ohlade.

Krasović pokušao je prije nekoliko godina, da cielu spilju i ždrielo izpita. Najprije je prodro po suhu tlu 152 m daleko, poslie zaplovi 20 m malim čamcem, a zatim prodje 153 m po zemlji, pa opet 18 m vodom i tako izmjenice, dok ga nakon osamsatnoga napornoga propinjanja ne zaustaviše pećine.

I Gruber bijaše u V. Karlouci te je dospio do nekoga ponora u kojem nadjoše dva ribarska čamca, što je voda doplavila. Steinberg, koji je 14 godina kraj jezera stanovao, reć bi, da je još dalje prodro i našao spilju sa jezercem.

Nedaleko Velike Karlouce, leži spilja Skednenca, tada Mala Karlouca, a na desno joj osovna stiena sa podorima Karlovskoga grada o kojem narod i danas priča. Po ovim spiljama gnjezde golubovi—dupljaši (Columba livia), nu kad voda nahrupi, ostavljaju svoje stanove, a u jeseni kreću kao selice prama jugu.

Osim Cirkniščice ima i drugih potoka, koji protiču jezero i vodu mu privražaju. Kod mjesta Dane, provaljuje voda strašnom bukom, uvire u duboko ždrielo Golubinku, a izbija kod Jezera gornjega, zaplavljujući gornju stranu. Voda se pojačava i Žirovnicom, Martinskim potokom, koji pritiče od Martinjaka, i Lipsenjščicom koja dolazi od Lipsenja.

Uz cielu desnu obalu Cirkničkoga jezera steru se polja, njive i djetelinjaci do kuda voda riedko dopre. S ove strane leži i liepo trgovište Cirknica, kamo umorni stigismo, da nakon četiri satnoga izpitivanja po jezeru, odpočinemo i malo se pozabavimo, hvaleći

čašom piva vrlomu načelniku i sudrugu, što su nam naše naučno putovanje tako zasladili, a znanje obogatili.

Prije, što završimo sa opisom Cirkničkoga jezera, valja nam odgovoriti na dva pitanja; prvo, odkuda dolazi tolika voda u jezero, a drugo gdje opet izbija.

Kad bi voda priticala sa naokoličnih briegov a vrhova, bila bi to obična poplava, nu tomu nije tako. Voda, koja ovaj kraj u jezero pretvara, dolazi ponajviše s dola, a pomanje sa visina, koje ju propuštaju. Cielo jezero nije ino, nego duboka kraška ponikva. Zna se, da kras obiluje šupljinama i da kroz ove voda propada, a zna to i narod oko Cirknice, pa toga radi i prisposodblja nekoje ponore i ždriela situ i rešetu. Kada se snieg po planinama topi, voda propada, a isto se događja, kada zaredaju kiše. Voda, što je propala, izbija naročito na podnožju Javornika na bljuvalnike (Speiloch) i u dnu jezera. Tu je sila vode tako jaka, da mjestimice skače poput vodoskoka, dočim drugdje bije tolikom snagom, da podzemno kamenje kida i uz tutnjavu ga izbacuje. Po tome imali bi dva jezera: jedno na površini, a drugo u utrobi zemaljskoj.

Sada nam valja odgovoriti na drugo pitanje; gdje naime provaljuje voda, koja uvire na Veliku i Malu Karloucu.

Iz Cirknice valja nam poći u susjedni Rakek (željezničku postaju), a od ovdje prama Planini dolnjoj uz obalu glasovite ponornice Pivke. U gustoj šumi leže podori Maloga grada (Kleinhäusel) od kojih se u zeleni iztiče još jedna kula. Puškomet od ovdje izvanredna je Planinska pećina, koju je prvi posjetio i opisao Gruber, a tačnije izpitao neustrašivi spiljar dr. Ad. Schmidl.*) U toj glasovitoj pećini (spilji) moramo da potražimo prvi prodor Cirkničkoga jezera. Najprije uniđeš u predvorje, koje se širi poput hrama, kad začuješ silan šum i buku, a

VELIKI
PRIRODNI MOST
NA
POTOKU RAKU.

za čas razabireš, da se čamcem voziš na podzemnoj rieci. To je ponornica Pivka, koja protiče Postojnsku spilju i provaljuje nedaleko Postojne (kod Magdalenske pećine),

*) Dr. Adolf Schmidl: »Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Luegg, Planina u. Laas.« Wien, 1854.

uvire po drugi puta u Planinsku pećinu, izlazi kao Unka, uvire opet kao takova i izbija napokon kao Ljubljana kod biele Ljubljane.

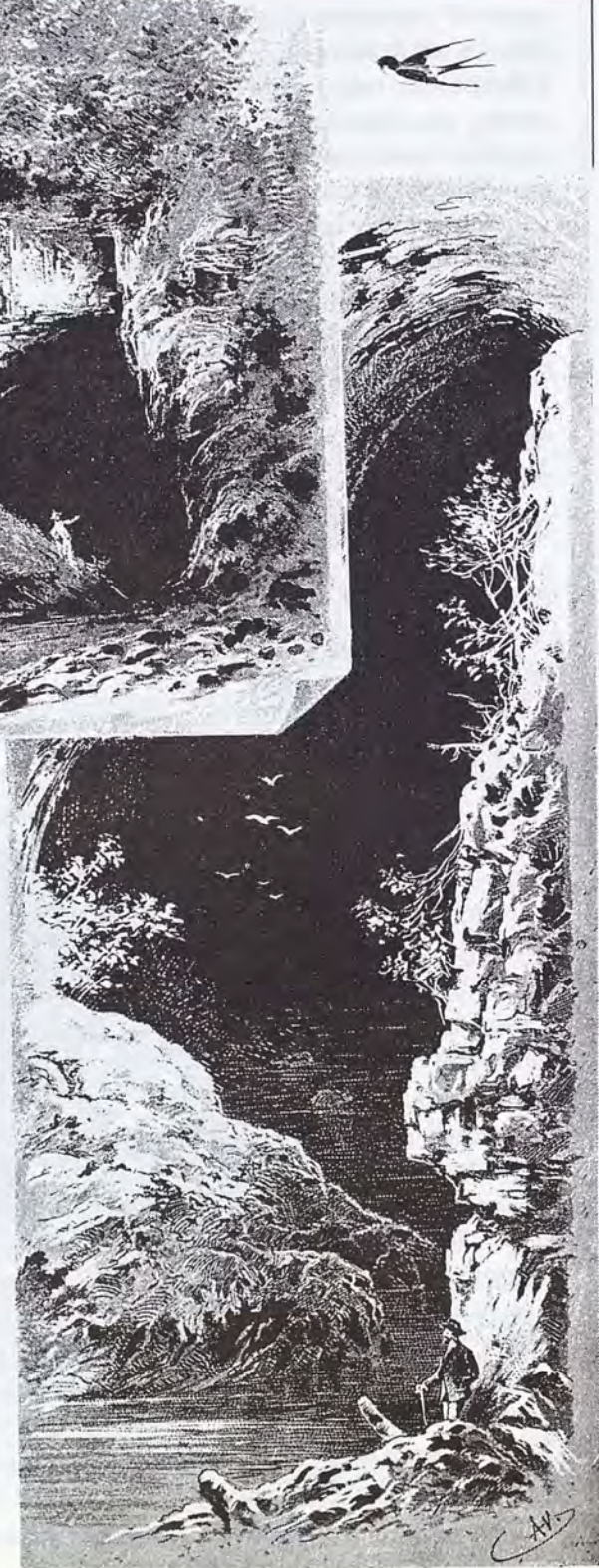
Vozeći se dalje pećinom, hodnik se sve više širi, a ti si zapao, evo čuda, — na podzemno jezero, koje je 80 m dugo, 50 m široko, a svod nad njime do 30 m visok. Dalje jezera dieli se pećina u dva ogromna hodnika: desnim se probija, ruši i buči Pivka, dočim ličivim prodire Cirkničko jezero. Na jednome se mjestu ruši voda preko pećina silnim slapom, a takovom bukom, da sva spilja ječi i odjekuje. Neustrašivi Schmidl prošao je svojim čamcem cieti taj odtok Cirkničkoga jezera na 2300 m daleko. Na tom putu divio se bogatstvu sige, divio se prostorima, kojima je plovio.

Drugi odtok Cirkničkoga jezera leži takodjer nedaleko Planine, u kotlini, koju nam je takodjer Gruber prvi opisao. Protiče ju potok Rak, poznat u turističkom svijetu sa svojih »prirodnih mostova.« Za poplave napuni potok cietu kotlinu, te ju pretvara u malo jezero. Teško je reći, koji je tada vidik zanimiviji: da li potok sa svojim spiljama ili kameni i zelenjem naćčkani prirodni mostovi, ili jezerce, okruženo bledim stienama i bujnom šumom.

Nedaleko od ovdje, iznenadjuje putnika drugo prirodno čudovište, duboka

PONOR I PRODOR
POTOKA RAKA.

ponikva usred šume, koju protiče ópet potok Rak, koji ovdje iz jedne pećine izbija, da za kratko u drugu uvire.

Ovi prodori u savezu su sa potokom Rakom, te utiču u Unku, da s njome prodju nedogledne zemaljske puteve.

Godine 1751 bijaše u spomenutoj dolini poplava, a tom su prilikom ulovljene u Unki prve moćarile (čovječje ribice; *Proteus anguineus*, Grottenolm), koje nam je Laurenti god. 1768 i prvi opisao i naslikao.*)

Steinberg piše, da su to nepoznate ribe, pedalj duge, biela tiela, sa četiri nožice, a rep da im nalikuje šibki. Laurenti spominje, da ih ima s proljeća i u Cirkničkom jezeru, gdje ih izbacuje voda. Godine 1772 tačnije je moćarilu opisao Scopoli, a navadja kao novo stanište spilju kod Zatična (Sittih). Osobitu pažnju posvetio je ovoj čudnovatoj životinji Fitzinger, bivši pristav bečkoga muzeja¹⁾, koji je iztražio iz Kranjske 479 komada, medju ovima 140 živih, a dobio ih od 11 staništa. On je odredio i više vrsta, jednu i za Dalmaciju (*Hypochton Cararae*) iz Sinja i Neretve. Osobito zanimiva je monografija o Proteju, koju su napisali Talijani P. Configliachi i M. Rusconi, ukrasiv je sa dvie tablice.²⁾

Danas znamo, da se moćarila razplodjuje jajima i u tome su pogledu veoma zanimiva iztraživanja gospodjice Marije Chauvin³⁾ te dr. E. Zeller⁴⁾, dočim nas je sa okom (jer moćarila nije bezočna ili sliepa) upoznao K. W. Schlampe.⁵⁾

Po drugi put posjetio sam Cirkničko jezero 8. kolovoza 1884 i tom prilikom zaplovio njegovom površinom, jer bijaše puno vode. Poslie krenusmo u Rak ek, pak u Ljubljano, a drugi dan na Bledsko jezero, gdje smo se divili Alpama, a naročito gordomu Triglavu na kojem razabراسmo duge, biele pruge, — vječni snieg.

*) Steinberg: »Nachricht von den Zirknitzer See.« 1761, p. 197. — Jos. Nik. Laurenti: »Synopsis Reptilium.« Beč 1768, p. 214; 8°. Tabla IV, sl. III. predočuje nam plivajućega Proteja.

¹⁾ Ueber d. *Proteus anguineus* der Autoren. U publikacijama matem.-prirod. odsjeka bečke akademije (1850, sv. od listopada. p. 1—13).

²⁾ Del Proteo anguino di Laurenti. Pavia, 1819, 4. p. 119, tab. 6.

³⁾ Die Art der Fortpflanzung des *Proteus anguineus* (Zeitschrift f. wissenschaft. Zoologie). Leipzig 1883, Band 38, p. 671—685.

⁴⁾ Ueber d. Fortpflanzung d. Prot. ang. u. seine Larve. Stuttgart 1889, poseb. odtis p. 131—138.

⁵⁾ Das Auge d. Grottenolm. Zeitschr. f. wissensch. Zoolog Band. 53. p. 537—557, tabl. XXI.

T R Š Ć E.

ko želi vidjeti nešto osobita, taj se neka uputi iz Čabra ili Prezida u Tršće, koje takodjer leži među briegovima u dubokoj kotlini 825 *m* visoko. Iz mjesta kreni cestom prama iztoku kraj Žegnanaoga zdenca na malu čistinu okruženu brezama i borovicom. Tu stani i gledaj gorovit kraj, kojemu nema premca do daleka Velebita.

Pred gledaocem uvalila se duboka valovita ponikva puna briegova i vrhova, koje pokrivaju šume zelenice ili mrka crnogorica. Po obroncima se zelene lazi bujne trave i žare zlatoklase njive. Među stotinama briegova leže doline i prodoli duboko usječeni, koje označuje sjena. Dalje se niže brdo do brda, brieg do briega, dok se veličanstveno ne iztakne cielom duljinom svojom 1528 *m* visoki Risnjak sa svim grebenima, kukovima i stienama, a uz bok mu Veliki Snježnik (1506 *m*) i Snježnik kranjski.

Kad se sav kraj od jutarnje magle očistio, još se po onim divovima motaju oblaci i obronke im ližu. Prezanimivo je kad gledaš, kako se brieg za briegom čisti, kako se oblaci trgaju, razpadaju i opet skupljaju ili kako se oblačak u vis diže i tu razpline. Lagano izčezavajući, krasotu kraja povećavaju, jer kad misliš, da si sve vidio, digne se tu ili tamo magla poput zastora i novu ti prikaže ljepotu.

Iztočno gubi se brieg za briegom, prednji zeleni, jasno izcrtani, stražnji sve to maglovitiji, nejasniji. Bajno ono zelenilo prelieva se u sivo, u daljini u modro, modrast o dok se briegovi, kao da si ih dahnuo na daleko obzorje, ne izgube.

Svrneš li na desno, osupnu te dolomitne Sokolanske stiene pod kojima leži pitomo selo Sokol. Uzdigoše se veoma visoko i pružiše polukružno od Tršća, izpucane, nalomljene, zubate, gole, pune kukova, te bi pristale i velebitskomu divu.

Na spomenutoj čistini dugo sam boravio sa sudrugom K., ne progovoriv ni rieči, a nekoliko se dana poslie toga divio ovoj dalekoj plastičkoj slici i blagopokojni profesor i učenjak dr. Gjuro Pilar.

No istoga me je dana još jedno iznenadilo. Pričinjao sam se kao nestašno diete, opojeno krasotama majke domovine. Jedva što sam odmaknuo, primi me osobita crnogorica u kojoj je porasla jela tako visoko, da ti valja glavu okomiti, da joj segneš kraj. Preko ovoga krasnoga, ali ne pregustoga jelvika, romoni s jedne strane Brznipotok, dočim s druge žubori Resna hrib.

U ovom jelviku imajela u dvoje, troje i četveroraslih, počem se može slutiti, da bijaše šuma nekoć veoma gusta. Ima jela, koje su u dnu srasle, prama vrhu proste, ali ima i takovih, koje rastući iz velike dubljine, poslie se, jer pretanke, svinuše i o

druge jele prisloniše. Prolazeći ovuda, ne znaš, bili se čudio visini, vitkoći ili debljini jela, bili se zamislio kako se sljubiše, bili se razblaživao ugodnom hladovinom i jačao onim eteričkim zrakom, ili slušao onaj mili romon gorske vode: kad na jednom staneš, da se čudiš hrpi jela, koje su se srasle u prilici ogromne lire.

Naša domovina obiluje prirodnim krasotama, koje su većini Hrvata, žalibože, premalo poznate, pa tako i krajevi Gorskoga kotara. Da mi je moguće, prenio bi na platno sve njegove krasote i ja kriv, ne bi li svak skoknuo i pošao, da vidi ono, čega nema na daleko i široko! U hidrografskom pogledu ova je okolica takodjer zanimiva, a prvi je potok Sokolica ili Sokolanka, kamo te vodi put preko

T R Š Ć E.

Sela, gdje se razkrošnjila ogromna lipa, mjereći u objamu 4 m Staza, kojom stupaš je crvena od izdrobljenih wertenskih škrljeva, koji sastavljaju brieg Rudnik. Nad zanimivim ovim briegom, u koji gromovi često udaraju, (jer je rudonosan), gomilaju se dolomiti, pa i tamo gdje postaje Sokolica.

Oko stiena zelene se javorovi grmovi, trepetljike, risje i kalina ili biser-drvo, a najljepši im je nakit *Salix incana*, vrsta vrbe u koje list nalikuje plemenitoj dafini i najuglednija je naša vrba, ukrasujući i obalu Čabranke, Kupe, Kupice, Velike i Male Bjelice te Iševničice.

Sokolica nema stalna izvora, jer na najvišem mjestu ne bijaše vode, akoprem na povisoke školje, kad je kiše ili kada snieg kopni, izbija. Puno niže lazi voda izpod

narušena kamenja, dok se za malo opet izgubi, jer lagano zavire, dočim dalje tamo u divljem i uzkom jarku, već svom silom štopota, primiv vode u većoj množini od Rudnika i bližih briegova.

Jaruga, kojom sam prošao, veoma je duboka, obala tako strma, da joj se čovjek ne može približiti, a mjestimice i takoše se opet ogromni dolomiti. Ima u koritu Sokolice toliko škrapa, toliko dovaljana i izprebacana kamenja, oborenih stabala, da je strahota gledati, ali ima i tako niemih mjesta u koje sunčani tračak nikada ne segne. Tu je u istinu grozno; zrak studen kao u ledenici, tu porasle biljke visoke i tanke, blieda cvjeta, te mi se pričiniše kao kažnjenik u tamnici, kojemu manjka potrebito svjetlo i toplina. Medju kamenjem ima rakaca (*Astacus saxatilis*), od riba jedino zlatastih friljaka (*Phoxinus laevis*).

Što vidjesmo kod Ličanke na Ličkom polju, to opažavamo ovdje u Tršću kod Trščanke.

Ovo je neznatan potocić, izvirući pod Kraljevim vrhom (950 m); teče preko livada, probija dvie dolomitne stiene, zakreće prama spilji Keldri u kojoj uvire. Za kišovita vremena — o čem sam se i sám osvjedočio, Trščanka veoma brzo nabuji.

Pošao sam, da razgledam pomenutog dana i korito toga potocića i došao tako do Keldre, kada iznenada nahrupi kiša, a mi pod dolomitnu stieniu. Trščanka je za jedan sat tako brzo i naglo nabujala da ju spilja nije mogla progutati. Voda je okrenula prama šumskom kraju Ponikvama, propadajući po drugi put kod Prkutove drage. Tekući Trščanka podzemno, izbija u Paklenskom dolu kod Čabra, kao Paklenski jarak.

Prije bijaše ovaj potok mnogo jači, nu kako voda vapnenac lahko raztvora, to ga je izprala i izjela te si prodrila drugi put, da na nepoznatu mjestu provaljuje ili se za uvijek izgubi u zemaljskoj utrobi.

Malo ima u nas krajeva, gdje bi priroda bila tako bogata rudom, kako je to oko Tršća. Od koristnih ruda ima ona crvene i željezne gniede rudače, sumporne

VELIKA KARLOUCA.

pakovine, a što je najzanimivije, žive, rumenice i crljenca.

Crvene željezne rudače ima kod Tršća u gornjem rovu i u Rudniku, pa oko Čabra, a ima tu i gnjedca ili limonita. U Rudniku naidju rudari često na željezne kruglje, koje su šuplje, imadu pomično jedro, a nisu ino, nego odlike limonita. U ponikvarskom rovu nije riedka sumporna pakovina (Pyrit), koja je bezlika ili uledjena u bjelutkovu konglomeratu. Ove pakovine ima i kod Crnoga luga, gdje ju je prije više godina odkrio

seljak Mate Štimac, nu držeći je (jer je žuta sjaja) za suho zlato, neće nikomu da oda nalazište. Prve znakove žive opazio je god. 1830 Antun Turk, tada tajnik u Čabru, koji je u gorskim potočićima naišao na kapljice čiste žive i na zrna »crljenca,« kako ovdje zovu Merkur-Lebererz. Oboje bude poslano u Beč, a bečka vlada izasla odmah naučno povjerenstvo, koje proučiv sastav kraja, zaključí, da oko Čabra mora biti cinnabarita ili rumenice (Zinnober), ali ne bijaše poduzetnika, koji bi se dao na izkapanje. Kada je Franjica pl. Ghyczy baštinila dobra čabranska, obrati se na ministarstvo, iztaknuv u molbi, da je voljna kopati i zatraži u vlade vještaka. Vlada izašalje F. Ambröza, upravitelja rudokopâ u Idriji.

U početku kopala su samo tri Idrijanca i za kratko naidjoše na rumenicu. Poslie radilo ih 6 u gornjem rovu, nu kako im je tu smetala voda, probiše pod njim novi rovdodenjak, kojim je voda odticala. Ovom prilikom radilo je 20 rudara.

Rumenica je crvena kao crvac, veoma krhka i prelieva se poput alema. Sastoji se od žive (68.2%) i sumpora (13.8%), te se u salitrenoj kiselini podpuno raztopi. Matici joj je kod Tršća dolomit, konglomerat i škrljjevac. Na dolomitu u malim je ljagicama natrešena ili je na nj kao nabukana (nalet). Najviše je ima u konglomeratu, gdje se vuče medju zrnima poput tanahnih žilica, a ima je 5—25%.

Crljenac nije čist, već smjesa rumenice sa idrilinom, ugljenom i zemljanim čestima, tamniji je od rumenice, ali ima takodjer crvenu crt. Zrna su mu razne veličine, ima sitnih kao glavica od pučenke, (bumbače, gumbašnice), ali i kao golubje jaje velikih. Crljenac oko Tršća, kako mi sudrug Krasović reče, ima 80—90% čiste žive i ujedno je vodić, kojega rudari sliede, da nadju glavnu žilu. Tome se poveseleše god. 1881 u gornjem rovu. Naidjoše na težku rudu, koja bojom nalikuje crljencu, i već su klicali od radosti, kad im se ona prevrnu u žalost. Bijaše od crljene željezne rudače obična odlika (dichtes Rotheisenerz), koja ima samo 25% čista željeza, pa se toga radi ne kopa.

Čiste žive našlo se takodjer u istom rovu u crnom škrljjevcu. Samo jedne godine bijahu rudari tako sretni, da su u jedan mah više od 6 kg žive sabrali, ali ne u rovu, već u potočiću Dolcu pod crnicom. Rumenica se kod Tršća proteže polukružno od Kraljeva vrha (sela) na Ponikve, gdje je ima u konglomeratu, dočim je ondje u dolomitu. Na izkapanje potrošilo se do sada preko 30.000 for., ali se do žudjena cilja još nije došlo.

Rudokop vlastelinstva čabarskoga imao je god 1892 180.466 m³ podieljene podzemne mjere na kopanje rumenice.

Ima kod Tršća konglomerat, koji sastavljaju bjelutkova zrna razne veličine, a najmoćniji je kod Plešaca, gdje se uz brusilj uzpinje na Sv. goru. Bjelutkova su zrna slijepljena nekom ilovasto-željezovitom tvarju, koja je veoma tvrda, s toga se taj kamen dađe i klesati, na više mjesta služi za cestobrane, a nasipavaju njime ceste i puteve. Zrna su mu manja nego u onoga kod Liča, Lokava, Mrzle vodice i narod ga oko Čabra zove »žrnovac.« U Ponikvama, na briegu Mlinski kamen, gdje je i Ponikvarski rov, ima još dvie odlike konglomerata. Jednoj je osnovna boja crvena poput mesa, bjelutkova zrna velika i biela, a prave od njega žrvnje. Druga odlika ima manja, modrasta zrna i lahko se drobi i zato njime nasipavaju prostor pred rovom. Osim werfenskih škrljjeva, ima kod Tršća i krovovca (Dachschiefer), koji je tvrd i svjetao, a razvio se uz cestu, što vodi u Prhce. Ima i škrljjavih pjeskara, koji imadu kao takovi u sebi mnogo ljuštica od liskuna ili tinjca. Žuto-smedji škrljavi pjeskar nalazi se u gornjem rovu, a ljuštice su žute poput zlata, a ima ovdje i krasna crveno-smedja odlika toga kamena u kojega su ljuštice liskuna sjajno-rumene, dočim su u Sokolanskom rovu u sivom pjeskaru ljuštice srebrnaste. U koritu Sokolice, a poviše kovačnice, našli smo i ugljevni pjeskar i kamena uglevlja, kojega tamošnji kovač kopa i u svojoj kovačnici rabi. U Ponikvarskom rovu, u škrljjevcu, našlo se koso romboidičnih šilja, a ima i

sitnijih žutkastih ledaca sa rumenicom u gornjem rovu. Kod Čabra i Prezida ima i vrst crna i mastna ila, dočim bi kod Prezida imalo biti i bjelutka.

Okolica oko Tršća u petrografskom i mineraložkom pogledu veoma je zanimiva i mi smo ne samo od ovdje, već iz celoga Gorskoga kotara sabrali sbirku, dodali kamenje iz Primorja i poslali našem muzeju u Zagreb.

Nedaleko Tršća leži Prhce (749 m), četiri kuće, a u njima četiri kovača. Ovdje ima liepa voća i tu sam 18. kolovoza zobao zrele trešnje u koje doba dozrievaju i na Vrhovcima (923 m). Zrelih trešanja ima oko Tršća i u rujnu, a nezrelih još u listopadu. Kukuruz ovdje ne uspieva, siju ponajviše ječam, zob, nešto pšenice; raste tu lan, grah, zelje i krumpir.

G E R O V O .

onikva u kojoj leži Gerovo (584 m), Smrečje i selo Vode, ogromna je kraška uvala zarasla crnogoricom i šumama zelenicama.

S jedne strane izbočila se Sv. gora, a dalje nje svio se na kamenu briegu Hrib, okrunjen na zelenoj tjemenci na daleko vidljivom crkvom Sv. Leonarda. Nekako u sredini Gerovskoga polja iztako se Crkveni hrib, te ga dieli u dvie polovice od kojih je prednja plodna, a stražnja pusta ili močvarna, gdje šaš i rogoz uz drugo povodno bilje gospoduju. Prieko ovoga diela teku gorski potoci, dok se u zajedničko korito ne sliju i onda poniru.

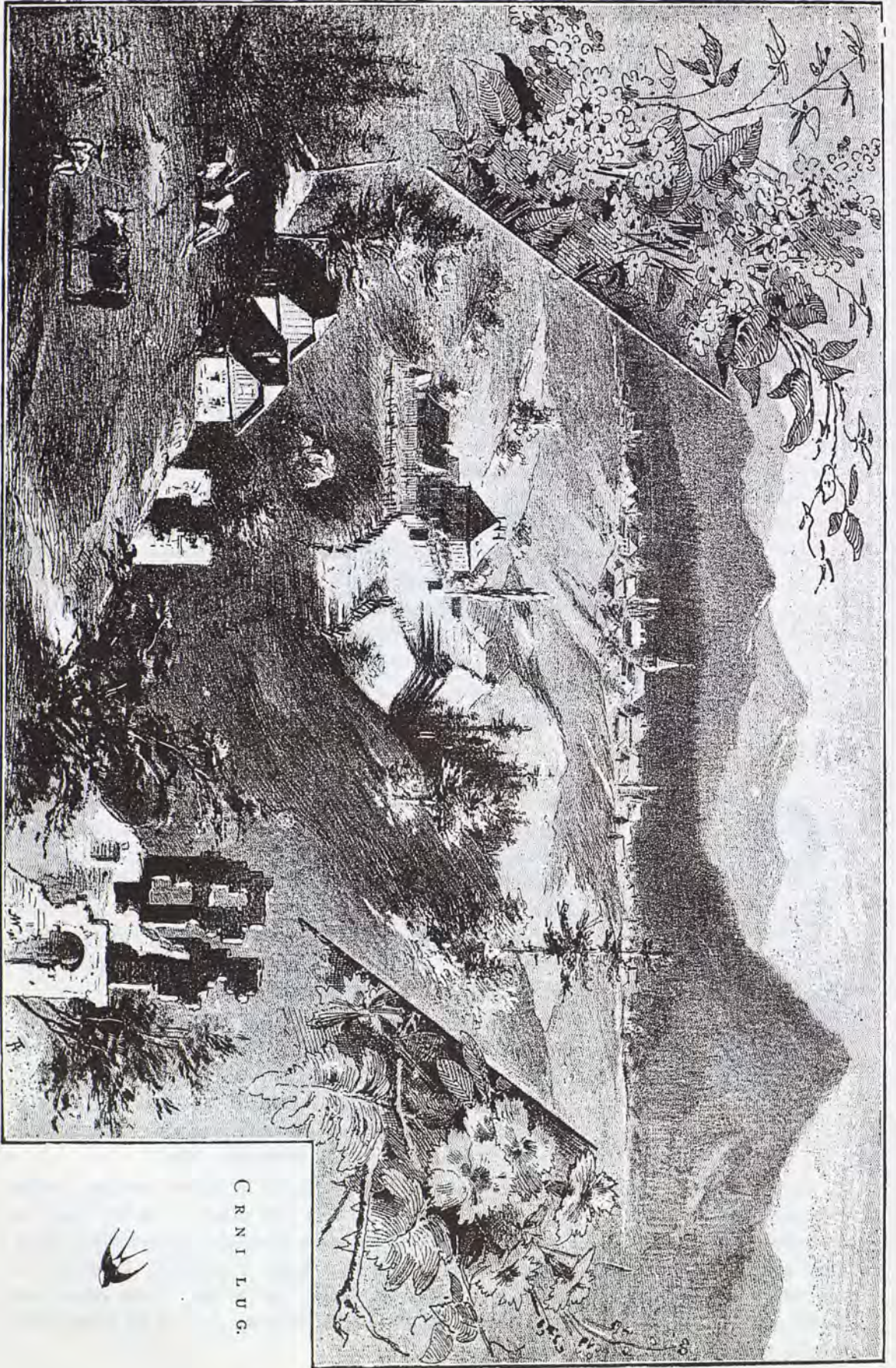
Od Vode dolazi Vodanka; dubokom, kamenitom jarugom šumi i praši se Sokolica, od Prhaca lazni Brzni potok, dočim se od Repečkoga laza svija Gerovčica. Sve te vode poniru pod Crkvenim hribom u Gerovsku pećinu, kojoj su vrata do 60 m duga, 6 m visoka, 3 m široka. Svi ti potoci imadu trajnu vodu, samo je Gerovčica sušica. Pravilno nabuji u listopadu, a kakovom silom dere, svjedoči dovaljano kamenje. Došav do Smrečja, ruši se izpod mosta slapom, slije poslie u zajedničko korito i provaljuje kod Zamosta, utičući u Čabranku.

Nije tomu dugo, da je Gerovčica cielu iztočnu polovicu Gerovskoga polja zaplavila, dignuv se 4—6 m visoko, a Crkveni hrib vazda je branio, da nije poplavila drugi dio i neplodnim ga učinila. Dapače još god. 1876 bijaše ovdje periodično jezero, nu od onda propada voda pravilno.

Zar se u tako kratko vrijeme voda u pritocima možda umanjila? Nije.

Dno prijašnjega jezera bijaše mnogo dublje, što na 10—12 m debele naslage prudja i koturina svjedoče, nu što bijaše naplav deblji, to se dno više dizalo, a došav voda do pećine, poče ona propadati. I tako se prijašnje stalno jezero pretvorilo u periodično. Kroz mnogo godina mogla bi voda nanesti prudja, panjeva, mulja i kamenja, koje se i sa svoda ruši i odtok zabrtviti, nu moglo bi se dogoditi, da se onaj uzak otvor kod Zamosta zatvori. Dogodi li se to, voda ne bi mogla izbijati, ona bi se povraćala i Gerovsko polje opet u jezero pretvorila.

C R N I L U G .

GEROVO.

PONOR GEROVČICE
I
MALI LUG.

Kod Gerova imamo i zanimivi potok Starovnicu, koji nahrupi svake 10. ili 15. godine izpod Lukeševih rebara. Ovaj se na oko čudan pojav temelji na istim fizikalnim zakonima, kao i vrela na prestanke. Pod spomenutim briegom svakako su ogromne šupljine, za koje treba onoliko vremena, dok se napune vodom, a tada izlazi iz njih voda drugim šupljinama, kao na pretakala.

Gerovo najstarija je župa u Gorskom kotaru, jer je podignuta god. 1404, brojeća do 2000 duša, a spadaju k njoj osim spomenutih, još mjesta: Kraj, Šegine i Lazac do kojega ima dva sata hoda. Da li je današnje Gerovo prvobitno mjesto, teško nam je reći, jer puk priča, da kad su Turci u ove krajeve provalili i selo popalili, spasi se jedina neka Gera sa svojim sinom, pobjegnuv na Crkveni hrib, gdje su se sakrili pod bukovo korijenje. Kad su Turci otišli, dodje Gera na garište, sagradi sa sinom kuću, naseli mjesto, koje se od onda zove Gerovo.

Podneblje je u Gerovu blago; zima počima mjeseca prosinca i traje do druge polovice ožujka. Krumpir cvate oko polovice srpnja, kad i pšenica-jarica, a siju i ječam, zob (kojom hrane svinje), kukuruz, saće ili siju mrkvu, korabu, krastavce, repu, krumpir, blitvu, rotkvu, grah i grašak, koji cvate početkom srpnja, dočim sam ga u Tršću našao u najljepšem cvietu mjeseca kolovoza. I rajčice u Gerovu cvatu, zametnu plod, ali ne dozrievaju.

Gerovo se diči i spiljom, što leži između Gerova i Crnoga luga u Tatinskom vrhu. Bilo je 18. lipnja god. 1882, kad je cestar Abramović opazio, da je tlo na cesti gerovskoj poniknulo i da se pojavio osovani otvor. Abramović se spusti po konopu, a kad tamo, evo mu spilje pune raznočine sige. Prijavi gospoštiji čabarskoj, što je našao, a ova podžupaniji delničkoj, koja posla mjernika, da spilju pregleda. Idući napried, naidju na drugi odjel, a poslije borme i na treći pun prekrasnih sigastih prilika. 19. kolovoza dodje u Tršće dr. Pilar, da novu tu spilju tačno pregleda, a s njime uputih se i ja do Gerova, odkuda se povezosmo do Tatinskoga vrha. Po drvenim stubama spustismo se u zemaljsku utrobu.

Ciela spilja pada u kut od 30°, a prvi odjel, u koji unidjosmo, širok je 4 m 38 cm, dug 10 m 14 cm, a 4 m visok. Na lievo nadjosmo veliku ovapničenu gromadu, a do nje stup od sige, kojemu je premjer u pridanku 1 m 60 cm, a u sredini 1 m 10 cm. Iz ovoga odjela uljegosmo 1 m 26 cm dugim ulazom u drugi razdjel, koji je 4 m 40 cm dug, 3 m 46 cm širok i 1 m 70 cm visok i pun prekrasnih prilika, među kojima je opet najljepši stup, što mjeri u objamu 4 m. Otvorom, kojim se jedva potruške provukosmo, dodjosmo u treći odjel, koji je 7 m 24 cm dug, 5 m 20 cm širok i samo 1 m 80 cm visok, a sige tako pun, da smo ju mjestimice morali odbijati, da si prokrčimo put. Ciela je spilja duga 21 m 78 cm, prostorom se dakle ne odlikuje, nu zato se iztiče bogatstvom sige, jer ima u njoj na tisuće stalaktita i stalagmita, a moguće je, da se podzemno širi i dalje.

P e t a r K l e p a c .

Kad si u Gerovu, tada ne propusti, da ne bi posjetio seoce Mali lug. Tu ti desno pada u oči velika jednospratna bjelenica, kojoj je iznad prozora crvenim brojkama ubilježena godina 1712. Ovdje, u toj kući, gdje sada stanuje Andrija Klepac, rodio se i živio Petar Klepac, hrvatski div. Uzašav kamenim stubama, dolaziš u prostranu i veliku sobu, koja ti odmah pruža jedan dokaz Klepčeve i riedke i neobične jakosti. Ovdje vidiš gredu, koju je Klepac na ramenima sám iz gore donio, kad su gradili kuću. Ta je greda sada prepiljena 4.5 m duga, 85 cm široka, a 15–20 cm visoka.

Petar Klepac poznat je u čabarskom kotaru svakomu djetetu i mnogo se o njemu priča. Pobilježio sam o njegovoj jakosti nekoliko crtica, koje će jamačno zanimati.

CIRKNICA U KRANJSKOJ.

Kao dječarac pasao je Petar sa sudruzima krave oko Maloga luga i oni bi ga obično silili, da im iste priganja, akoprem bijaše za taj posao dosta slab. Da tomu izbjegne, uputi se nekoga dana na Sv. goru, podje u crkvu, baci se na koljena pred Majkom božjom, moleći ju skrušeno, da mu se smiluje i jakost mu podieli. Ona mu usliša molbu, a Petar se ohrabren vrati u Mali lug. Kad su ga drugovi opet silili, da im krave poganja, on se tomu uzprotivi i čim bi mu se koji približio, samo bi ga prstom taknuo i on se srušio. Njegovi drugovi tome su se u velike čudili, a zadivili se, kad su vidjeli, da Petar i bukviće korjenom vadi, te su ga od tada poštovali i cienili.

Druga jedna priča nam ovo: Pasući nekoga dana ovce na Sv. gori, nadje dvie ženske gdje počivaju, a kako ih sunce žarilo, načini im Petar ugodan hlad. Kad ga upitaše, što bi zato rada, odgovori, da jakost. Rekoše mu, da izvadi korjenom bližnji grm, nu on odvrati, da to ne može učiniti, jer da je preslab. One mu rekoše, da neka pokuša, i sbilja izvadi grm sa korjenom, a poslie poče vaditi i mlado drveće i tako je jačao, da se o njem na daleko pripoviedalo.

Drugom prilikom zadivio je Klepac svojom jakošću Malolužane, kad je redomice devet podkova rukama razlomio.

Na Grobničkom polju, nedaleko Čavala leži velik kamen, koji i danas zovu »Klepčev kamen.« Ja sam taj kamen vidio, koji je do 1.5 m dug i koju centu težak. Petar Klepac trgovao je i dugama i često ih preko Grobničkoga polja nosio. Izmučen i utrudjen, nije imao nigdje prikladna mjesta, gdje bi se odmorio. To mu dozlogrdilo i zato donese u polje pomenuti kamen, kod kojega je počivao.

Bilo je, da je cestom prolazio prama Čavlima, kad se jedan voz sa dugama prevrnuo i kolo se slomilo. Uprlo je više njih, da kola dignu, ali bijahu preslabi. Klepac je stajao postrance i to gledao, pa vidiv, da su se dosta namučili, reče im, da se odstrane. Upro je voz ledjima i sam ga na čudo svih prisutnih dignuo.

Petar Klepac odlikovao se i u borbi proti Turcima. Turci, bivši u Osivnici obilazili bi okolicu i tražili živež. Narod je pred njima bježao i sakrivao se u spilje i pećine. Nekom prilikom imao je Klepac drvodjelce u šumi i nosio im barilo vina. U klancu medju Sv. gorom i Hribom nabasa na 10 Turaka, koji zatražiše od njega vino. Petar im reče, da posjednu, nu u to spopadne za bukvić pa udri po Turcima, koji pobjegoše kroz Fažonce do Osivnice i dalje.

Narodna predaja iztiče Klepčevo junačstvo i na Rieci, gdje je dielio megdan sa jednim vojnikom orijašem, kad su ga tamo pozvali. Vojnik se za taj megdan ljudski pripravljao, jer mu dadoše nekoliko dana unapried lodricu vina i mnogo mesa, da hranom ojača. Klepac došav na Rieku, najeo se suhих krušaka. Izadje silna svjetina i Petar se pograbi sa vojnikom orijašem i dade se dva puta baciti. Kad ga je opet dignuo, upita ga Klepac, da li je to bilo za šalu ili za istinu, a kad mu vojnik odpovrnu, da za istinu, zaskoči ga Klepac i lupi s njime o zemlju tako, da je na mjestu ostao mrtav.

Petar Klepac ustrojio je i posebnu četvu, kojom je progonio Turke; gonio ih iz kotara čabarskoga, gonio iz Osivnice.

Kad bijaše vojska s Turcima, dodje sedam Turaka u Suhore kod Plešaca. Petar Klepac bio na visokoj trešnji i zobao trešnje. Trgao trešnje i bacao Turcima, koji su pod stablom stajali, nu da ih pribere u jednu hrpu, poče trešnje bacati na jednu stranu, kamo se i Turci sabraše. U zgodan čas, stane Petar na jednu jaku svrž, slomi ju jednim mahom, ona pade i svih sedam Turaka usmrtili.

Druga je ova: Kad bijahu Turci u Osivnici, spremio se Petar, da ih od ovdje protjera. Sakupi četvu od 50 momaka, stavi joj se na čelo sa svojim sinom, pograbi gredu sa sljemena i navalili na njih. Turci počmu bježati, te ih Klepac, kako narod priča, otjerao do Carigrada. On da je gonio Turke i Slavonijom i car mu Leopold

podielio plemstvo za njegova junačtva, dapače ga pozvao preda se u Beč. I danas pripoviedaju njegovi zemljaci, da bijaše plemićem. Kuća u Malom lugu imala je cimer sa njegovom slikom. S desne mu strane bijaše mač i koplje, s lijeve buzdovan i strielica, a pod nogama Ture. Nad glavom mu bijahu rieči: »Plemeniti Petar Klepac.« Ovog cimera sada nema, a ne zna se, kamo je dospio. Gerovski kućarci oko četrdesete godine nosili su ga sobom i pokazivali po gradovima.

Pod starost svoju spoznao se Petar Klepac s jednim trgovcem u Budimu, kojega bi i posjećivao i po dva tri mjeseca tamo boravio. Kad mu bijaše 85 godina podje opet u Budim, gdje je i umro. Pisma o Klepcu, o njegovim junačtvima i plemenštini, imao je neki Matija Mrle iz Bazgovine, zatim Antun Kvaternik iz Mandla, a najposlie odvjetnik Renaldi na Rieci. Kad je ovaj oko godine 1847. umro, zametnuo se pismima svaki trag.

Suvremenici opisuju Klepca kao čovjeka srednjega stasa, širokih ledja, crnih umiljatih očiju, kestenastih vlasih. Nosio je »koretac« (dugu kabanicu), bele gaće, na nogama tako zvane »cokle,« dočim je glavu pokrivao crven-kapom.

MEDVEDOVA VRATA.

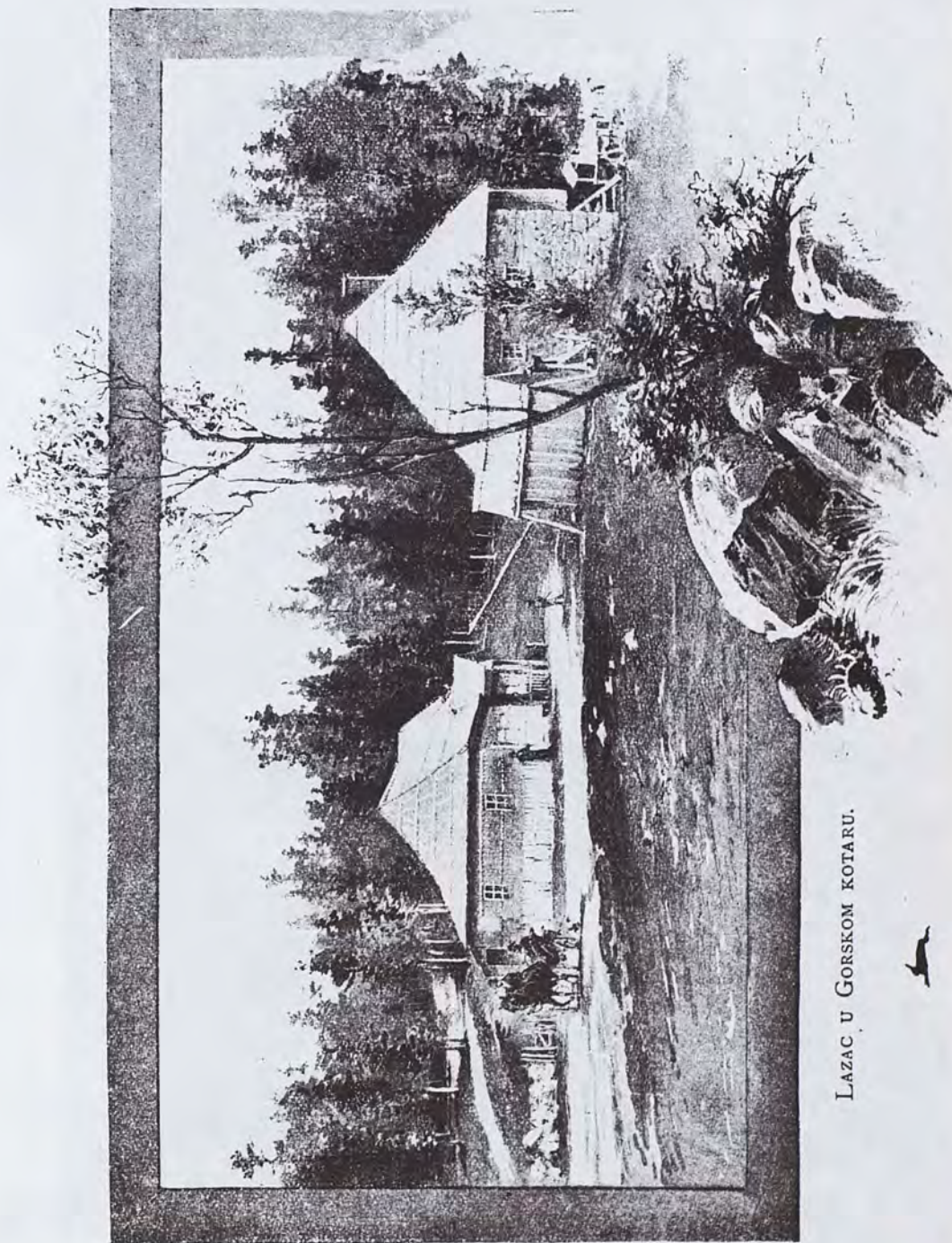
VELIKI SNJEŽNIK.

U zimi se rado sjećam veličajne prirode Gorskoga kotara i u pamet si prizivam mnogu zgotu i nezgotu, koju sam doživio uzpinjući se na briegove pri jasnom svjetlu sunca ili blicdom sjaju mjesecca. Ona neobična priroda, svu mi zaokupila dušu, kad sam vrstao i redao u biljnik biline, koje sam preko ljeta sabrao. — Ako si kada sa tjemencie visoka briega pozdravio jutarnje ružičasto rumenilo ili gledao porod božjega sunca; ako si u noći, kad te je pratio mjesec, sa visine promatrao zviedzice, kako milo titraju i sjajne im zrake u tihoj noći nježno drhću: tad si zaželio, da takav brieg naskoro i opet posjetiš. Na njegovoj si tjemenci slobodan, srce ti silnije kuca, domoljubna ćut uzplamti; tu oćutiš, da si sam, tu razabireš, da si svoj.

U nedeljju, 20. kolovoza 1882, ostavismo Gerovo, podjosmo gorom i za sat i pô izadjosmo u ravnu daleku dolinu mrkih smreka i jela. Preko ove doline, koja se zove Zelenski dol, vodi put dalje, nu jedva što si odmakao, prikaže ti se neobična slika: s lieve strane iztaknuo se Risnjak, s desne Snježnik, doćim se tamo u Primorju oprastalo sunce sa starcem Obrućem. Prošli smo kraj Šegine i došli u Lazac (1067 m), gdje su dvie kuće; jedna krćma, druga lugarnica.

Kod Lazca prestaje Zelenski dol, koji razstavlja Risnjak od Snježnika, ovuda vodi nova cesta na Kamenjak, gdje se pripaja na Lujzijanu. Akoprem su u Lazcu samo dvije kuće, to je ovdje dosta živahno, jer ovamo dopremaju drva i lies iz čabarskih šuma, odkuda se izvažaju preko Grobničkoga polja na Rieku.

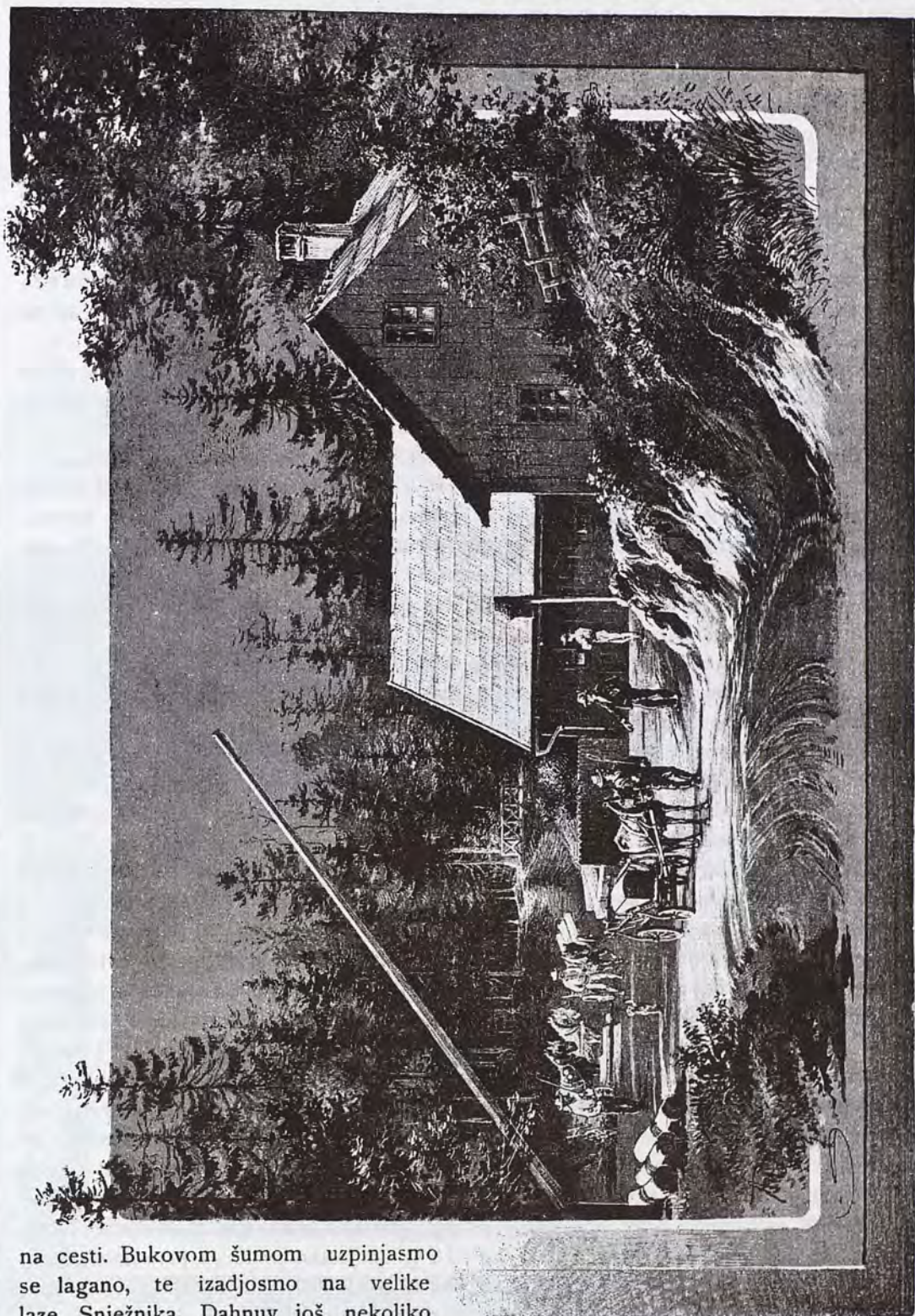
LAZAC U GORSKOM KOTARU.

U Lazcu smo prenoćili na svježem sienu, a drugi dan uranili i na put se spremili. Kad sam izašao, vladalo u prirodi svetčana tišina, samo kadkada oglasio se koji cvrčak. I zvijezde su još drhtale, a tanahna magla digla se nad dol, dočim se stiene Maloga Snježnika izticao u velebno, okružene tihim, jutarnjim zrakom. Posle pete ure prosu se

POGLEĐ NA VELIKI SNJEŽNIK.

po tim bledim i strašnim stienama grimizno rumenilo, bojadisajući ih čarobno, ljeska-jući i prelievajući se od njih na crnogoricu. — Na Snježnik sam se uzpeo tako i šumarski me pomoćnik O. iznenadio, kad mi reče, da smo briegu na podnožju, a bijasmo još

ŠUMARSKA POSTAJA VRŠIĆE.

na cesti. Bukovom šumom uzpinjasm o se lagano, te izadjosmo na velike laze Snježnika. Dahnuv još nekoliko puta živo, uzpesmo se do golih, vapnenih stiena i stajasm o na najvišoj tački, a 1506 *m* visoko. Na Snježniku najobičnija je klekovina, ako i nije onako bujna,

kao na Risnjaku. S njom druguje i planinska smričina, gorska ruža, a našli smo tu i bjelolist. Od bilina, koje nisam našao na Risnjaku spominjem: *Arabis alpina* var. *Clusiana*, *Anemone alpina*, *Hedraeanthus Croaticus* i *Dryas octopetala*, koju do onda poznamo samo sa Debela brda u Lici, a ima je inače i na dalekim Spitzbergima. Grozdić raste i ovdje samoničice, a tko si želi osladiti usta, može po volji zobati jagode i maline. Našao sam za našu floru i jednu novu bilinu, vrst škrobotca *Rhinanthus aristatus*. Zanimati će, da u ovoj velikoj visini živi i naš obični vrtni puž, a od drugih riedjih conchylia *Pomatias Clessini*, *Clausilia pirostoma* i *Campylaea intermedia*.

Prvi botaničar, koji se na taj brieg popeo bijaše Hacquet, ali nam za čudo spominje samo *Illecebrum Kapela*, krasnu bilinu, koju je sabirao na Kleku, oko Grobnika i na Kapeli.*) Sigurno je, da je na Snježniku bio i Franjo Wulfen, jer ga u svom botaničkom djelu spominje za biline *Asperula odorata*, *Gentiana lutea* i *Centaurea rupestris*, koje smo i mi našli. Po njemu ujedno znademo, da su na podnožju Snježnika bile pepelane u kojima su pravili pepeljiku.

Sa Snježnika gledaš sve ono, što i sa Risnjaka, a celom se svojom duljinom pruža pred tobom Ličko polje, jasno razabramo kranjski Snježnik, a da nam nisu daleke magle obzor zastrle, sigurno bismo opazili bili i gorostasni Triglav.

Na Snježniku nismo našli onih strašnih pećina, kao na Risnjaku ili Medvedjaku, a značajno je za snježnički sklop, da su mu svi bliži vrhovi zaobljeni i travom zarasli. Medju njima ima veoma dubokih ponikava, kojima je dno puno survina. Kako su te survine bijele poput sniega, dobio je brieg od njih valjda i ime, jer na njemu nema vječna sniega.

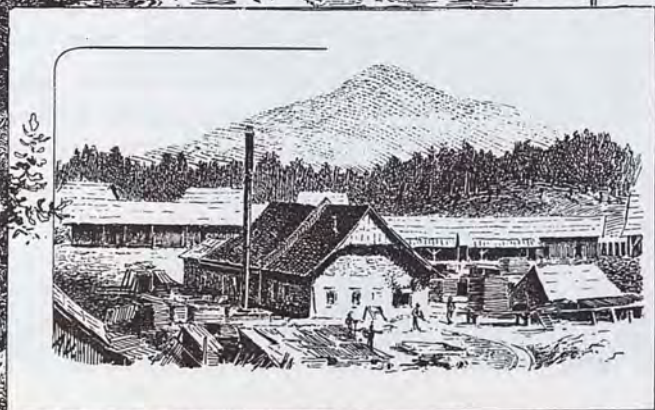
Narajiv se dovoljno dalekim vidikom, počesmo silaziti niz iztočni obronak preko mlade bukove šume, gdje su nas pećine svaki čas zaustavljale. Oko 11. ure prispjesmo u Lazac, gdje nas je krčmar čekao objedom.

Dok smo za stolom čavrljali, zagledasmo kroz prozor lugara V., kako se iz šume vraća lovinom, a kad se primaknuo, razabrah, da je ustrielio »divlju kokoš,« ženku od tetriebe, koga ovdje »divljim pievcem« zovu.

Poslie podne krenusmo na put, i to od Lazca prama Crnomu lugu. Još na Snježniku uplašio nas mali škropac, koji je sad ojačao, nu za malo pade tako gusti pljusak, da od gore ne vidismo stabla. Došav u gustu šumu crnogorice, spusti se kiša kao iz kabla; grom je udarao za gromom, a gusta magla, u kojoj jedva disasmo, prikrla cio kraj. U šumi zaklonismo se pod visoke jele, jer su nam kišobrani već propuštali. Kod jednoga se razkršća oprostismo sa lugarom, koji nam reče, da ćemo izaći kod Mlaje. Ostadosmo u ovoj divljoj planini sami. Išli smo čas jarkom, čas klancem i sve bi podnieli bili, da kiša nije udarila tolikom snagom, da nas ni stabla nisu više branila. Bljeskalo je i grmilo, a grmljavina od planina odjekivala, da nas je zeblo u srcu. Napokon se voda klancem počela valjati poput potoka, noseći sobom i manje kamenje. Ne progovoriv ni riečce, koracasma sa drugom K. uzstopce, gledasmo i gledasmo, ali se gora još nije gubila i već se pobojasmo, da smo zašli. Nakon trosatnoga napornoga hoda, izadjosmo na cestu, poslie 6 ura prispjesmo u Vršiče, u kraj »Dragutinov mir,« gdje zagledasmo u šumi daščaru iz koje se dimilo. Bijaše to staja u kojoj kirijaši konje hrane, nu ipak nam mila, jer nismo na kiši moćili. Posjedasmo pred staju, izvadismo naš braveći but, prikvasiv ga vodom iz barilca. Što nismo pojeli, dadasmo starijemu kirijašu, našto ovaj drugu dovikne: »Daj gospodi barilce sa vinom.« Dok smo ovdje počivali, prestalo kišiti, a za malo dodje i jedan seljak, koji će nas priečce povesti u Crni lug. U 7¹/₂ dodjosmo ovamo, a prva nam bijaše, da se presvučemo i čim prije legnemo. Spavali smo sladko, ali nije tako djevojka, koja skoro cielu noć razžarivala vatru, da nam se obuća i odielo do drugog dana osuše

*) *Plantae alpinae Carniolicae etc.* Beč. 1792, str. 12—13, tabla 2, sl. 1.

GUSLICE I MEDVRH.

GUSLICE I PARNA PILA U KRIŽULNI.

Po drugi put došao sam u kotar čabarski god. 1884, da podporom visoke vlade nastavim svoje naučno putovanje. Tom prilikom pošao sam preko Sv. gore u Gerovo brezovom šumom. Breza se već iz daleka odaje svojom svjetlom, bielom korom, ukrašena mnogobrojnim tankim i tanahnim grančicama. Krasan joj je ures i trepetajuće sjajno zeleno lišće, koje ju nježno zastire poput koprene. Milovidni su brezici Gorskoga kotara i nigdje nisam u domovini vidio tako liepih breza i brezovih šuma. Tu je ona zahvatila obronke briegova, zaokupila mjesta po dolinama, a ne manjka i ravnicama. Vjerna je drugarica bjelo- i crnogorice, ali se ne uzpinje tako visoko, kao bukva ili javor bijeli.

Po vrsti je naša breza *Betula verrucosa* (Warzige Birke, Rauchbirke). Krasni su brezici u kotaru čabarskom oko Plešaca na Crnoj gori i oko Maloga luga, odkuda prelazi u Tršće, gdje je na Kraljevu vrhu dosta obična, a ima je i oko Čabra. Na Sv. gori značajna je uz brezu bujad, borovnica

(*Vaccinium Myrtillus*; Heidelbeere) i zrnovac ili vries, od drveća crna jova (*Alnus glutinosa*), a kod Gerova biela jova (*A. incana*) od koje ima tamo čitavih šuma.

Došav u Gerovo, odlučio sam, da od ovdje posjetim 1442 m visoki Jelena c, koji je dobio svoje ime od jelena, kao i Jelena dolina Polici na sjeveru i Jelenski jarak kod Vrbovskoga.*)

Rano u jutro pošao sam preko Gerovskoga polja bukovom šumom na Podšišje a odavle crnogoricom prama Križulni (925 m), gdje je parna pila gospoštije čabarske. Tu me je pričekao podšumar O., i odredio luğara, koji će me voditi. Planinkinja mi spremila poputbinu: kruha, slanine, luka-crljenca, soli i čuturu vina.

Sunce je već svojima zrakama pozlatilo čunjasti Jelena c, koji je zarasao bukovom šumom, dočim mu je gola i plješiva tjemenuca ovjenčana klekovinom. Pred nama uzdigao se raztrgani vrh Guslice, kojemu se glavna dolomitna stiena osovila poput ogromnog šećerna klobuka.

Prijatelj O. preporučio mi Guslice i upozorio na krasno bilje, koje taj vrh krasi. Pristao sam, oprostio se i pošao sa lugarom šumom smrekovom, kad za malo dodjosmo u šumu bukovu, gdje se počesmo i uzpinjati. Lugar je išao napried, kako je već bolje znao i umio, a ja sabirući bilje za njime. Na jednom stane i skine pušku sa ramena, jer začusmo šum i praskanje suhoga granja. Reče mi, da bi mogao biti medjed i maši se za torbom, da izvadi kapicu (Kapsel). Dugo ju je tražio, a napokon našao u žepu prsluka, a ja zabrinut kraj njega stajao. Dodjosmo lagano idući na proplanak i zagledasmo tu mjesto medjeda plahu srnu, koja se tek možda sa paše povratila bila. Digosmo ju sa njezina grebališta¹⁾, i za čas se izgubi u dalekoj šumi.

I na Guslicama prima bukva oblik kosodrvine te je prama tjemenuci briega grmolika. Izašav iz takova bukovog guštika, stupio si u pojas alpskog drveća: prima te šuma klekovine, kojoj se pridružuje smričina, vrba velolista, *Cotoneaster integerrima*, orehovac, likovac (*Daphne Mezereum*) i alpska ruža (*Rosa alpina*). Od riedjeg bilja spominjemo: *Myrrhis odorata*, *Cineraria alpestris*, *Trolius europaeus*, *Digitalis ambigua*, *Solidago alpestris*, *Pinguicula alpina*, *Rhinanthus aristatus*, *Helleborus niger* var. *macranthus*, *Erigeron alpinus*, *Hacquetia Epipactis*; od tajnocvjetaka *Cystopteris fragilis*, *C. montana* i *Asplenium fissum*.

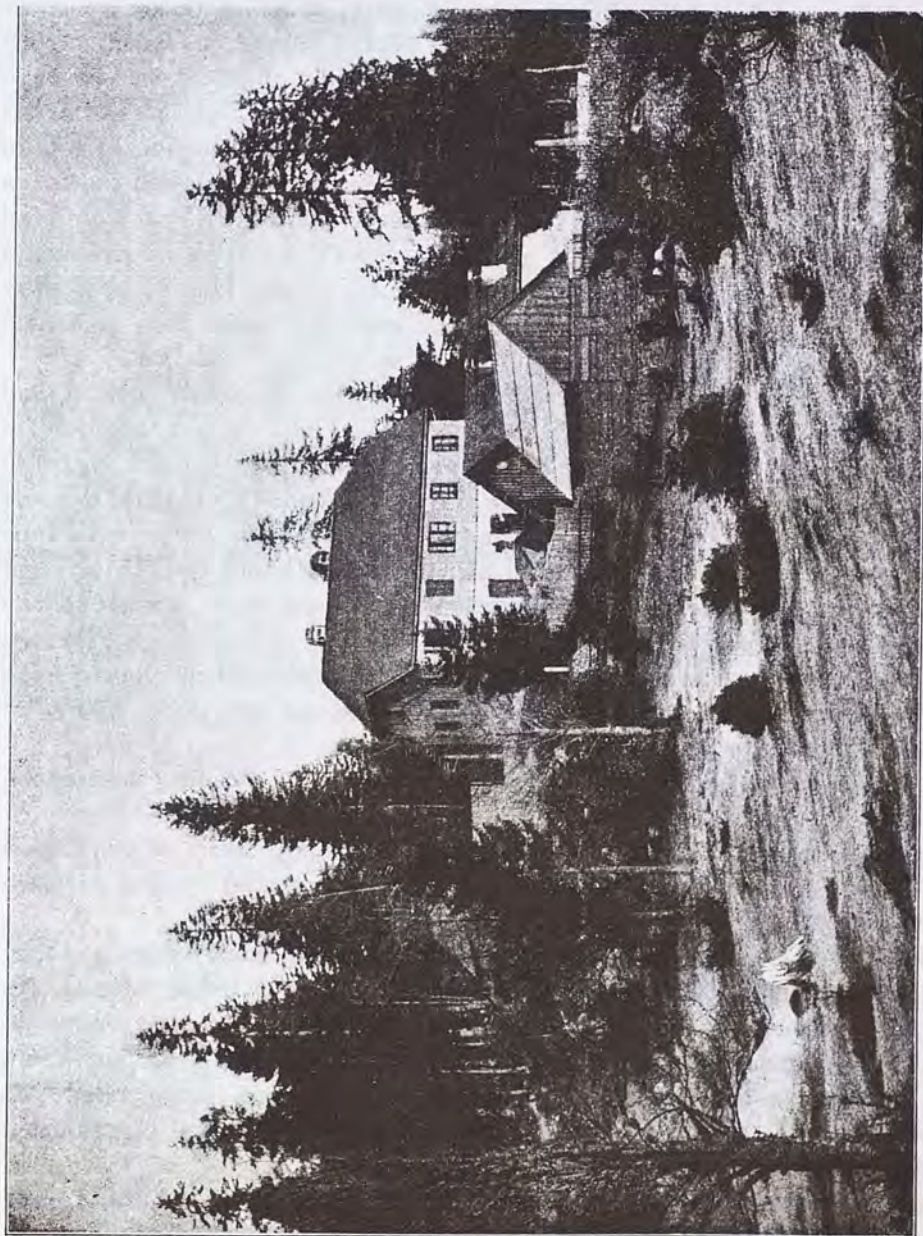
Odpočinuv, počesmo se šikarom malo po malo dalje uzpinjati. Medju razpuklinama porastao je grmić, koji sam sada prvi put vidio, a okitio se modrim bobuljama; bijaše to *Lonicera coerulea*, koju poznamo i sa Risnjaka. Složiv nekoliko svržica u mapu, podjoh pećinama dalje, kad na jednom nešto zašušti, a ja stanem. Prepao sam se, ali i preplašio, jer mi kraj nogu prošla otrovna pepeljuša (*Vipera Ammodytes*; Sandwipper). Dugo sam ju čekao, ali nije htjela izaći, kao da je znala, da bi od moje ruke nastradala.

Našao sam pepeljušu (pepeljuhu, pepelnjaču) i po drugim visokim briegovima domovine, ali joj se ovdje nisam nadao. Glasoviti herpetolog, dr. Egidio Schreiber, bilježi u svom djelu »Herpetologia Europaea,« kao najvišu tačku u Evropi brieg Cawn u južnim vapnenim Alpama. Tu ju je u visini od blizu 4000 stopa i ulovio, što meni u većoj visini (4211') nije pošlo za rukom. Do sada su Guslice u domovini najviši brieg do kojega se pepuljuša uzpinje u vertikalnom pravcu.

Za nekoliko časaka zahvatismo i najviše mjesto pod kojim se redaju pećine poput ogromnih skalina. Na najvišoj tački našao sam od riedjih bilina: *Vaccinium Vitis idaea*, *Kerneria saxatilis*, *Silene Saxifraga*, *Scabiosa lucida*, *Achillea Clavenae* i *Rhododendron hirsutum*.

*) U Gorskom kotaru ubio je zadnjega jelena i košutu u šumama drgomaljskim kod Delnica, otac crno luškoga lugara Dragutina Crnkovića god. 1848. U šumama severinskim poginuo je zadnji jelen god. 1850 od ruke dr. Josipa Vranicania i sada mu rogovlje resi dvorište severinskoga grada.

¹⁾ Tako zovu mjesto na kojem srna počiva u Slavoniji oko Djakova, u Lici zabilježismo ime »loga.«

ŠUMARSKA POSTAJA MILANOV VRH.

Sa tjemence Guslica spustismo se u jednu dolinicu, koja je zarasla bukovom šumom. Cijela je šuma prava nakaza, jer nema u njoj baš nijednoga uzpravnoga stabla. Iz ovoga dolca počesmo se uzpinjati na susjedni Medvrh (1427 m), kojemu je cijelu iztočnu stranu zahvatila klekovina, medju kojom je porasao mnogi riedki i liepi cviet, nu svakako ponajljepši bjelolist.

Na Medvrhu smo ožednili, jer je naša čutura pustila dušu. Tko pozna naš kras, tko zna njegovu konfiguraciju, izkusio je, kako nestašica vode ubija tielo. O vrelu, potoku ili potočiću ni govora, pa da bijaše barma koji panj ili rupa u kojoj se kišnica pribrala, ali nigdje vode ni za suzu.

Od Lazca bijasmo još daleko, što su nam njegove kuće svjedočile, ne bijaše druge, već trpjeti i putovati. Žedja mi osušila usta, osušila žliezde, u želudcu i glavi oćutio sam osobitu bol; teško sam pljunuo, a kad sam to učinio, bijaše više krvi nego sline. K ovoj nevolji pridružila se i druga, koja mi tielo ubila do kraja. Izadjosmo na čistinu, gdje je lugar stao i okolicu iztraživao. Sjećao se jedne staze, kojom bi uzlazio dok je još djetetom konje pasao, ali te staze nije mogao naći. Podjosmo onako na sliepu sreću, te banusmo na jedan kolnik, kojim sa Medvrha izvažaju sieno, a prije su izvažali i drva. No kakav bijaše to put, neću ga nikada zaboraviti! Širina od dva metra bijaše posuta velikim kamenjem, što su ga razbili lomeći pećine, koje su prije uzlaz priedile; bijaše to hrpa šiljasta i oštrobida izprebacana kamenja, kojim nam je valjalo poći. Zemlje ne bijaše ni za pregršt, a ovim putem, da su silazila i težka kola!

Tri četvrta sata išli smo preko tog narušenog kamenja, stupajući prstima, kad dodjosmo pod bliede stiene Maloga Snježnika, a za malo i do Srebrnih vrata, kojima se probija taj gorski put. S desna zagledasmo ponikvu punu sniega, nad kojim se modrila Campanula rotundifolia i prenježna Silene quadrifida. Kraj ponikve ima i oklaštrenih stabala po kojima se volari i dugari spuštaju, kada snieg vade, tope i piju. Da sam i ovim sniegom mogao nakvasiti usta, odlahnulo bi mi bilo, ali se lugar nije dao na vratoloman posao, da se spusti u sniežnicu. Podjosmo dalje; noge mi bijahu kao da su od olova i jedva sam se pomicao, kad se napokon riešismo toga groznoga puta. Došav u Lazac pao sam satrven na klupu, a lugara umolio, da mi donese vode iz bližnje cisterne. Napio sam se, ali svoju žedju ljuto i platio, jer sam poslie obolio od želudačnog katara i žutenice očiju.

U Lazcu se svratismo u gostionicu, gdje se za stolom razpreo razgovor o prirodnim odnošajima okolice.

U šumama raste naročito smreka (*Abies excelsa*; die Fichte), doćim je jela (*Abies pectinata*; die Tanne) utrešena. Ima i jarebika (*Sorbus Aucuparia*), jedno od naših najuglednijih šumskih stabala, kad se okiti žarko-crvenim plodom.

U Smrekovoj dragi, što leži prama Križulni, ima sniežnica duboka 45 m; druga je na Velom Pogledu (1294 m) iztočno od Lazca, gdje ima i jedna ledenica. Na Klaštru ima do 10 sniežnica, pa kad na tome briegu počme puhati, tad to drže predtećom kiše. Smrekovica je opet tako gusta šuma na podnožju M. Snježnika, da ljudi u nju ne zalaze. Leži u dubokoj ponikvi, a tako je gusta, da sunčani traci u nju nikada ne prodiru. Snježničko je duboka ponikva sa zapadne strane Velikoga Snježnika u kojoj ima i vode, što je za krašne prilike veoma zanimivo.

U velikim i zabitnim šumama oko Lazca ima medjeda, srna, puhova a prije bijaše i risova.

Izpod vrha Prokopa, što leži izmedju Medvrha i Šeginčeka, razkinuo je medjed god. 1884 vola, razkrenuv mu pleći. Seljaci su poslie našli volovsku lopaticu, koju je krčmar u Lazcu čuvao, a medjed ju je tako očistio, da to ni mesar ne bi ljepše učinio. Drugoga je vola nedaleko Lazca napao medjed iste godine i kušao, da ga straga razkrene. Poslie je to htio na hrbtu učiniti, jer nadjoše ogrebinu, ali je na volarovu

viku pobjegao. Iste godine bijaše zima veoma ljuta i tu je u Lazcu poginuo jedan konj. Medjed je dolazio i konja malo po malo izjeo.

Krčmar pošao jednom u drva. Fićukajući išao je uzkom stazom, kad na jednom zamumlja medjed. Medjed se uplašio te se spustio natražke niz obronak, kršeći i lamajući grmlje i kamenje. God. 1853 ubio je krčmarov rođak medjeda kod Gerova, koji je vagnuo 4 cente 80 funti stare vage.

Zanimiv bijaše jedan lov na medjeda god. 1880 u briegu Jarmuču, šumskom predjelu Polici. Tu opazi lugar mjeseca siečnja u sniegu trag. Sljedeći ga, dodje tamo gdje je prestao, i po tome zaključí, da u blizini mora biti brlog. Spreme se 13. siečnja u lov i dodju pred njeku spilju. Puste pse i za malo se pojavi divlja zvier na vratima spilje, gdje je ubiše. Nu jedva što se medjed srušio, dočuju lovci iz spilje neko mucanje. Nitko se ne usudi unići, misleći tvrdo, da bi mogli nabasati i na drugoga medjeda. Lugar se ipak uzsmjeli, unidje i nadje mjesto medjeda, petero medjedića, koje uz 2 centa i 60 funti težku medjedku, ponesoše kući.

Ovo je veoma zanimiv slučaj s dva razloga. Mislilo se naime, da medjedka nema više od 2—3 mlada, nu ovdje nadjoše petero, pa ako i bijahu maleni, to su ipak već koji tjedan poživjeli, jer za čudo mladi medjedići veličini svoje majke ne odgovaraju. S druge strane opet je to zanimivo i zato, jer sad znamo, da medjed i medjedka ne prekidno u zimi ne spavaju, kako se to obćenito misli. Oni ostavljaju svakako svoj brlog, što je u ovom slučaju svjedočio svjež trag, kojega bi inače snieg bio zameo.

Od glodavaca nije riedak oko Lazca puh. Puhova ima u Tisovcu, Klaštru i druguda, a zovu i jedan šumski kraj Pušina, a tako i one podzemne šupljine, iz kojih izadje kadmada koja stotina. God. 1860 ulovio je Antun Janeš iz Gerova, u jednoj noći 500, a u drugoj 300 komada puhova na puholovke, drvene škrinjice, koje razmjesto po šumama. Metnu unutra bukvicu ili komadić jabuke i čim puh zagriže, puholovka se zaklopi i puha ulovi. Isti Janeš potuče granom 70 puhova, kad ih je mnogo iz jedne pušine izlazilo.

Kod kuće puhove očiste, nakladaju u bačvice, dobro osole i tako troše. Krčmar Š. hvalio nam je to jelo, kao »deorum cibus« i nehotice su nam zazubice bile porasle.

N A P O Č I N K U .

PUT NA KRANJSKI SNJEŽNIK.

a više strana može se na Veliki Snježnik, kako ga Slovenci zovu. Riečani kreću u istarsku Klanu, odkuda imaju do tjemence 5 sati hoda. Koji dolaze preko Istrije, ti putuju na Bisticu, nu mi podjosmo do Police, šumarske postaje na kranjskoj medji, koja leži 1145 *m* nad površinom morskom. Od Tršća do Police ima 5 urâ hoda, a od ovdje na Snježnik 3 ure. Uračunamo li tomu povratak u Tršće, to smo od petka do podne do u nedelju prije podne prevalili 16 urâ hoda. Takova je ekskurzija više manje sa svake strane tegotna, naporna, a putovanje otežčava i velika samoća, jer od Tršća do Police nema sela, gdje bi se čovjek odmorio, a uz cijeli put ni vrelašca, uz koje bi se napio i razhladio.

Čim smo ostavili selo Crne laze, primi nas Crna gora, šuma crnogorice, u kojoj je glavno drvo smreka, a utrešena je i jela, koju ovdje zovu »hlojka« ili »hujka,«

a tu i tamo ima i po koji javor ili bukva.*) Od Crnih lazâ pa sve do Police ne ostavlja čovjeka crnogorica ni za časak, uvijek si u toj šumi jednoličnosti, uvijek kao zatvoren, jer ti se na petsatnom putovanju ne otvara vidik ni na selo, ni na priselak, kakovu daleku dolinu ili zelene livade, polja i njive. Pa da bar koja ptičica zapjeva, da te na časak prene, nu svega toga nema.

Prošli smo izpod Oštra (1045 m) i Obla vrha (961 m) i došli u Liepi dol. Mislio sam, da ću ugledati dolinu vanredne ljepote, nu kad tamo, nije taj dol ino, već otegnuta, travom i grmljem obrasla ponikva, po kojoj volari pasu volove. No prama onoj tamnoj i tmastoj crnogorici i ovaj se dol ugodno dojima oka. Tu kod Liepoga

K L A N S K A P O L I C A .

dola cesta se nešto svija, pa te vodi do Javorove doline, otegnutog, travnatog korita, koje zarubljuju planinski javorovi. Prije bijaše ovdje valjda ciela šuma omašnih stabala, koja izsjekoše, nu danas se tu uzdižu na 1—2 dm debeli javorovi, kao preostatak nekoč krasnog javornika. Hodajući čas uzbrdice, čas nizbrdice, iznenadi nas na jednomu mjestu štropot; pogledasmo prama šumi i tu opazismo srnu, koja se bila digla prama nama okrenula i svojim nas velikim, liepim očima promatrala. Posve lagano poskoči uzbrdice, nu jedva što nas ostavila srna, opazismo na zemlji vjevericu, koja

*) Kod Crnih laza ima ciela šuma osobite smreke, koju Niemac zove »Hängefichte«, a Latinac *Picea excelsa* var. *viminalis*. (Vidi: Dragutin Hirc: »Die Hängefichte in Croatien« Sitzungsberichte der k. k. zoolog. botan. Gesellschaft in Wien. Bnd. XXXIX. 1889).

je sad na stražnje noge posjela, sad poskočila, čas stala i slušala, čas opet pobrzala i napokon se izgubila u šumi.

Za dva sata i pò uzpismo se na vrh Kašljavac, gdje stoji lovačka kuća, ugodno pristanište svakomu putniku. Od Tršća do ovdje ne sastasmo ni žive duše, pa zato nas iznenadiše jedna kola, koja su tu pred kolibom stala bila. Vrh Kašljavac u ovoj mrkoj crnogorici osobito se iztiče, jer nije obrasao ni smrekom, ni jelom, već šumom bukavom. U hladu bukava stoji i lovačka koliba, a nedaleko klupa, na koju posjedasmo, da se malo odmorimo. Promatrajući kraj oko sebe, zaustavi mi se oko na vrati kolibe, jer bijahu u dnu obžgana. Našla se neka zlobna ruka, koja je podmetnula vatru, da kolibu upali, ne pomisliv na strašne posljedice svoga čina. Da se upalila koliba, zapalila bi se i susjedna stabla i strašan bi požar uništio bujnu šumu.

Prevalismo do sada polovicu puta, ali nismo ni slutili, da nas za dana ne bude u Polici, nismo jadni znali, što će se za kratko vrijeme dogoditi. Sunce je već naginjalo k zapadu, kad smo minuli brieg Bresticu (1249 m) gdje nam bilo zagriziti prvu gorku jabuku. Uzput ima mnogo razkrižja, nu na deblima ili stupovima pribite table označuju pravac. Evo nas i opet na razkrižju, ali -- bez table, ne znamo dakle, kuda da krenemo.

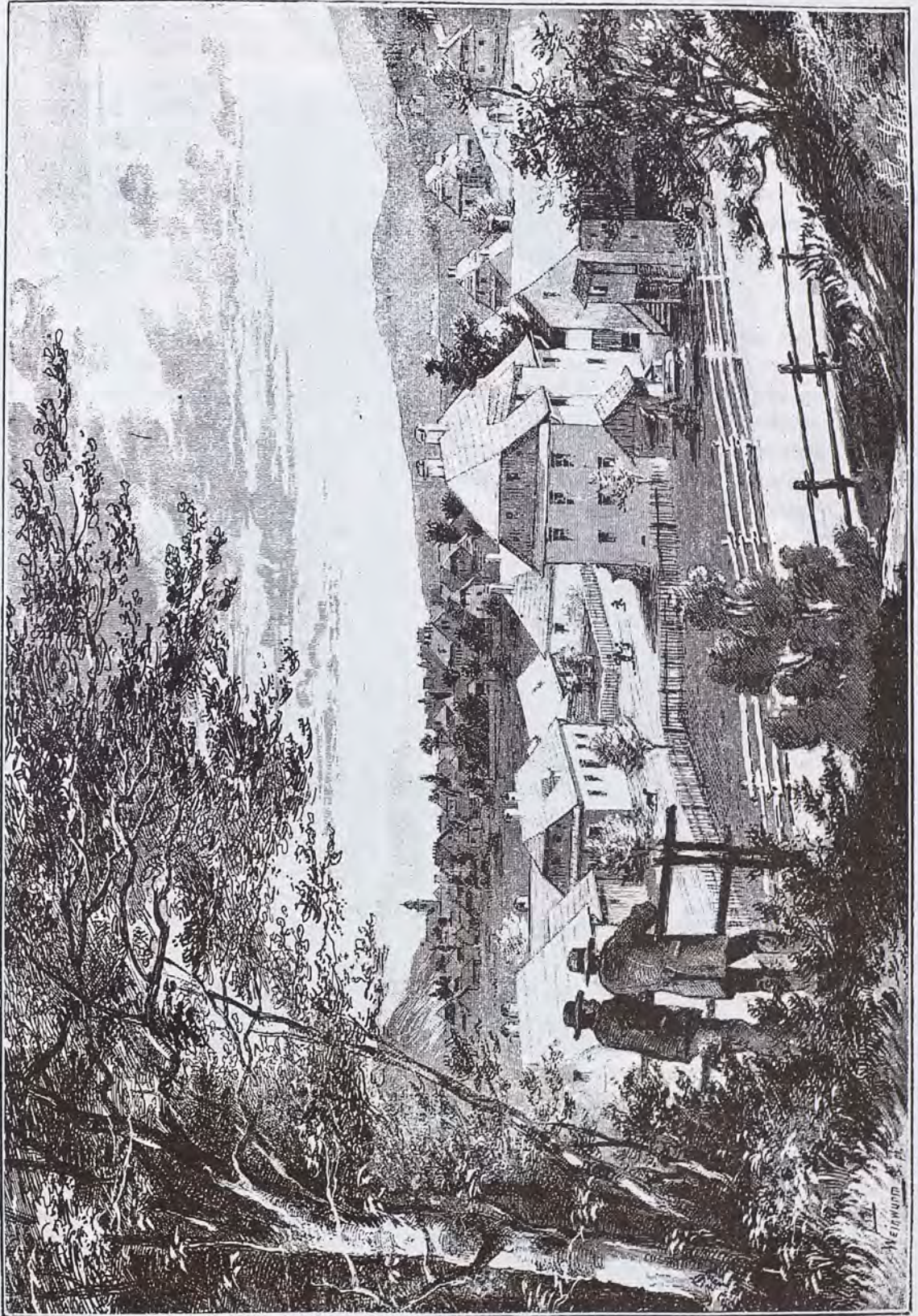
Sjedosmo na jedno deblo i počesmo razmišljavati, kojim bi pravcem udarili. Ja nisam poznavao puta, ali ga nije znao ni prijatelj šumar V., koji je danas ovuda prvi put išao. Smišljasm o svakojako i napokon odlučismo — na našu biedu — da podjemo novim kolnikom. Išli smo i išli tim gadnim putem dobre pò ure, nu čim smo dalje išli, tim mi se više činilo, da smo zašli, a već nas u dobokoj gori ulovio mrak. Što da činimo? Bili dalje, bili onim drugim putem, nu napokon okrenusmo. Morali smo sada oštrim korakom, da nas noć ne zateče, jer uzalud nam i razkrižje. Bog bi znao, koliko sam se puta spotaknuo, koliko puta o prste udario i bezbrojno uzdahnuo. Tielo mi padalo, sile mi malaksale, debeli znoj oblio lice, a nisam imao ni toliko vremena, da ga otarem.

Koracasm o, malo ne trčasm o i napokon opazismo s lieve strane, a daleko tamo gorostasni Snježnik. Sada nam je odlahnulo, jer se osvjedočismo, da smo u istinu zašli i da bi tom strašnom gorom sigurno i do jutra bludili bili. Dokopasm o se napokon mjesta, odkuda smo krivo skrenuli; već je zanoćilo bilo, a mi u dubokoj šumi jedva razabirajući predmete oko sebe.

Bili okrenuli lievo, bili desno, opet nismo znali, nu napokon se odlučismo za prvu stranu. Za četvrt sata dodjosmo do tablice, nu jer visoka, ne možeš joj napisati pročitati. Ne bijaše druge, već da poskakujemo, da vidimo, idemo li pravo ili krivo, a tko da opiše našu radost, kad pročitasm o: »Put na Policu!«

— Sada samo oštro gospodine, ne možemo biti već daleko, jer će nas inače noć zateći, reče mi drug šumar.

— Ta već nas je zatekla i ne ćemo je prebiti, dodam tihim glasom, jer sam se jedva gibao, a k tomu jako žedjao. Začujem šum i već se poveselismo, da smo blizu potočića, nu kad tamo, bijaše to šum lišća i granja, preko kojega je bura brujila. Svaka nada uzalud, ali opet u nezgodi sreća, jer nam se pomolio bliedi mjesec. Što znači putovati mjesečinom, bijaše mi od prijašnjih godina poznato, nu što će reći putovati gustom i gluhom gorom po noći, izkusio sam tek sada. Napokon je zanoćilo, zvijezde brojno zatitrale, a mi umuknuli, samo je topot naših nogu odavao, da se netko pomiče u toj čudnoj noći. Jednolična je šuma crnogorice po danu, nu u noći je poput kakove utvare. Mjestimice bijaše tako gusta, da u istinu nisam prsta pred nosom vidio, nogama i rukama morao sam pipati, da li dobro idem. Sad je valjalo strminom, sad podjosmo ravnicom, sad opet uzbrdice, čas bi udario o kamen, čas o drvo, sad bi se spotaknuo, sad opet ugremo u kolotečinu punu vode. Sad bi opet išao lagano, na oko sigurno, kad me

DELNICE.

W. E. H. WOOD

na jednoč opet u kolotečini. Dodijalo nam obojici; putu ni kraja ni konca, a nigdje božjega stvora, da ga bar upitamo, imamo li još daleko do Police. Na jednom postanemo i tu daleko, daleko u šumi opazismo jak oganj; bijahu valjda ugljari, koji oko vatre posjedaše, da se odmore, dočim smo se mi gorom bili i prebijali. Išli smo i išli i napokon se šuma stala gubiti, izadjosmo i tu opazismo povisoko od ceste titrajuće svjetlo u jednoj kući. Dozivismo, pitasmo da li je to Polica, nu nitko nam se ne oglasi. Za malo nastala lavež pasa, koji nam je na radost kazivao, da smo ipak u jednom mjestu — i bijasmo u Polici. Tu smo u tami opazili dvie kuće; dodjosmo u krčmu kamo je prispio i sin mjestnoga šumara gosp. M—a. Upoznav se, povede nas u šumarsku kuću. Čim smo u hodnik stupili, otvore se vrata i tu se pomoli jedna gospodjica sa svjetiljkom, da vidi valjda, tko je tako kasno došao u Policu, a za njom izadje i njezina plavokosa sestra. Brat nas upozna, a zatim unidjosmo. Skršeni, gladni i žedni, jedva čekasmo, da sjednemo.

Bijasmo u sobi za putnike, gdje nadjosmo dva kreveta. Stol se na brzo prostre, a gospodjica nas podvori kruhom i maslacem. Bijaše nam malo do jela, nu tim više do pila, jer smo jako ožednili bili. Prije, što se oprostismo, umole nas obje gospodjice, da si upamtimo, što ćemo sanjati, jer kod njih prvi put noćimo, nu na žalost, ne sanjasmo ništa. Bio sam tako umoran, da mi se za stolom zaklapahu oči unatoč svemu tomu, što su tu dvie krasotice sjedile i jedva sam čekaao, da se u krevet izvalim. Legnuv, dodje u sobu služavka, biela poput vješke, položi na ormarić bocu sa vodom i zaželi nam lahku noć. Ova bijaše i laka i sladka i dok je prijatelj šumar nešto pripoviedao, ja sam usnuo. Razabrav, da mu ne odgovaram, opazi da spavam, utrne svieću i zaspi. Sjećam se da je nešto o Snježniku govorio. San stvara čudesa i drugi sam dan bio svjež, kriepak, ojačan, što mi je prijatelja vrlo razveselilo.

Jutro bijaše burno, hladno, ali krasno. U 7 sati pokazivao nam toplomjer 7·5° R. Izašav, mislio sam, da ćemo Snježnik odmah zagledati, ali nam ga bližnji briegovi zastirahu. Podjosmo malo uzbrdice i sad ga zagledasmo, pozlačena jutarnjim suncem. Kako je bura preko noći zrak očistila; pričinjao nam se tako blizu, kao da bi ga kamenom mogao dobaciti.

Najviše smo vremena izgubili tražeći vodića i kad već nikoga ne mogosmo dobiti, ponudi nam se za takova mjestni krčmar. Taj mi čovjek bijaše osobito mio, jer nam je za laznje mnogi čas zasladio, a sam put olahkotio — bijaše to osobito veseo Slovenac. Pripremv hranu i pilo, priskrbiv kapute i sve ostalo, oprostismo se sa obitelju gosp. šumara i krenusmo šumom nizbrdice. Za dobre pô ure hoda razabrasmo, da netko u šumi pjeva i za kratko dodjosmo do ugljarice, gdje nas je jedan ugljar razkolačenim očima motrio i dobro nam jutro nazvao.

U dubokoj šumi, daleko od svieta i svojih, sprovadja ugljar svoj kukavan život. Kolibu si sagradio od sbijenih, oklaštrenih debala i razdvojenim je deblima pokrio. Unutri mu razastrta slama, na kojoj spava, a pred kolibom ognjište, na kojem si za zajutrak skuhaao palentu ili krumpir, svoju malo ne svagdanju hranu.

Na našem i slovenskom krasu može čovjek po dan, dva putovati, pa se ne će namjeriti na vrelašce ni u najgušćoj šumi, jer voda kroz izšupljeno tlo propada. Pa ipak ima ljudi, koji i u planini živu, te piti moraju; to su ugljari, volari, dugari, ali njihov napitak stoji mnogo truda, a često prieti i životu. Ti ljudi piju snieg, što ga uz oganj ili na suncu tope, a vade ga iz dubokih škrapa i ponikava u kojima nikada ne kopni. I ovaj ugljar načinio si dva drvena konja, na priečnice krovasto položio dugačke cjepanice, a na ove ogromnu grudu sniega, iz koje je voda sniežnica u podloženo korito padala. To mu je uz kukavnu hranu svagdanji napitak. A on, mili Bože, kakav li je? Dan bijaše Velike Gospe, a on razkuštran, razgaljenih garavih prsiju, u garavu kaputu i gaćama, crnih ruku i crna lica, na kojem se iztiče osobito bjeloočica, a u ustima

107

CRNI LUG U GORSKOM KOTARU.

bieli zubi. Tu on žive, žive dane i mjesece, te na tvrdoj zemlji krši i lomi trudne kosti; žive kukavno, nu zadovoljno, što je odavala i na ovaj veliki blagdan, njegova pjesma.

Kod ove kolibe stao sam časak, da je razgledam, te smo se tu drugom čašom vode okriepili i onda krenuli dalje. — Putovasmo već pò sata slovenskim tlom, podjosmo opet šumom, ponajveć ravnicom i dobrim kolnikom. Snježnika još ne opazismo, ali imalo je to biti naskoro i iznenada. Minuv šumu Jarmovac, gdje me uz pećine pozdravila prva alpinka *Silene alpestris*, podjosmo izpod briega Maloga Pomočnaka, a izašav u jedan čas iz šume bukove, otvori nam se zelen dol, okružen vapnenim stienama i mrkom smrekom, dočim se pred nama na kraju šume iztaknuo veličajni Snježnik.

Uzpeo sam se na mnoge briegove i vrhove, nu kranjski me se Snježnik osobito dojmio, jer ga jednim mahom zagledaš celom veličinom i visinom svojom. Iz daleka nalikuje ogromnu čunju, nu s bliza više piramidi sa velikom zaobljenom tjemenicom, koja je obrubljena viencem bielih, izpucanih stiena. Čitavi se brieg pričinja, kao da je sastavljen od dva briega, od kojih je manji posadjen na većega. Podnožje zaraslo je bukvom kao i na našem Snježniku, iznad bukve zahvatila je klekovina, dočim je sama tjemenica otvorena, pusta i travom zarasla. Od livade na koju dodjosmo, valjalo nam se uzpinjati, s toga posjedasmo koji na panj, koji na zemlju ili kamen, da prije uzlaza malo odahnemo.

Dodjosmo opet u bukovu šumu i tu sam našao isto, što i na našem Snježniku, Risnjaku, Veloj Viševici, na Bitoraju, Grlešu, Guslicama, Medvrhu, na Velebitu, da se naime bukva u veliko izmienila. Debla su niža, grbava, u dnu svita, kadkad i puzajuća, pridignuv se tek poslie. Svrži, grane i grančice su debele, kratke, kvrgaste, krošnja nepravilna, sbijena, prama kraju prikraćena, kao odrezana. Kora je malo ne crna, lišće manje, debelo, skoro kožnato. Ima i tu prilika, koje me na smieh nagnaše, a u veliko me iznenadila jedna bukva, kojoj bijahu grane izpremotane kao zmiije u zmijištu.

Uzpinjasmo se malo po malo; put je napokon prestao, valjalo je čistom šumom, nu sve to bijaše bez velika napora. Išao sam zadnji, da mogu botanizirati i kraj točno promatrati, nu oko 10. ure prene me uzklík: »Evo kolibe, evo kolibe; živila!« Izadjosmo iz šume, uzpesmo se travnatim, pećinastim obronkom, gdje nas pozdravi klekovina, alpinski tamno-modri zvončići, kao mlieko biele *Silene* te dodjosmo na jednu livadu, na kojoj je bečko alpinsko društvo podiglo turističku kolibu na podnožju Maloga Snježnika. Mjesto samo zove se Nova Kračina, a ne N. Grašina, kako sam to na geografskoj karti čitao, a koliba sama leži 1540 m nad pučinom morskom.

Vrata su joj uvijek otvorena, da se putnici u svako doba mogu zakloniti. S prieda je mala kuhinja, a straga veća soba sa počivalištem. Tu može na sienu prenočiti do 40 turista, a u slučaju potrebe još je mjesta i na tavanu.

Od kolibe do tjemenice ima još jedna ura, pa smo zato i ovdje malo odmorili, i čašom vina i zalogajem se kruha okriepili. Ljudi, koji ne poznaju turističkih propisa, kad dodju briegu na podnožje, posjednu prvi put i počmu jesti i piti. Za jednu uru puta opet tako rade i pretrpanim želudcem sve to teže uzlaze. Prokušani turista jede i pije za laznje malo, kad je stigao na tjemenicu, založi nešto više, a pravo blaguje tek onda, kad je ekskurziju svršio. Mnogi se već u početku uzlaza tako utrude, da moraju svaki čas posjesti, dok drugi jednakim pravcem hrle prama tjemenici.

Turista uzlazi lagano i sigurno; ne ide nikada otvorenim ustima, ne ide pravcem, već koliko moguće krivuljicom, ne stupa uzlazeći celom nogom, već prstima, a kad silazi petom, te se tako neznatno utruđi i dodje prije od onih, koji su brzali, pa se spuste na zemlju, kao da bi ih bacio iz vreće.

Više puta sam se sladko nasmijao, gledajući, kako se sad jedan, sad drugi na zemlju složio, stupajući celim tabanima, dok turista ne pada ili veoma riedko. Bijaše

već i takovih, koji se okitiše, nu ti su zapamtili, kad su visoki brieg posjetili. Jakih se pića valja kod laznja čuvati, naročito takovih, koji samo časomice čovjeka razigraju, ali ga poslie utrome i nesposobnim za napor učine. Osvjedočio sam se na tolikim svojim laznjama, da je dobro gucnuti koju kaplju rakije, naročito rum ili cognac, razriedjen sa dobrom, hladnom vodom.

U KOLIBI UGLJARA.

Moji se suputnici nisu obazirali na usvojena turistička pravila, pa su počeli iz boca pobolje pitezati, te sam se pobojao, da će nam uzmanjkati vina baš onda, kad ga budemo najviše trebali. Ovo se i na povratku dogodilo, jer su morali sisati snieg, koji su u rubac zamotali. Prije što smo kolibu ostavili, pogledao sam na toplomjer; u 10 sati bijaše na suncu 11° R.

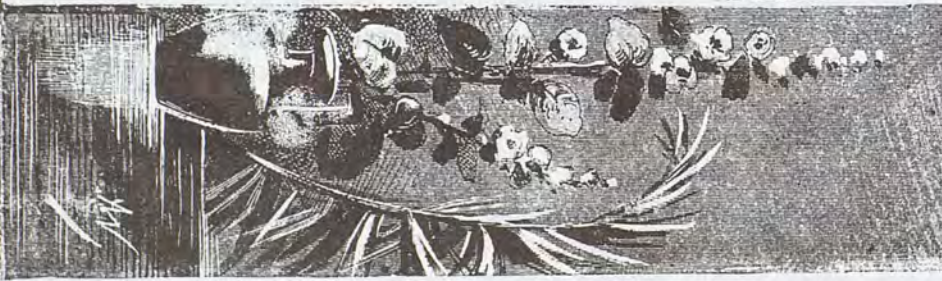
Sad smo od kolibe skrenuli na lievo i počeli uzlaziti šumom klekovine. Tko prvi put stupi u pojas kosodrvine (Krummholzregion), taj toga utiska ne će nikada zaboraviti, kao što je i meni ne izbrisiv onaj dan, kad sam se 4. kolovoza 1879 sa planinskim društvom prvi put na Risnjak uzpeo. Osobit je to dojam, kad si ostavio, recimo, bukovu šumu i stupio u pomenuti pojas. Kuda svrneš okom, nigdje grma, nigdje stabla, koje bi te visinom nadmašivalo. Došao si u sviet patuljaka i što se više uzpinješ, tim ti patuljci više učestavaju, to te više iznenadjuju. Ponajviše se iztiče klekovina ili boric (Pinus Mughus) i smričina (Juniperus nana). Deblo klekovine debelo je poput stegna, uzdigne se kad i kad samo na 2 dm, dok joj grane daleko po zemlji plaze, pokrivajući i tajeći mnogu pećinu, škrapu i šupljinu. Tamno njezino zelenilo, dugačke iglice, crvenkasto-zagasita kora, osobito se iztiču. Pod njom nastanio se po koji Hieracium, modrocvieti Mulgedium alpinum, a osobito se rado tu ud mi crvenozrna borovka (Vaccinium Vitis Idaea; Preisselbeere), od lišaja plućnik (Cetraria islandica).

Medju klekovinom probija se stazica, kojoj se trag često zameo, i za to se držasmo Jakova, koji je put dobro poznavao. Kad bi se medju klekovinu zapleo, mučno i teško bi izašao, a što je najgore, noge ti i štap propadaju. Ugodno je na nju poleći, kao i na smričinu, kojoj grane daleko po zemlji plaze. K ovoj dvojici pridružuju se i vrbe: Salix grandifolia i S. Arbuscula. Prva se uzdiže pojedince i u nizini je povisoko stabilce, nu ovdje patuljast grmić. Druga vrba sa svetlim, glatkim lišćem raste hrpimice i krasan je ures vapnenih pećina. Cvatućih biljka bijaše malo, jer je većina njih već ocvala bila, nu čim se više uzpinjasm, tim je flora zanimivijom postajala, tim se više čeda alpinska umnažala.

Probiv se preko klekovine, stajasm pred Gašparjevim hribom, 1416 m visoko. Ovdje ima ogromnih, vapnenih stiena, koje su malo ne biele, a s jedne strane i ponikava, punih velikih survina. Preko zaravanka i klekovine, podjosmo uzbrdice i dodjosmo do mjesta, gdje se razježiše velike dvie stiene, pukle u otvor poput naravnih

LOKVE.

L O K V E .

vrata, izprane i pune oštrica. Te sam stiene razgledao, ali od cvatućih biljka bijaše u razpuklinama samo *Campanula rotundifolia*, krasnocvieta i riedku *Draba ciliata*. Kad izadjosmo, evo nas na maloj livadici, koja bijaše bujno izpretkana crvenomodrom *Scabiosa silenaefolia*. I Jakova je ta biljka tako očarala, da je jednu hrpu izkopao, u košaru smjestio, dodav, da će ju kod kuće posaditi.

Kada turista ili botanik polazi na alpinske vrhove, tad mu se oko otimlje osobito za dvima alpinkama: za bjelolistom i za gorskom ružom. U istinu te dvie biljke veoma su značajne za alpinsku floru; od svakoga jednako ljubljene, od svakoga jednako cijenjene. Prije koje godine nosili su i u nas bjelolist za klobukom, nu u alpskim krajevima uvijek je jednako drag mužku i žensku. Bjelolist je takodjer čedo svjetla i topline, s toga se najradje nastanjuje na iztočnim i zapadnim obroncima visoka briega. I tu na Snježniku nadjosmo nekoliko busića i ovdje je mnogo ljepši i ugledniji, nego li u našoj domovini. Kotur poput mlika biel, znatno je veći, kadkad kao škuda, a ciela biljka pustenija.

Druga je krasnica gorska ruža, na kojoj se lievkasti, karminasti i sbijeni cvietci nad tamno-zelenim, sitnim lišćem osobito iztiču. Tko se uzpeo na koji alpski brieg u lipnju ili srpnju, kad je alpinska flora u svome sjaju, taj utiska gorske ruže ne će nikada zaboraviti, s toga i nije čudo, da je uz bjelolist jednako ljubljena i opjevana.

Izašav iz klekovine, opazismo visoko pred nama dva čovjeka, koji okrenuše prama tjemenci. Zanimalo nas tko su i odakle dolaze, nu prije što se dokopasmo najviše tačke već se oni vraćahu i po tom sam znao, da su samo turisti, a ne prirodoslovci, jer se inače ne bi tako brzo vraćali bili. Baš sam uzlazio najtegotnijim mjestom preko narušena i izprebacana kamenja, kad se sastasmo i pozdravismo. Bijaše jedan gospodin i pratilac.

— Jesu li gospoda možda od planinskog kluba na Rieci?

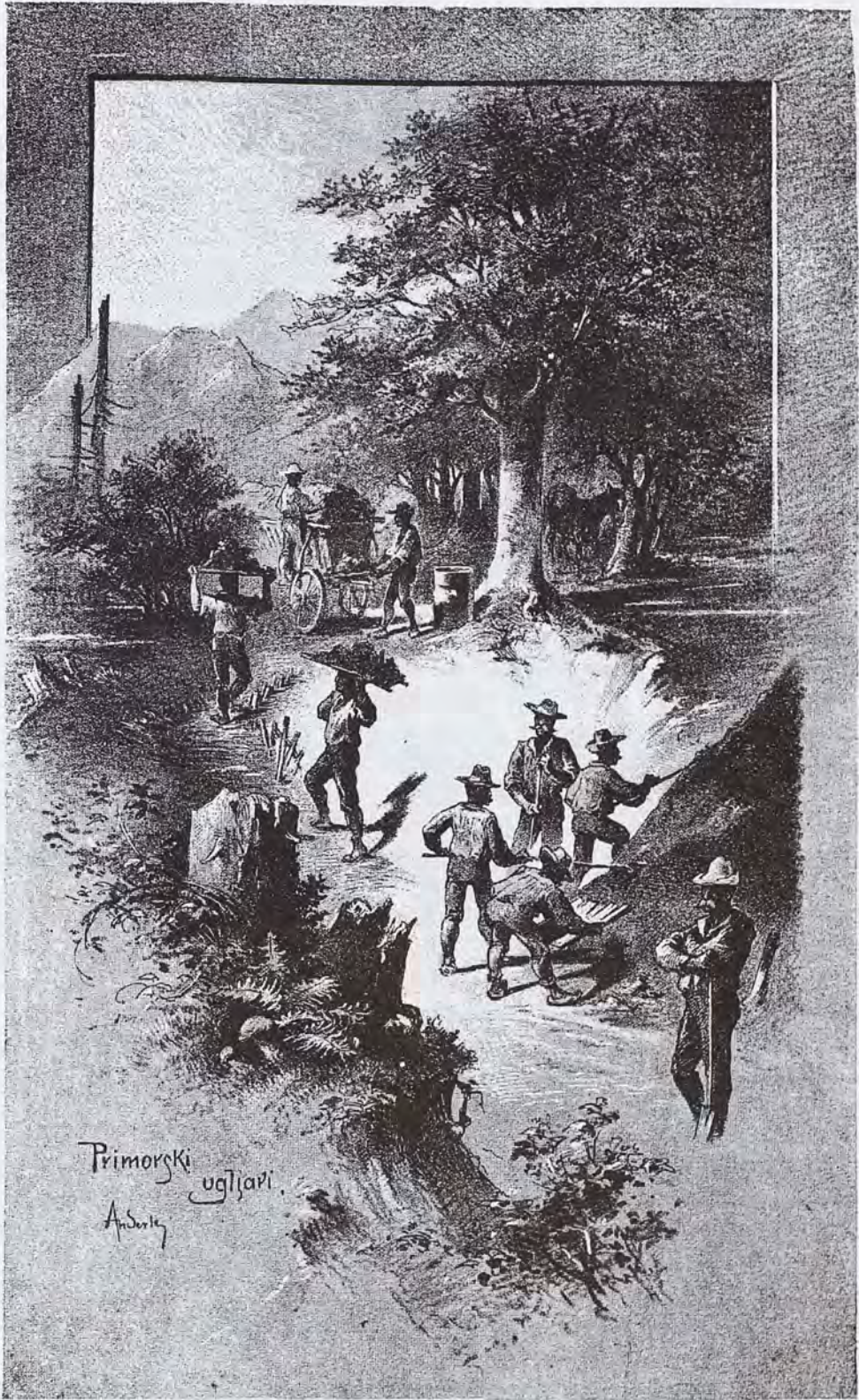
Odvratih, da nisam i tim se razstadosmo; oni podju doviknuv mi Pomož Bog nizbrdice, a mi lagano napried. Moji su suputnici pobrzali, akoprem valja prama tjemenci lagano uzlaziti. Ja sam išao najlaganije, došao zadnji, ali se i najmanje utrudio. Naš Jakov čim se uzpeo, pozdravi krasnom pjesmom slovenske gore.

Sama tjemencia V. Snježnika obrasla je travom, tek prama podnožju počinju stiene i duboke ponikve, u kojima se blistao vječni snieg. Ne trebam ni spominjati, da je mlada družba odmah posjela i zaprosila Jakova, da razveže svežnje, da se hranom i pilom okriepe. Ja sam najprije pozorno razgledao tlo, da vidim kakovim je miljencima božica Flora okrunila visoko tjeme starca Snježnika.

Prvi sam put naočice gledao pravu alpsku cvjetanu patuljčića, jer u koliko sam se trudio, ne nadjoh ipak biljke, koja bi 2 dm visoko porasla bila. Sve patuljak do patuljka, a za mene nešto osobita, nešto još ne vidjena. Prvi sam put u životu nekoje biljčice među travom tražio! Na samoj tjemenci nema više klekovine, nema ni povaljenih vrbâ, tu je carstvo pigmeja.

Biline alpinske flore razlikuju se znatno od biljkâ u dolinama, nizinama ili po niskim briegovima. Čim se više uzpinjemo, tim je flora zanimivija. Da se vidi koliko se biljka prama visini mienja, navesti ću za Snježnik dva tri primjera.

Globularia cordifolia poraste u nizinama 10–12 cm visoko, nu ovdje se uzdigla samo 5–6 cm; vrst zvončike *Phyteuma orbiculare* visoka je 15–30 cm nu tu sam našao dva komada, od kojih je jedan 6.5, drugi samo 4 cm visok. Cvjetne su glavice manje, lišće sitnije, sam cviet znatno modriji. *Anthyllis alpestris*, koja znade biti preko 3 dm visoka, uzdiže se ovdje samo na 5 cm, stabljika je kratka, lišće manje, sitnije, uzano, sižući do cvieta, a cviet velik i sumporasto žut. Nu evo još jednog zanimivog primjera. Našao sam jedan bjelolist, kojemu lišće cviet zastire, a u digao se samo 3 cm visoko.

PRIMORSKI UGLJARI.

Kad sam tako svoje mile patuljke pokupio, medju kojima bijaše i *Oxytropis Jacquini*, druge zabilježio, objesih pred piramidu toplomjer, pridignem se, da razgledam obzorje, što se pred nama širilo. Uzpeo sam se do sada na mnoge visoke glavice, uživao raznolike i daleke vidike, nu takova što nisam do danas vidio, s toga mi i ostaje 15. dan kolovoza god. 1885, nezaboravnim. Ne znam sam, kako bi vam vidik opisao, ne znam gdje bi počeo, a gdje svršio, a orisati ga tačno, to je upravo nemoguće. Sa nijedne tjemence nisam gledao tolike planine, toliko briegova, vrhova, glavica, kao sa Snježnika; to bijaše nepregledno more najraznoličnijih orografskih slika i prilika.

Najprije sam okom svrnulo dalje u Kranjsku, gdje se briegovi osobito izticahu, gledao sam Cirkničko jezero, Cirknicu, Lož, Stari trg i druga mjesta. Divno se iztiču Sulcbaške Alpe, Karavanke, imponantni Triglav, koje sam uzhitom pozdravio, a pred njim kao da se nasadio stari ljubljanski grad. Mnoge se doline osobito jasno iztiču, a tu i tamo prelieva se nešto o suncu poput srebrna traka, valjda koja rieka ili druga voda. Okrenuv se prama zapadu, zagledam Istriju, a u njoj naročito siromašnu i голу Čičku zemlju. Učka gora i sva iztočna Istria vidi se takodjer, ako i ne tako jasno, kao što bi ju gledali prije sunčana izlaza. Gledao sam i naše dično more, gledao Velebit, Kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj, nu sve to kao kroz maglenu koprenu. Južno iztočno seže oko do glavica Bihačke krajine, dok ti je cijeli Gorski kotar kao na dlanu, nu od mjesta vidismo samo Policu, a omašne grede, što tamo leže, kao da su letve. Mnogi vrhovi u obzorju bijahu osobito jasni, naročito Risnjak, Snježnik, Bjelolasic a Klek. Za jasna dana vide se sa tjemence i Mletci.

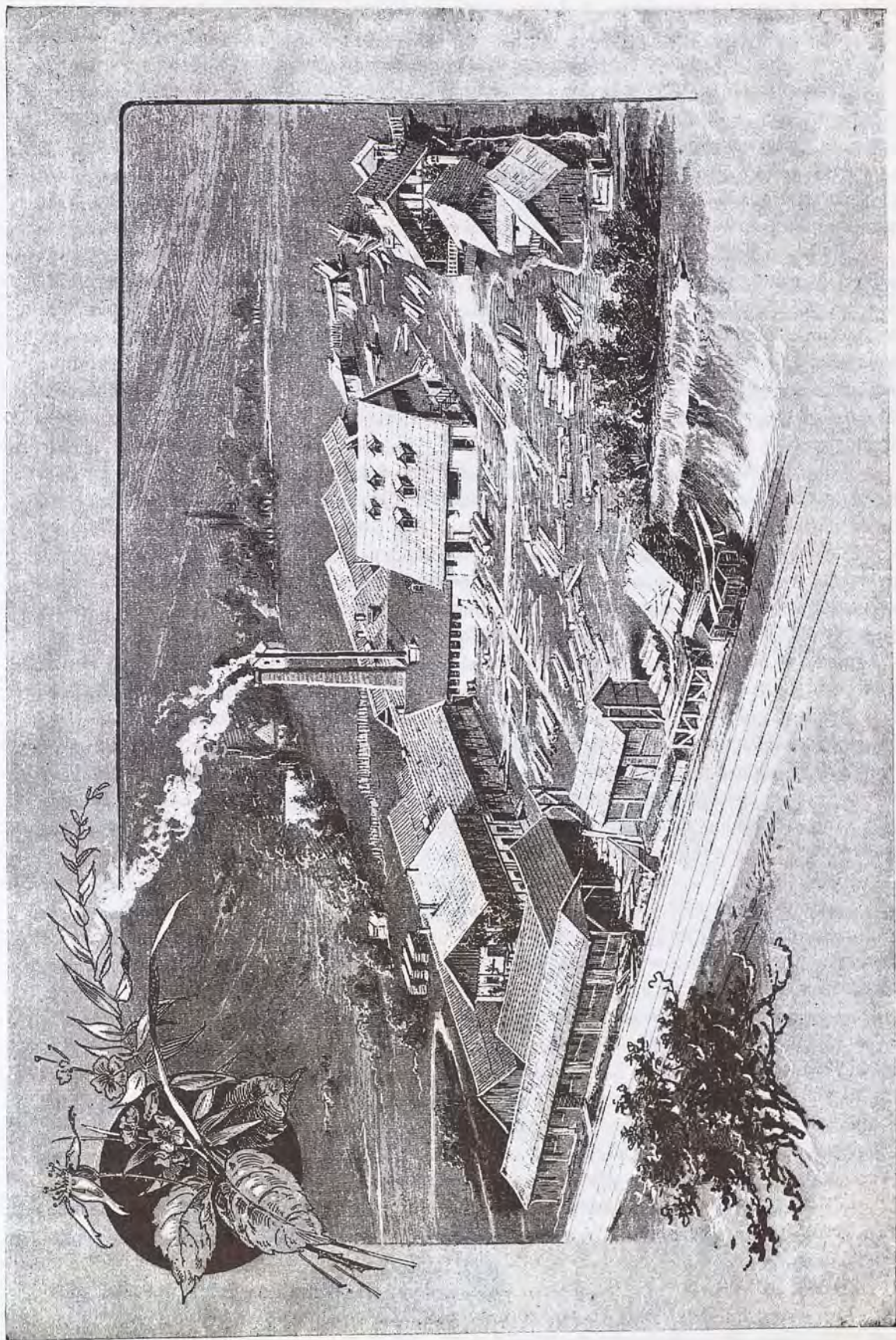
Razgledaš li kraj oko sebe, najprije ti se oko zaustavi na Malom Snježniku (1689 m), na pustim ili travom obraslim mjestima, na visokim stienama, cijelim šumama klekovine, na škrapama i ponikvama, zatrpanim vječnim sniegom, na dubokim žliebovima i klancima, što leže medju stienama. Čovjek bi ovdje čitave sate boravio i divnu sliku uživao, što se tu pred njim pruža, pa bi uvijek vidio nešto nova, nešto osobita, tol raznoličan je vidik sa Velikoga Snježnika.

Na najvišoj tački tako je bura duvala, da sam se debelim kaputom zagrnulo, nu koji metar niže, bijaše tiho i mirno i blago nam je sunce u ovoj visini godilo. Toplomjer je u 12 sati pokazivao 7·5° R., dakle upravo toliko, kao u Polici u 7 sati u jutro.

Dok sam u travi ležao i dalekim se vidikom, kojemu ne mogoh segnuti kraja, nasladjivao, strjelimice preleti predamnom jedna ptica, koju nisam u prvi mah prepoznao. Proleti i drugi put i sada prepoznam na svoje veliko čudo milu i lakokrilu lastavicu¹). Poslie doleti i druga a napokon i treća, što nas je sve iznenadilo, jer u takovoj visini nisam još nikada vidio lastavice. Još nas iznenadi jedan sokol, trepteći posve blizu nas, pa onda dva leptira, koja zrakom igrajući se lepršahu; to bijaše sav život, što nas na tjemenci V. Snježnika okružavao. Imali smo sa sobom dva psa, koji najednom počеше lajati, a zamalo razabrali smo jako lajanje iz dubljine. Traži okom simo, traži tamo, kad daleko tamo opazismo stado ovaca, koje izgledahu kao da su po onim travnatim obroncima sniežne pavuljice pale.

Kad smo se odmorili i pjesmom razveselili, popisah imena svih prisutnih, turnuh papirić u praznu bocu i začepiv ju dobro, rekoh Jakovu, da ju stavi medju kamenje pod piramidu, a po tom se spremismo na put i to jugo-zapadnom stranom Snježnika. Ne potraja dugo, kad dodjismo do prve sniežnice, a malo poslie do druge, gdje me je iznenadila *Bartsia alpina* i *Arabis vochinensis*. Malo dalje razpukle se stiene zatrpane sniegom, iznad kojega veselo titrahu zvončike i druge alpinke. Sada se spuštismo dugim kamenitim žliebom, a šumom klekovine. Na stienama umnožio se bjelolist

¹ Ne mogu reći, da li bijaše po vrsti crna lastavica, vilarica, rašijika (*Hirundo rustica*, *Ramhschwalbe*) ili pokučarka, bielka, grlasta lastavica (*H. urbica* *Hausschwalbe*), a moguće, da bijaše i alpinska vrst *H. rupestris*.

TVORNICA ŠKATULJA U VRBOVSKOM.

tako, da je Jakov pravo imao, kad nas upozorio, da ga s ove strane ima znatno više i da je mnogo ljepši. Uz bjelolist osobito se izticao *Rhododendron* i *Achillea Clavenae* svojim srebrnatim lišćem i kao mlieko bielim cvietom.

Jakov plazio je sa ostalima po pećinama i škrapama, sabirući češerike od klekovine, koje rabe šumari i lugari za razne nakite. Kad smo se riešili pećina, klekovine i smričine, dodjosmo u bukovu šumu, u kojoj je bukva takodjer onakova, kako sam ju za uzlaza opisao. Tu smo se u hlad izvalili, da debeli znoj otaremo i malo odahnemo, a za tim krenusmo prama podnožju Snježnika do jedne ovčarske bajte (Sennhütte). Tu nadjosmo sirara, koji je na klupi čučio i pušio.

Bajta gradjena je od debala, pokrivena daskama škornicama t. j. takovima, na kojima je kora ostala. U nutri ima nekoliko panjića, to su stolci i sa svake strane onizka, jaka klupa. Usred bajte visi ogroman kotao, u kom se mlieko vari, a na okolo žlice škorupnjače, miehovi, kabli i kablice, u koje se muze i više brenta, koje bijahu malo ne pune sira. Čim smo posjeli, skine sirar jednu mošnjicu, razveže je, te nas ponudi »skutom« (neslanim sirom), a žednim pokazao kabal, iz kojega su se mogli napiti „žura« (sirutka). Mi smo ga za to počastili slaninom, kruhom i s dvie čaše vina, da mu uzvratimo milo za drago.

Stan ove bajte ima 400 glava ovaca s kojima dolaze iz Bistrice oko Ivanja i ostaju do Male Gospoje. Kroz cielo to vrieme načine 25 centi sira, koji se ponajveć kod kuće razpača. Upitav ga, da li mu u posjete kada dolazi medjed, reče nam, da riedko, nu običan da je gost vuk, koji mu je i ovih dana liepa psa raztrgao. Kako oko Snježnika na daleko i široko zemlja ni za suzu vode ne iztisne, to bi i ovčari stradali, da nema sniega. Ogromnu, grudu opazismo i pred bajtom nataknutu na jak kolac, pod kojim bijaše podložen velik kabao, kamo je voda kapala.

Oprostiv se i ovim krajem, krenusmo ponajveć preko šume, dodjosmo na velike livade, po kojima su goveda pasla, udarismo uzbrdice i napokon ugledasmo željno očekivanu Policu, gdje nas je g. šumar objedom ili bolje, večerom dočekao. Prije, nego se uzpesmo do kuće, zaustavi me jedna životinjica, koju sam do sada badava na Velebitu i po drugim alpinskim krajevima domovine tražio. U veliko sam se obradovao; našao sam crnoga alpskoga daždevjaka (*Salamandra atra*), kojega poznamo još iz Fužine iz šuma vrha Špićunjka. Ovo kod Police sada nam je drugo vjerojatno stanište za ovoga kao ugljen crnoga salamandra.

Ne treba mi spominjati, što vriedi žlica tople juhe, čaša zdrave, pitke vode, kad se čovjek umoran sa daleke ekskurzije povratio. Posjedosmo za stol, da po domaće blagujemo, a k nama se pridruže i šumareve kćerke, gdjice Milka i Ivka. U razgovoru razabramo na jednom zvukove glasbila, odao se ariston. Polica i ariston, u istinu nešto čudna, nu za tako zabitan kraj i nešto nuždna, jer gdje ima krasna spola, tu se i pleše.

Gospodjica Milka ustane i udvorno reče: »Mi imamo ovdje i ariston, mi prigodno naročito za blagdana i plešemo, pa bi nam drago bilo, ako nas gospoda kojim plesom usreće.«

— »Hvala Vam liepa gospodjice, ali ja ne plešem.«

— »Vi da ne plešete; gospodin Hirc; vi da ne znate plesati, to nije moguće; Vi ste valjda jako umoran!«

— »Ne znam plesati gospodjice, zato izvinite, inače od srca rado.«

— »Živila, živio ples! uzklikne prijatelj šumar, kojemu su noge već zatitrale bile i koji je na daleku ekskurziju i zaboravio bio, nu za to je šumar, a kao takav ne smije da bude umoran.

Sjedeći još neko vrieme za stolom, upitam kuće-domaćinu, da li je u Polici zima jaka i što u zimsko doba radi. Reče, da je zima i jaka i dugotrajna, nu da ima uvijek posla i ponosom mi pokaza na stiene svoje sobe. Meni je oko o neke predmete, čim

sam u sobu stupio, zapelo, nu nisam znao, da to šumar sam radi. Sad mi bijaše jasno, čemu mu rabe onolike češerike od klekovine; sve se to potroši u zimi. Ima na stienama okvira, koje je pilicom sam izradio i onda ih obložio ljuskama češerike od jele i smreke, a obrubio razpolovljenim češerikama klekovine. Ima tu i liepa košara tako urešena, dapače i carnisse za zastore. Po stienama vise rogovi od srnjakâ, a ima i drugih predmeta. G. M. podje u svoju pisarnu, pa nam donese komad tisovine, nad kojom mu se oko kriesilo, jer bijaše jedra i zdrava, te nam pripoviedao, kako će on to preko zime piliti, rašpati, rezuckati — »i tako mi gospodine prolazi vrieme, a osim toga imam posla u gori, idem u lov, u Klanu, Tršće ili koje bližnje mjesto.«

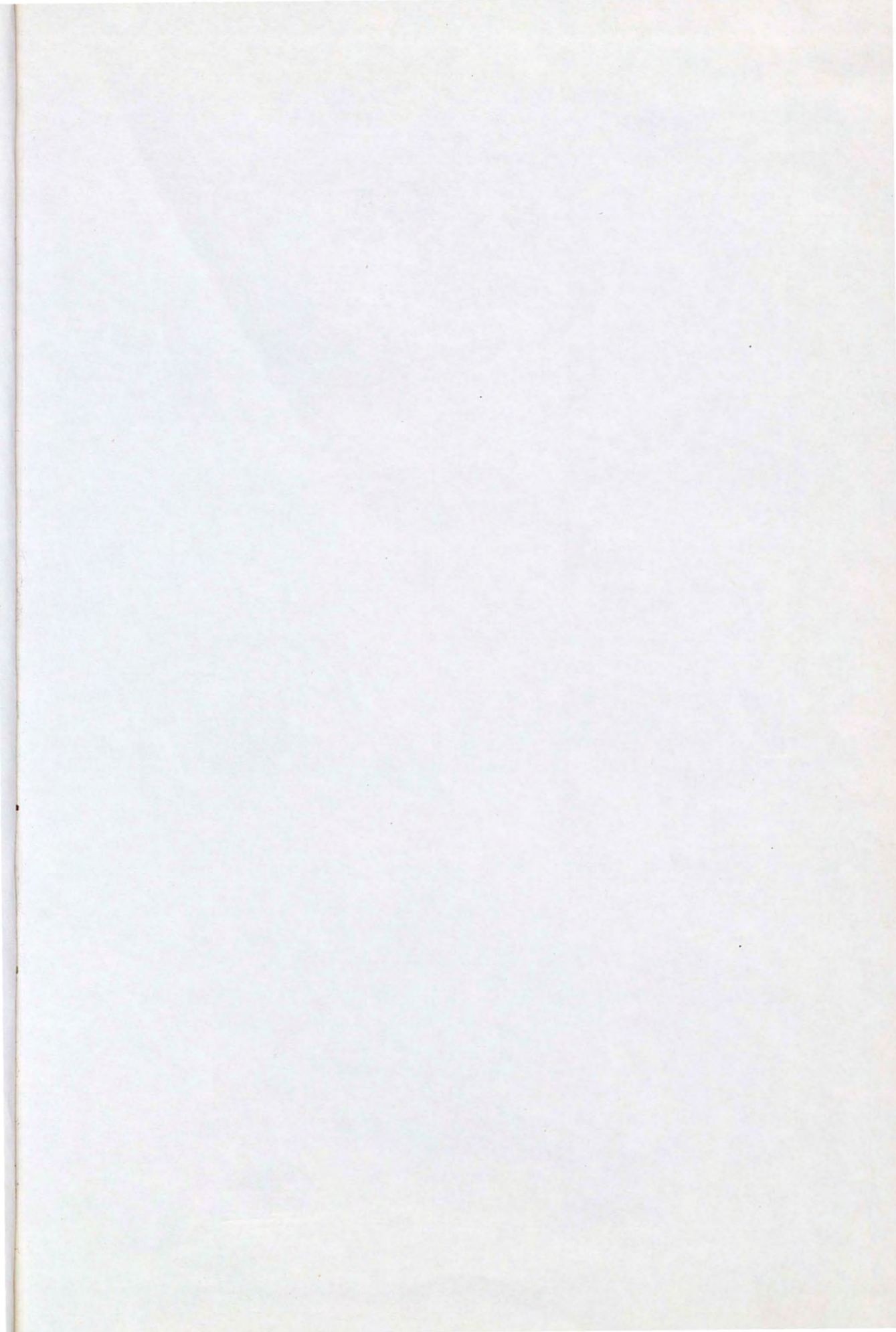
Pred šumarskom kućom ima shod sa klupama, a na okolo malen vrt, u kojem je tek krumpir sa graškom cvao; tu se uzdižu i mlade smreke. Kud okom svrneš brieg do briega, vrh do vrha, na okolo šuma, sve gora, nigdje sela, niti priselka, nigdje kuće, do ovih u Polici, pa ipak i u tako zabitnu mjestu ljudi živu, i živu zadovoljno.

Poslie svršene večere i razgovora podjosmo u krčmicu na ples. Naš Jakov počeo odmah kretati aristonom. Ja sam sa šumarom M. posjeo u kut i gledao kako mladići veselo i lako plešu, kao da ne bijahu na Snježniku, nu krv je mlada, živa, tielo lako i spretno. Poslie pól noći krenusmo kući, a rano jutrom put daleka Tršća. Mali šumarev »Pik« imao je u šumi mnogo posla, neprestance je lajao i gonio. Na jednom mjestu lievo od ceste dignu dvie srne, koje se nisu jako uplašile, jer lagano skaćući, podjoše dalje. Na drugom kraju šume izlete dvie kokoške (Haselhuhn).

Prvi sam put u životu oćutio, da me sile ostavljaju, malaksao sam i pobjao se, da ne ću do Tršća doći, išao sam i driemao i svaki bi se čas prenuo, kad bi sustao. U nogama kao da su mravci, a cielo tielo slabo, tako slabo, da je od slabine padalo. Sjedoh na jedan panj, šumar mi podao bocu, da gutnem kaplju vina. Htio sam prigrizti malo kruha, ali grlo suho, ne mogu da zalogaj okvasim i da ga gutnem. Uprem se i podjem opet dalje, dižući težko lomne noge. Došao na vrh nepoznat ćovjek. Upita nas kud idemo, a kad je ćuo, da putujemo put Tršća, doda, da i on tamo ide i da je iz Police. Reće nam još, da putujući lako ide, jela da ne uzimlje puno sobom i da sada nije nego dva tvrdo kuhana jaja sobom ponio. Na ta jaja padaju mi zubi, nu ipak mu nisam mogao reći, da mi jedno bar da ili proda. Još bi sjedio bio i odmarao se, nu sladko moje počivanje prekine upravo ovaj ćovjek, uzev moj svežanj sa biljem, da mi olakoti put. Podje priećcem veoma hitro. Prijatelj šumar lako ga sliedio, jer se nije toliko utrudio, nu meni bijaše to koracanje preko korienja, o koje sam se spoticao, veoma mučno. Išli smo tako brzo, da sam mislio duša će mi na usta, pa da tu trku prekinem, sustanem hotomice. Za uru dodjosmo do jedne bajte nalik onoj pod Snježnikom, samo što ju je gospodar smrekovim granjem pokrio. Pred kolibom posjedosmo svaki na svoju kladu, te se obradovasmo juhi, što nam je planinka ponudila. Tu juhu premda je malo zaudarala, posrkasmo kao za okladu. Donese nam pô litre vina, nu ja sam pustio i vino i družitvo, izvalio se u hlad na zemlju i tu zaspao kao top, dok me ne probudiše, da idemo dalje. Prispjev u Tršće, tamo sam kod sudruga K. poobjedovao, a za tim se spustio preko Kraljeva vrha u Plešće, od kuda se popeljah poslie 5. ure u Brod, kamo sam u 10 sati na večer stigao i dva se dana tu odmarao u starom Zrinjskom gradu. Dne 19. kolovoza krenem u Delnice i vlakom u Bakar do obiteljskoga ognjišta.

The text in this block is extremely faint and appears to be bleed-through from the reverse side of the page. It contains several paragraphs of text, but the individual characters and words are illegible due to low contrast and blurring. There is a small dark mark or smudge near the center of the page.

181 00

1791/35

12.02.1999

7, 8
1-14/03. Mh

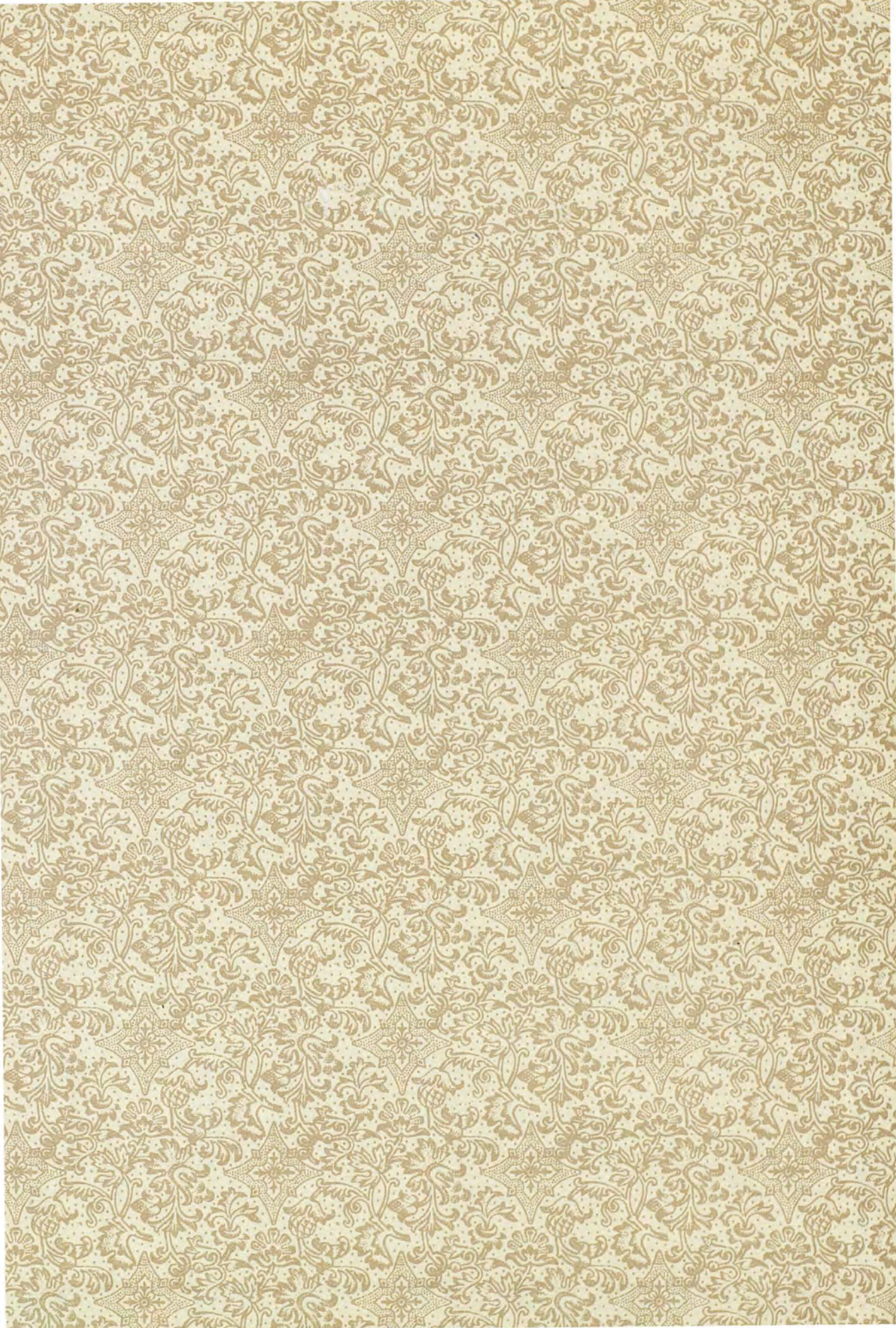
13-11-2008

-2-07-2012

910.4/HIRC

G.B.-R1 179729

ISBN 953-158-004-9